

ЛБб 430 / 190

190 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 190

ВИКТОР ЦАР ЕМИН

НОВЕ БОРБЕ

РОМАН ИЗ ИСТРЕ

1D=9875719

06 430 / 190

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45437.28

СРПСКА

КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

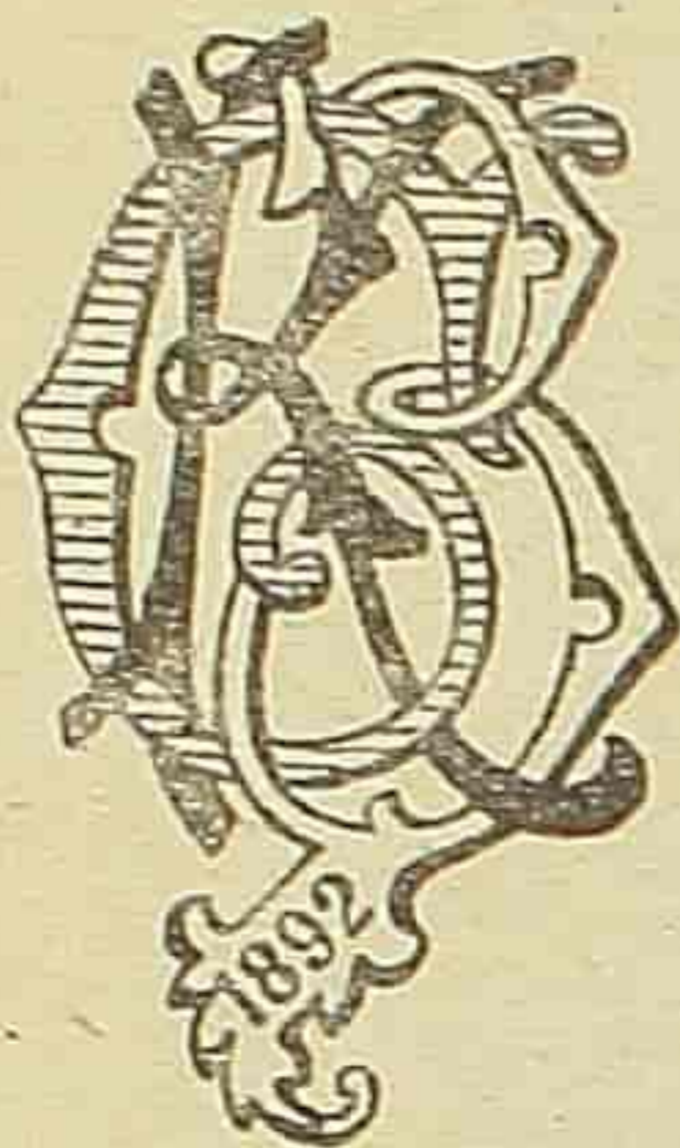
КОЛО XXIX. БР. 190.

ВИКТОР ЦАР ЕМИН

НОВЕ БОРБЕ

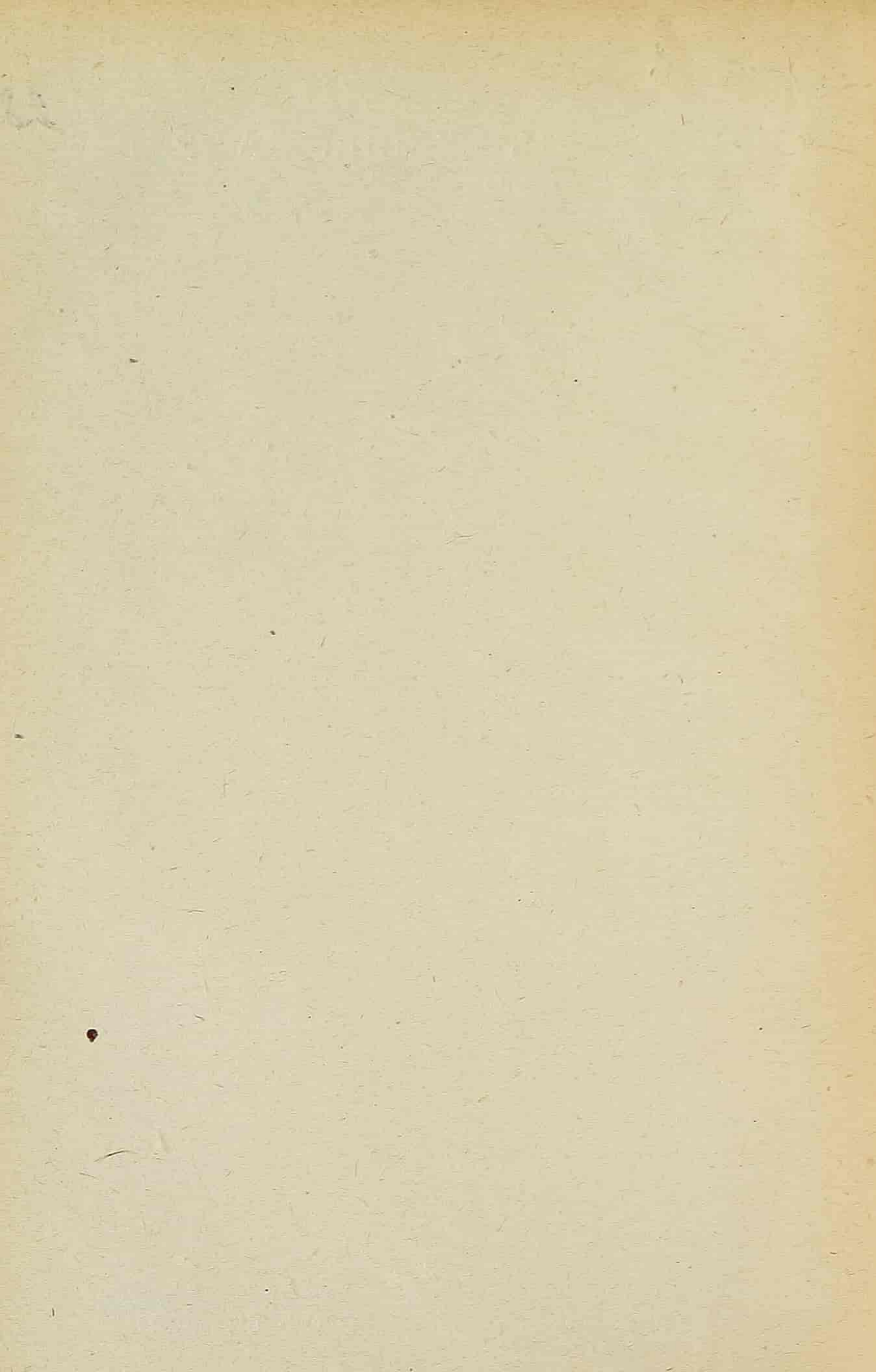
РОМАН ИЗ ИСТРЕ.

1 9 2 6

Штампа задруга штамп. радника „РОДОЉУБ“, БЕОГРАД

I.

Сјене се вечерње већ тако згуснуше, да је у соби свака ствар губила своје контуре, а и сâм Балдо Марин стапао се у ноћи, што је настајала, у нешто неодређено и мутно. Већ му по други пут јавише, да га старац зове, но он се још пркосније испружи на наслоњачу, што је под њим шкрипао некако чудно, готово болно.

— Чини се као да старина није још истресао своје торбе до краја — помисли у неке. — Свеједно ја се одавле не мичем, а он нека пјева, како му драго.

И не маче се.

У кући све мирно. Живот се слегао и вани, на улици. Но не сасвим: још се каткада, час у краћим час у подуљим размацима, чује по који осамљен глас, кратак поздрав, хитан одзив — да се домало опет изгуби све у дебелу мраку, као и кораци ријетких пролазника у даљини.

Балдо прислушкиваше часком лагано ромињање кишице, онда се наједном трже као убоден оним мразним иглицама, што су однекуд кроз отворен прозор долијетале невиђене у собу.

— Хоће да се излаје до краја... Али ја се не дам! Показаћу ја њему! Има, до бијеса, и у мени нешто човјештва, што треба да браним.

На то његово „човјештво“ (а хтио је заправо рећи — достојанство) издушило се у ова посљедња два дана много крупних. И лупежом га је назвао стари таст. Само кад се тога сјети, одмах се у њему узмути сва крв и жуч.

Ипак би кадшто изронио — Бог сам зна откуда — и по који мукао глас, као неки тајни пријекор, што је онако кришом, без знања таста начелника, дизао новац из опћинске благајне и чинио нешто, што није у складу ни с његовом благајничком службом ни с установама кривичнога закона. Шта више, кадикад би му се доље у најдубљим странама душе и покренуло нешто: као невољкост и негодовање због онога, што је учинио — но све то не би потрајало дуго. Имао је он за свако своје дјело у причуви по које готово оправдање.

Тако и ту: иако је посрнуо, није кривња само на њему. Сви су јели... Новац се потрошио највише у кући, па је од тога свима било мекше. Оно „сви су јели!“ налетјело му некако само од себе. Ријеч му се баш допала.

— Њоме хоћу да их утучем. Мени — лупеж!... То ми је плата за — — —

Паде му на памет, како је оно уљегао у ову обитељ, и то га сјећања раздражи. И што је дубље у то ронио, то му се и очи скупљале у све тврђи и немилији израз. Није он ушао овамо као какво туђе, залутало штене, већ као прави, славом овјенчани „народни мученик“. Те славе није тражио: сâм му је народ даде, а народ зна шта даје и коме даје. Зар није имао раније своје лијепо мјесто у котарској области и није ли тамо био и цијењен и виђен, све док га оно наједанпут не отпухнуше? А зашто га отпустише? — Због занемаривања званичних дужности! — казали су они у котару, но народ је о томе друкчије судио и одрезао, да се то десило ради његова неустрашива и одлична држања према туђинским наметницима. Тако је схватио народ, а глас пука — глас је сина божјега!...

Дивни су, Ђоже, били они дани!

Свијет сав у заносу, а он — „мученик“ — обасут самим цвијећем и ловором. Неке су новине донијеле и његову слику, а у неким другима вукао се кроз неколико недјеља његов животопис: све сами хвало-спјеви. Опћи пламен одушевљења захватио и начел-

ника Дујма. У опћини било случајно испражњено мјесто благајника, а начелник ни пет ни шест, већ му га смјеста понуди.

— А ја лудов, и код здравих очију посве слијеп, одмах и загризао и ухватио се.

Па она опћинска благајна и није била друго но обична мишоловка. То је очито избило мало касније, кад га је оно начелник увео к себи у кућу, гдје је његова старија кћи Марија већ чекала сва дрхтава и запаљена. А он млад, вијоглав... па колико би оком тренуо, већ се нашао с ужетом о врату... Остало, докрајчио у цркви поп.

И тако је ето доспио у ступицу. Још се у кући није право ни окренуо, већ разабра, да су јој темељи поколебани. Стари Дујам није о кућним стварима водио никакава рачуна, већ је пуштао, да све иде „својим тјеком.“ Зато је своје силе трошио у друго, у оно што не „носи“: у разне „идеале“ и њима сличне фантазије. Тако га већ у младости сасвим заокупиле илирске сање и полети, а ево и у маторим годинама истарски народни покрет повукао га у ватру против господара у земљи и на опћини, — против Италијана. Под старост западе га и част првог грађанина, што му је све донијело много славе, али врло мало гроша.

А кућа је и другачије страдала. Ређина, Дујмова жена, није ааправо никада држала ни два кућња ћошка. Кад је оно с некаквим туђинцем одмаглила у свијет и оставила мужа с двоје нејаке дјеце,пусти и то посљедње упориште и кућа се нагну сасвим. Начелник је то видио и није видио. Мислио ваљда: доћиће млађи, па нека се они врте и натежу како најбоље знају и умију.

Стари лисац! — Тако је он зацијело мудровао и онда, када је њега, Балда, онако луда и неискусна, смотао у своје мреже и на леђа му напртио кћер и толике друге бриге. Али се вриједни стари таст преварио у рачуну. Док је ишло, зет је носио и подносио, а кад је стало и њега да души, заграбио је, гдје му бијаше најближе. Свега тога

не би било, да је улегао у коју бољу кућу. А могао је, нарочито у доба, кад га је она „мученичка ореола“ дигла и мимо свако очекивање учинила занимљивим. Ону згоду требало је искористити и покуцати на друга, богатија врата — па га не би данас нико биједио и лупежом називао.

— Лупеж!...

Ту га и опет нешто подбоде, песнице му се стегоше, и већ је био готов да их обори на стô, но уздржа се, јер управо у то закркља иза врата, на супротној страни, старачки, њему добро познати, кашаљ.

— Ето га на! А сад чувајмо главу, — рече у себи и намјести се у наслоњачу.

Врата зашкрипаше, а бијела, свијетла пруга затитра на поду и на зидовима старинске одаје.

II.

Лампа, што ју је старац носио у руци, засјењиваше му својим зеленим заслоном лице. Часком стане на прагу тражећи немирним погледом по соби, а онда, пошто за собом притвори врата, тешким се и отежнутим кораком прикучи столу, стави на њ свијећу, повуче се у кут и спусти се на диван.

Свјетлост му сада јаче удари у лице. Блиједо, управо страдалачки усахло било је то лице. Све су жилице у овом тренутку трепериле на њему од узбуђености и неспокојства. А тресле се и очи, застрте и сумртве, као утопљене под нарованим челом и стегнутим обрвама, па и око сљепоочица они бијели прамови његове доста ријетке, и у овај мах грдно разбарушене косе.

Пребаци ногу једну преко друге, руке скупиле на кољену, главу обори и све испод ока погледује на Балда, што је с лицем окренутим к прозору још некамо дубље уронио у наслоњач.

Старац је већ неколико пута намјестио уста, да ће проговорити. Безубне би му се чељусти при том

јако размакле, а обилна, готово сасвим бијела брада отскочила дубоко на прси.

Дуго се колебао, најзад се накашља и промуца:
— Бал-до...

Напрегао се, да у ова два слога источи што више печали и горчине; кад тамо, све се расплинуло у нешто мекано, болно, готово у грчевит женски јаук. Али, Балдо, у очекивању неизбјежне олује, што се имала да изручи на њ, изви наједном главу и отресе:

— Чуј!... Овако се више не може... Дотужило ми, јест Бога ми! — дотужило...

Лупи шаком по столу, устаде и пође одајом.

Старцу се на рукама згрчили прсти.

— Мене је убило, па се устежем — — а ти...

Сад је и у њему почело да кипи:

— И ја бих могао да будем груб...

— Имао сам већ згоде то и виђети и чути.

— Нећеш више!

— Хвала Богу!

— Нећеш! — јер за оно, што си ти урадио, нису псовке, нису грдње, већ ланци.

— То си ми већ рекао.

— Робија!

— И то — —

— Лупежу! Разбојниче! — завришта Дујам сав изван себе.

— И то — — и то — —

Балдо се узврпољи.

— Све си ми већ рекао, све — све — све...

Због тога нисам хтио ни доћи, кад си ме звао.

— Зато сам ево ја дошао...

— Да ме псујеш?

— Да те питам: што је теби скривила ова моја старост, да је тако газиш и тргаш? И да те питам: ко ће да одврати од ове куће све ово ругло и срамоту? Ко? Ко?

Сва се старчева срџба и стрепња и гроза прелила у ово питање. И као да га то стало силнога напора, завали смалаксало главу у назад и ушута.

Вани је киша ојачала. И вјетар је на махове дувао.

Балдо приђе прозору, да га притвори. Над кућом надвио се голем облак, црњи од ноћи. Све јаче и шумније лијевало из њега. Затвори прозор, прође се још два или три пута одајом, па се спусти на своје првашње мјесто. Бади око на таста, који, отворених уста, непомично, гледаше у вис, као да одонуд ишчекује нешто, и махом разабра, како старчево лице све више губи оно нешто досадашње, мрко и опорно, а добија некакав тјескобан, готово патнички изражај. Ова је промјена била Балду мало неирлична. Био би волио, да је стари таст остао код своје бојовне позе. Мисли, да би се, враћајући му мило за драго, лакше одбранио.

Дујам није знао што би: би ли до краја искалио свој бијес или би покушао, да зету такне срце и наврати га, да потражи начина, како би се учињено зло уклонило и изравнало.

— Знао си, да нећу дуго... Могао си ме поштеђети. Хтио је да кори, а оно му глас заносио, као да га моли.

Балдо ни да би оком тренуо. Мислио је у себи: нека само старина заброди у сентименталне воде. Умекшаће се и биће питомији.

Истим оним тоном настави Дујам:

— Старост сам дочекао без мрље и пријекора, цијели живот трудио сам се поштено и као црв неуморно за једну добру и лијепу мисао... Па ево: све у ништа! Оде име, оде част, а што још остане биће жигосано за навијек...

Ту га Балдо прекиде гласом, из којег је шибала нека дрзовита нехатност:

— Па ко ти рече, да је баш то била моја намјера?

— Намјера или не намјера — ти си посегао руком за опћинским новцем.

— Но не у намени да га украдем... Узећу, помишљао сам у себи, а покриће се већ, како се буде могло и знало. Ни на час није мени пало на памет, да оставим воду да потече својим каљавим током, па што буде да буде. Напротив. Али требало је времена, док се она празна рупа затрпа... Зато и није

било паметно, кад си се онако напречац одрекао части начелника. Па да би зашто? Некакве закутне новинице одапеле против твоје управе једну своју папирнату стријелу, и ти већ у очај и хистерички страх.

— У горчину, а не у страх, — улети Дујам. Ођутио сам, да је близу црв, који хоће да подрује и расточи, што смо ми с трудом и великом љубави дигли и рекô сам: ја идем. Моје је мјесто, гђе се гради, а не гђе се разара.

— А ја те молих и кумих да останеш, па кад си на сва моја заклињања остао глух и нијем и на јавној опћинској сједници положио своју част — ја сам отворено и без икаква отезања истресао преда те сву ону моју тајну.

— И без твога признања једном би већ дошло на виђело.

— Док би власт била у твојим рукама — никако!

— Балдо!

— Били бисмо натенани уредили рачуне... изравнали мањак... лако, несметано. Та молим те — ко да посумња у мене, мученика, у тебе, старога борца, и у твоје вијећнике, древне ветеране славне народне епопеје...

Говорећи то Балдо је мало промијенио глас, али ироничка је жица остала.

Дујам се с муком савладао:

— Ти се ругаш, али наша је савјест чиста. Ми смо дали што смо имали и што је од нас тражило наше вријеме.

— Али кад вам закутне новинице пришапнуше, да је то вријеме већ прошло, онда скочисте, као да вас је неко под мач довео. Па и јесте прошло! Сада се друкчије једри и не пита се за вашу памет, јер је та ваша памет — без замјере! — некако као риба изван воде. Док је било рушити Талијанца — био си ти човјек сасвим на мјесту и цијела те је крајина држала својим јунаком — карбонаром. Па и било је нешто у тој работи, што те је дизало. Но чим је противник пригнуо шију, а народна војска положила оружје, ти си пренио свој шатор под ро-

ђени звоник и ту си се утаборио. И чудна те је мисао напала: хтио си да овом твојем рођеном Ловрану будеш некакав нови Перикле и свака ти је друга ријеч била: украс, љепота мјеста и све тако... А зашто то? Јер ти је стари Талијанац Вениер, твој претшасник на начелничкој столици, рекао у часу, кад је у твоје руке полагао своје пропало начелничко достојанство:

— Ви сте јачи, али ми смо дубљи. За вас говори сурова маса — за нас свака љепша и племенитија линија.

— А ја сам хтио да му покажем, како и ми знамо што је лијепо...

— Јест, и то те је тако заокупило, да је све друго за тебе постало споредно: и кућа и опћина и служба и све. А они твоји „древни“ ветерани?.. Пошто си им пред кућама уредио плочнике и прочистио улице, они се блажено и задовољно скупише у себе и пуштаху ти, да своју малу „Атину“ препорађаш у знаку — љепоте. Да, а међутим су незадовољни мишеви по горским гудурама и урвинама све више и више пружали своја намргођена рила и у својој лудој, мишјој памети можда и нехотице упоређивали своје клизаве, ломне и козје стазице са свијетлим и широким цестама твоје резиденције, па је можда и то криво, што ти нису више ни пљескали као некад ни приређивали триумфе... А то боли...

— Тако дакле! И тебе није стид говорити мени овако? — викну Дујам тресући се сав од гњева. Или је то у каквој вези с оним — —

— Хтио сам да те потсјетим, како ни у тебе ни у твојих „ветерана“ није све сухо злато.

Старцу долазило понова да плане.

— Прије опери своје неваљалштине, а онда суди нама, ниткове!

— Ја сам своје признао, а сад долази на ред оно ваше...

— Што си рек'о?

— Ваша беспримјерна лакомисленост...

Дујму се замагли пред очима. Хтио нешто да

добаци, али му се заплете језик и остао часком као парализован.

— Лакомисленост... преузе Балдо све дрзови-
тије. — Лакомисленост твоја и твојега славнога вијећа.
А што се то костријешеш! Да сам шутио, ти не би
ни сада знао, шта се десило с благом и куд се
замело оно пара! Није ли то лакомисленост?

— Тако ли дакле крстиш моје... наше неогра-
ничено повјерење?

— Неограничено повјерење и лакомисленост —
све један табак.

— Можда смо ти и код крађе помагали... Реци!

— Просуди сам... дочека Балдо тврдо, готово
изазивачки.

— Лупежу, — груну Дујам и скочи на ноге. —
Ишкаријоте!

— Просуди: како бих ја био могао да дижем
новац без твоје приволе?...

— Шути враже!

— За такве операције треба увијек газдина помоћ.
Ти си ми је потписао, а да ниси ни знао ни питао
што потписујеш.

— Шути! шути! шути!

— На слијепо си ми је потписао, као што би
ваљда потписао и своју властиту осуду... Не лупај
тако по столу... Најзад — ниси једини... Има и
других који тако раде...

Старац се само врпољио на мјесту... Говорити
није могао, јер му се прси све јаче и јаче надимаху
док се на посљетку сав засопи.

А Балдо, одбацивши и посљедњи обзир, настави:

— И тако смо сви помало криви, и право је да
сви помало и одговарамо. Сви — сви смо јели! —
заврши, устаде и приђе вратима.

То бијаше капљица, с које се чаша прелила.

Старац се нагло обазрије, као да нешто тражи.
При том му се рука нехотице дотаче стола. Зграби
га објема рукама и у бијесу, што је из њега прова-
љивао, хтједе да га обори на зета, који је међутим
отворио врата и шмугнуо у ходник.

Нешто опоро и неразумљиво оте се старцу из грла. За тренутак му се размакнуше чељусти, као човјеку, који хоће да подигне вику, али га у то нешто стисну — и он се као ударен сруши на столицу.

Мало затим уљезе у одају служавка Луце и јави, да је вечера готова. Дујам се трже, устаде, узе не-свјесно свијећу, али се не маче с мјеста.

— Шиор! хтједе служавка да га потсјети.

— Ча!... окосну се он и јурну кроз врата у сусједну собу.

Луце стаде насред собе и што од чуда и страха а што од радозналости прислушкиваше часком шта оно старац у другој соби сâм са собом гунђа.

— Да му није штогод — Бог нас очувао! — синило јој у главу — и згрози се на злу помисао, па се прекрсти и нагло похита у кухињу.

III.

Те се ноћи Балдо повукао рано, одмах иза вечере.

Суморна вечера. Собу и све наоколо као да је притисло нешто невидљиво а као олово тешко. Балдо се узалуд трудио, да се покаже миран и хладан, он је још увијек био под тешким дојмом малопређашњег призора с тастом. А то га је узбуђивало. Још му већма додијаваше жена с оним својим непрекидним уздисањем и с оном, како би он рекао, облигатном брижљивошћу и забринутосту за оца.

— Одјутра на таште... Онаки старац!... Наудиће му... Ох, Боже свети!. Боже свети!...

Ни у кревету није могао да нађе мира. Непрестано се протезао, покашљавао, зијевао; кадшто би истеглао испод покривача руку и махнуо њоме, као да жели отјерати неку немилу мисао.

Чучнувши до колијевке Марија је дотле уљуљивала дијете у сан, али не као друге вечери пјесмом и тепањем, већ уз тихо непрестано уздисање.

Она је знала све, што се у ова посљедња два дана одиграло између њеног мужа и сца, а кад је оно јуче послуже подне стари Дујам иза свога првог окршаја са зетом изишао из одаје љут као рис, стаде

она пред мужа сва блиједа. Његово лијепо, црномањасто лице било је у тај мах нагрђено нечим грубим и суровим. И очи, оне његове иначе тако бистре, црне очи гледале су је сада некако изазивачки, готово дивље. Од тога погледа задрхта јој срце. Привиђе јој се, да је у том погледу пламеним словима усјечено цијело његово грдно и мрско недјело.

Што јој у оном мутном тренутку није он истресао, то је она сама погодила... Сва се згрози и, одврнувши од мужа очи, сакри их рукама и заплака. Он је међутим запалио цигару и очима упереним у вис гледао је већ мирније у модре колутиће дима, што су полако нестајали.

Њој су пак, онако узбуђеној, пред очима све сами суци и жандари. Већ гледа старога оца на клупи оптуженика и слуша све оне тешке објезде, што их сипају на његову старачку главу. Кадшто јој је као да је пробија мразан хлад и гнусан запах тамног затвора и канда се већ и на њу руши вал грдне срамоте... Него срећом што је управо у тај мах доле-тјела у собу мала Цвијета, и колико би оком тренуо, већ се испела оцу на кољено. Он остави цигару и узе као по обичају да глади и милује дијете по лицу и злаћаној коси.

Балдо је волио своје дијете и врло му је угађао. Кад је недавно теј њежни живот била угрозила болест, он се као помамио. Мијењао лијечнике, трошио на скупе лијекове, тражио савјета гдје је само могао, све од страха да је не изгуби.

И она га је вољела и умиљавала му се попут мачета. Чим би га угледала, полетјела би к њему, и он би је тада дизао на раме, па више главе, на диван би је бацао, трчао за њом — и све тако, да је читава кућа одјекивала од њихове граје.

Па тако и јуче. Тек што је мала Цвијета ступила у собу, Марија силом устави сузе, па, спустивши руке на сто, готово запањено гледаше мужа и кћер, гдје се као поамни хватају и натежу у смијеху и безбрижности. Пошто се мала уморила, сједе опет оцу ни кољена, наслони главу на његово раме и задријема.

Балдо устаде и понесе је у сусједну собу. Онда се врати и спусти се на своје пређашње мјесто. На лицу му не бијаше ни трага оном тврдом и дивљем изражају, због којег се Марија мало прије била онако ужаснула. Све се то изгубило; остало је само оно топло и мушко, што јој је једнога, већ давно одмаклог, незаборавног дана покренуло срце и прожело је осјећајем блаженог, слатког чезнућа... И сада јој то мило спомињање проструја душом, а из груди јој се вину уздах као за нечим, што је већ прошло далеко, можда и у неповрат.

Балду не измаче тај уздах. Не дирну га, али га потаче да прекине шутњу. Говорио је дуго, испрва доста мирно, а послије све раздраженије; реска му је ријеч нечувеном лакоћом прелазила из оправдавања у оптужбу, из самообране у навалу.

— Је ли се твој отац када озро по кући, да види како се све ово држи? Је ли се када бавио питањем: може ли се с оно моје кукавне плате водити живот, како га ми водимо, раздавати у „народне сврхе“ приређивати „патриотске гозбе“, славе годишњице... издржавати кћер у заводу, трошити лијево и десно, уздуж и попримеко? А јеси ли се ти, добра и скрбна мајчице, упитала када: откуд моме мужу онолике паре за разне тоалете, за шешире и друге мање или више потребне женске стварчице? А дијете? Наша јединица... У часу, кад се већ борила са смрћу — јесам ли могао рећи: нећу лијечника, јер немам откуд да га платим?

Знала је она, да су добар дио оног новца прогутале и разне његове потребе и навике: казана, игра и гостиона, и већ је била готова да му то и којешта друго саспе у лице, но ипак — њезине се лијепе усне нису макле... Оне његове ријечи: „наше дијете“, „наша јединица“ — падале су као уље на узавреле валове, па и оно о кућној раскошности и очеву никаквом господарењу дојмило је се дубоко... Тражила је ријеч да то одбије, али је није нашла...

Гледала је у мужа нијемо, као погођена у живац — као човјек, коме је из руке испало оружје, и он,

боспомоћан, не може да се брани.

Балдо прихвати тврдо и неумољиво:

— Сад видиш, да ја сâм не натјерах кола у глиб... па није ни право, да их сâм отале и извлачим.

Потиштена, смрвљена остала је она под оном оптужбом. Ни јуче ни данас није се усудила више ни да писне о оном несретном догађају. Тек сада, иза оне нове буре и пошто је успавала дијете, примаче му се истиха, на прстима, и загледа се у њега бојажљиво, као да моли:

— Балдо, је ли да ће то све проћи?

— Мене не питај...

— А да кога нећу ли тебе? — умиљато ће она. Полако се спусти до њега на кревет и закопа руке у његову црну косу.

У њезиним очима, у гласу, смијешку било је толико дражести и топлине, да је Балдо остао за тренут овладан...

Њој то не измаче, али се једнако учини невјештом, те га непрестано гледаше оним својим прелијепим очима, док су јој спуштене трепавице застирале сав унутарњи немир и зебњу.

— Све ћеш то ти уредити — рече она и приђе му још ближе.

Он не скидаше с ње очију. Чинило му се, као да је након дуго времена сада први пут види.

И она је осјећала, како јој срце нагло удара, а нека слатка узбуђеност образе пали. Све се више нагибала нада њ, док јој се ожарено лице не нађе на узглављу покрај његова.

Она заплака.

— Балдо!... изусти, као да издише.

У том поклику била је сва њена душа, њена мука и молитва.

Њему је то годило и дирало му у оне жице, што их је једном његова жена била разиграла, а вријеме послѣје као у дрво прометнуло. Из колијевке се чу као сребро танак гласић. Дијете проговорило иза сна... Балдо изви полако испод покривача руку и ови је жени око врата. Она узвину главу — лице јој се у

један мах као преобрази. На њему није више било ни немира ни боли... И оно, што се догодило, као да је уједаред одмакло некуда у прошлост. Све — све је сада засјењивао онај плам разиграних очију — плам женскога славодобића... Али послије, у дубокој ноћи, кад су се њене очи заман склапале на сан, она се је пређашња мисао наново враћала. Било је већ врло касно, кад се млада жена окренула к мужу, који је исто тако још био будан.

— Балдо, дај да те нешто питам...

— Већ знам —

— А ти кажи...

Настаде тајац.

— Ти већ знаш, како се овакве ствари сређују на другој страни...

— На стотину начина...

— Како? Казуј!

— Досадна си. Пустите ме да заспим.

— Овако те молим... рече она склапајући руке-

— Хоћеш да ти кажем?... рече он готово љуотито. Узе да тражи у памети, па што је више мисли: у души му се све већма мутило. На крају проговори.

— Ето, твој отац могао би то лако да удесу Под стô, на коме су наслагане књиге благајне... вече, кад нема никога близу, да баци жигицу...

— Мој отац — да подметне... згрози се она.

— Или да ја одмаглим?... Али камо? Куда? Па што би ти... ти и дијете...

— Балдо! Балдо! — уздисала она, а некаква мрзла, нервозна дрхтавица потресе је од главе до ногу.

Он зијевну и надовеза, као да се ту ради о некој ствари далекој и туђој, сасвим обичној:

— Ја бих, на прилику, одабрао нешто сасвим треће. Један потез пера, и ствар би се у час изравнала... Па то би и био најкраћи пут: један потез пера.

Посљедње му се ријечи изгубише у мраку. Он ушути, а ни она није више питала.

Киша, тјерана вјетром, досадно је лупкала по стаклима прозора.

IV.

Уре, што се негдје са звоника откидају у мрак, падају на срце старога начелника као мукли одјек грднога недјела. А вјетар, што над кућним кровом хуји и фијуче, чини се, као да му се руга и да свему свијету оглашује црну срамоту његову.

И зору дочека будан.

Кроз пукотине на прозорима провиривао је у собу мутан освит новог дана. Као да му је тај први, блиједи одсјев далеке свјетлости пао некуда дубоко у душу, старац је сада све јасније и јаче проницао у ону гадну страхоту.

Једини излазак био би: подмирити... Али како? Чиме?

Што је било у кући од вриједности, однијела је са собом жена. Да заложу кућу и оне кукавне остатке? Премало би извукао, јер већи дио имовине терети дуг што га је учинио кад је удавао Марију. Па и да је све чисто и кад би се одмах нашао и купац — не би дотекло...

Остајало је оно двоје, што је кроз цијелу ову и вјечиту ноћ у његовој унутрашњости харало: гњев против зетове дрске безочности и силовита провала очаја пред понором, што му се овако ненадно провалио под ногама.

ОвOME придлазило сада и нешто треће. Ма колико се бранио од оптужбе, што му је јуче добацио Балдо, он се ипак није могао отети осјећају, да у том огавном послу није ни он баш сасвим без удјела. Тај је осјећај на посљетку добио јаснији и изрази-тији облик, и старац је и нехотице стао у души да рашчињава себе, свој живот и цијело своје дјеловање, нарочито у ово посљедње доба. Заграбио је дубоко и несмиљено, неумољиво чупао све, што му бијаше на путу, тако да је преда њ уједаред посве јасно избила сва она гријешна површност, попустљивост и лакоћа, што му је онако грубо пребацио зет.

— Крив сам, што нисам пазио на његове кораке, крив сам, што нисам водио рачуна о његову животу — крив сам — — прекоравао је себе.

Онда је још дубље зарезао. Њему, староме борцу, признавале су се све заслуге. У опћини био је сувише велик јунак и светац, да би се ико дрзнуо продрмати пједесталом, на који га је поставила „народна воља“... Све је то помало потпиривало онај пламичак самољубља и дјетињске таштине, што је — (та и он је од кости и меса) — негдје запретан у њему тињао. Често би тај пламичак запламсао као прави пламен, а помогле би га хвале и ласкања, којима је неријетко и доста радо обраћао пажњу. Можда му је то и требало да тиме некако удуши црва, што га је она невриједница иза свог срамотног бијега оставила у њему. Ма како било, све му је то у онај мах тјерало у образе руменило, а још га је јаче пекла помисао, како је заиста свијет морао држати, да се он све већма и већма уживљава у ту своју величину и како се спрема, да мирно и спокојно отпочине на заслуженим ловорикама, али не по страни, у запећку, већ на власти, на „кориту“, како су већ неки подваљивали...

— А што ће тај свијет, кад се о ономе прочује? Хоће ли ми вјеровати, да су моји прсти били далеко од оне прљавштине?

Хоће стотинама, хоће сви они што га познају, али ће се увијек наћи двојица тројица њих, те ће, било из пизме или чега другога, рећи:

— Ништа није на том бијелом свијету — немогући...

Већ би и унапријед могао да наброји имена оних, који ће говорити тако. У првом реду Талијанац Вениер, а одмах за њим Филе Содић, давно чангризало, пуно злобе и јала, рђав човјек, који је њему, Дујму, свом иначе старом другу у народним борбама, завидио сваки успјех, сваку част. А дићиће своја копља и капелан, борбени и жучљиви представник „војујуће цркве“, па и други. Можда ће се таконих наћи и у самом вијећу..., јер заман: на овом свијету све хладни и пролази. Тако и углед и слава. Како су га нехајно гледали, док се оно на посљедњој сједници одрицао части и службе начелника! Чуло се, истина, неколико поклика: — „Та немојте!“ „Не дамо!“ „Останите!“...

али све је то звучало млако, као преко воље. Баш као да им није ни жао што одилази... Па ко зна, није ли можда управо од њих и потекао онај допис, у коме се садашња управа објећује због некакве учо-чености и закржљалости!..

Има и знакова, да ће бити тако...

Ето — прије неколико недјеља био му је имендан, а од вијећника дошла само петорица, да му честитају. А колико је његових говора у ово задње доба прошло без онога бучног одобравања, на које се је био већ тако навикао! Можда су све ово пусте ситнице, али ипак боле. И убадају, док човјека не принуде, да се напокон, као и он ономадне, иако не без горчине, изјави уморним и ситим свега.

Лежао је на леђима, очију упртих у таваницу, на којој су све живље и живље титрали бјеличасти праменови јутарњег расвита. Тај одсјев суморастог праскозорја вријеђаше му ослабљене очи, а у глави кљувало му још увијек оно питање:

— Шта ће свијет, кад се оно разгласи...?

Мало помало то је питање почело да блиједи и слаби. Кадшто би се сасвим расплинуло, изгубило, да се мало затим опет врати, али све нејасније, неодређеније, док није на посљетку некуда сасвим утонуло.

Старца обрвао дријем.

Кад се иза тога опет пренуо, оста неко вријеме као висећи између сна и јаве, без мисли, без сјећања. Потом му свијесг оживи враћајући му полако, све листак по листак, спомен на мрско дјело и на оно тешко и неријешено питање: — шта ће свијет, кад се о том прочује?...

Живот је на двору у своме јеку: с улице допире бучна мјешавина гласова и брзих разговора, топота и далеке шкрипе точкова. Сасвим несвјесно напери ухо, као да би хтио чути о чему они људи говоре. Ухватио је двије три сасвим несувисле ријечи, — па као да га нешто уболо у мозак — у трен искрсну сумња: нису ли можда већ нањушили штогод?

Ништа лакше: јуче се већ одјутра орило у кући од пунте вике и никоме није дошло у памет: слуша ли ко? Грајало се, да се могло чути и на улици... А и без тога, ено Луце!... Куд се окренеш, ту је и она — та је ли могуће, да од све оне страхоте није ни чула ни разабрала ништа? Истина, већ је дуго у кући — досада је била увијек поуздана, вјерна, привржена — али ко зна, шта у овај мах копа у њезиној глави! У кога да се данас поуздаш? Свак тражи како би те преварио, издао, уништио. Луце, као и сви други. Ено и јуче, док се њих двојица свађала, она се зацијело мотала у ходнику и, дакако, слушала... Јест, слушала је, он се чак сјећа, како се на њу и окоснуо, а она, да му се освети, можда изишла и избрбљала све. Јест, нема сумње... биће тако! И још се добро сјећа, како је синоћ, послије онога, неко отворио кућња врата и изишао. То је зацијело била она. Отишла је к својим пријатељицама и искажала им што је чула... А пријатељице, како обично бива, другима, и сада већ сви знаду... И Вениер и капелан и Содић и сви... Ено — већ му се чини, да их види, како се злурадо смију, како од весеља тару себи руке, — сви, сви... Сад су пред црквом, сад трче под „ладоњу“, па на море, пред сваким застају, свакога питају: — А, јесте ли чули? Дујам, народни светац! Ха! ха! ха! Па знали смо ми! Говорили смо ми! Али наш глас био је глас што вапи, у пустињи...

И све тако.

И „новинари“ су већ на послу. И њих види... Ено, како им се грче прсти под пером испод којег бризга сама жуч, најљући отров... А до који сат ето и новина... а у њима све оно страшно, сва његова срамота исписана крупним словима, да боље искаче, и сви се тргају, сви отимљу, ко ће први да заграби у оно блато, да још једном попрска њиме сву прошлост и садашњост његову. И све се то као у вихору мота његовом главом, прелази у жиле, у крв, у језу, од које се сав тресе, превија, зноји. Откад се пробудио, већ су му два пута покуцали на

вратима, но он се не огласи. Није чуо, а када пак куцање по трећи пут одјекну, он се трже у двоумици је ли то ударило негдје вани или у њему.

Одмакну покривач, устаде, баци на себе ноћну хаљину и пође тетурајући да отвори.

Уђе Марија и назва му „добро јутро“.

Он не одговори. Притвори нагло врата, па ће јој придушено:

— Је ли Луце синоћ изишла?

— Није — одговори млада жена зачуђена тим питањем.

— А јутрос?

— Ни јутрос — одврати Марија мећући каву на сто. — Зашто питате?

— Пази на њу... Чула је, па би могла...

— Умирите се... Она не зна ништа... И јутрос ме је плачући молила да на вас припазим. Боји се да вам није штогод...

Мало му одлану.

— Свеједно пригледај... не пуштај је с ока...

Дохвати најближи столац и спусти се на њ.

Вријеме се рашчиња, на небу пукло гје - гдје понешто ведрине, но још се увијек на мјестима, нарочито о небосклону, повлаче гомиле облака. Марија остаде код прозора. Испод око погледа каткада на оца и тешко јој је. Сав је скршен, као претргнут. Једна му рука лежи на столу, другом се упро о кољено, а главу оборио, као да га сва снага оставила. И поглед му се укочио као и мисао, што се у њ упила.

Нешто као тјескобни дјетињи страх затитра јој у очима; тај јој се израз прели и лицем, па му удахну неки мекши, љупкији вид.

Мијешајући каву подиже старац полако главу. Уморно му око заста на бијелим чипкама, што су се просуле низ кћерине прси и рамена.

— Кад ти је то набавио? — мукло ће он.

Хтјела је да избјегне одговору. Посади се насупрот њему и преусти као да је пречула:

— Охладњеће вам...

— Да ми с тиме више не доходиш пред очи! То је украдено...

— Бог с вама, што ви то —?

— Рекох: украдено!.. Сад пођи и скини то. А мужу реци, нек се спреми на оно, што га чека.

— Оче!..

Мијешао је каву све брже; брада му дрхтала, очито се у њему поново будила срџба.

— На суд ћу га потегнути... Нека злотвор тамо одговара...

Очи му се под намрштеним челом колутале.

— Балдо ће све изравнати — прихвати она, али је стари пресјече:

— Он? Зар каквим новим недјелом?

— Вели, да има више начина — —

— Ја познам само два...

Оштро је, неумољиво, ошине погледом, па заинтачи:

— Ја познам само два: или вратити новац — или на суд! То му реци!

— На суд...?

Глас јој зазвуча трпко, готово изазивачки. Но да га јаче не раздражи, застаде.

— На суд! На суд! — понављаше он све жешће.

Досада се савлађивала, но више није могла. Мрка и бојовна намјести се на столици и добаци хладно:

— Нека! Но ако и он са свим, што знаде, изиђе пред суца?

— Што — што си рекла? — зажагри Дујам очима и проблиједи страшно.

Она се у лицу сва запали:

— Сви смо јели — — осијече, али се у исти мах трже, као од страха, да ће је у тај мах нешто да поклопи.

И доиста — Дујам као нечим ошинут хтједе да се придигне — и већ је био испред себе и пружио обје руке, али му у исти мах клонуле и руке и ноге, а глава као мртва ударила о ослон столице.

Кроз кости проструја Марији нешто хладно. Сва ужаснута крикну, а кад виђе, како се старчево, на смрт ублијеђело лице, све јаче криви, обузе је од тјемена па до ноката на нози такав дрхат, да се сва изнемогла сруши преда њ и на кољенима га мољаше, да јој опрости. И љубила му руке, и зазивала га у сав глас, но он је гледаше укочено, широко и тупо. Руке му се тресле и ледиле, док се глава с цијелим горњим трупом нагибала на страну.

Она се још већма запрепасти.

— Тата! — крикну кроз страву и сузе.

Он је шутио. На грло продирало му нешто неразумљиво, као хропац. Сва изван себе скочи Марија на ноге, обујми га око пазуха и учини, да ће га притегнути к себи. Онда узме да виче, што је грло носило:

— Балдо! Балдо! Балдо!

И док је старчевим уснама приносила чашу напуњену водом, зазивала је мужа гласом грозе и очаја.

Напокон се на вратима појави он.

— Што ме зовеш? —

— Помози! — јекну она као да је снага оставља.

Он прискочи.

— На кревет!...

Старац скрете лагано главом.

— Не! — хрупну једва разумљиво.

С трудом се намјести на столици и сркну воде из чаше, што му је пружаше Марија.

— Оставите ме! — прошапта и западе у првашњу обамрлост.

Балдо и Марија повукоше се мало на страну. Она оборила очи и још је сва дрхтала; он је објесио главу од неприлике и досаде.

Откако га прошле ноћи напала жена питањем: како ће оно да изравна, он непрестано премеће у глави, не би ли се досјетио каквој мајсторији, да се што лакше извуче из тога пасјега шкрипца. И копај, и мотај и комбинирај — па гле! све мутно и замршено. Једини излаз био би онај извјесни „потез пера“ о коме је већ нешто напоменуо жени... Но ту би

требала рука старога таста, а то значи, да се на то не смије ни да помишља.

Барем засада никако...

V.

Кад мало затим Дујам остаде понова сâм, из омаглице, што га обузела, поче помало да избија све оно, што му је кћи малоприје добадила.

Његово рођено дијете!

Највише га је поразио њезин глас, па онај поглед, уопће свеукупни изражај лица. То није више била она његова прворођена миљеница, већ као да је одједном из ње искрсла она друга — она невриједница, вјероломна жена, да још једном поругљиво зарежи на њ, као што је режала, откад му се припела за врат. Као што је малоприје видио кћер, онакова му је пред очима и мати, тврда, без осјећаја, грубо себична...

„Он ће са свим, што зна, пред суца“ и „сви смо јели...“ те ужасне ријечи и глас, којим их је изрекла и кретње, којима их је попратила — све је то наслијеђено, материно, мрачно — талог је то, што ће у одсудном часу превладати све друге мисли, надјачати сва друга чувства — и као што му је једном, иза првог искушења, окренула леђа мати тако ће му их окренути и кћи, тек што се покаже згода да бира између њега, рођенога оца, и мужа ниткова.

Он је то осјећао. А од тога настајало и друго, мучније чувство: чувство све веће осамљености. И беспомоћности. Било му је, као да је предан на милост и немилост људима, којима је он туђ или постао сасвим туђ. Што је до њега, он зна, ако има у свему том и његове кривње, да та кривња не само што није била намјерна, већ није била ни свијесна. Али ко жели, да га види понижена и обрукана, тај се неће трудити, да причека на његово оправдање већ ће на први глас о грдном недјелу климнути злурадо главом и бацити се на њега каменом. У првом реду придонијеће томе зет, човјек без икаквих обзира и савјести; да себе одбрани, бациће он, устреба ли, сву кривњу

на њега. Можда има за тај случај већ и готову какву паклену основу! Све је могуће...

Старац се стресе; долазило му, да се поново залети за њим, да му у лице саспе сву његову гадост, подлост, — али се свлада. Награјао се у ова два дана доста, а у коју корист? Постигао је то, да је зет сваки час према њему постајао све дрскији и безобразнији. Па и кћи му рођена — и она — — Не! Галамом се оваке ствари не решавају. Ту треба тражити друге путеве... блажи начин — таково што!

Није хтио да губи времена. Мало се дотјерао, изишао на ходник а одавле равно у гостињу. Ту је затекао зета, гдје сједи за столом, а према њему Марија с некаквом радњом у рукама. Нешто су разговарали, но, чим је он ушао, одмах прекинуше. Дујам сједе између њих, постоја тренутак, а онда подиже своје мутне очи на зета.

— Марија ми је малоприје напоменула, да си на кан оно изравнати, — проговори мукло. — Изјасни се, како?

Брада му при задњој ријечи подубоко отскочи, а безубна уста остадоше широм отворена, као да чекају, што ће доћи.

Балдо се мрву збуну и не могаше одмах да одговори.

Претече га Дујам:

— Пут је само један: вратити новац...

— Па, вратићемо... рече Балдо и рашири руке.

Дујму није било јасно: говори ли озбиљно или се руга.

— Наћиће се и у мене штогод... прихвати зет отежући као да лови ријечи.

Па као да се онај час досјетио, настави:

— Сјећаћеш се, да ми је недавно негђе у свијету умро брат... Чини се, да се иза њега нашло и нешто готовине... Ја ћу одмах затражити свој дио, а, држим, да ће ми и мајка уступити свој. Неће бити много, али свеједно, двије три ће се рунице затрпати.

— А остатак?...

Балдо се већ разабрао из оне тренутне забуне, па му је сада ријеч текла мирно, озбиљно, одлучно, готово искрено:

— Требаће засукати рукаве, огледати се за бољом привредом...

А Марија, угодно изненађена овом Балдовом мирноћом, додаде:

— Па и штећећемо: у кући, на одијелу, храни — на свему... А и Олга требаће да се врати...

Дујам спусти главу као да размишља.

— Предуго би то трајало... рече након одуље шутње.

— Па има времена — махне Балдо руком.

— Како? Сад долазе други господари. Требаће положити рачуне ...отворити књиге, и све ће на виђело.

— Али — ако не дођу? ...отегну Балдо.

— Ко?

— Па — ти нови господари...

— Не разумијем —

— Ако останеш на свом мјесту?...

— Пешто сам се одрекао?...

— Пренаглио си се... Сада видиш и сâм... Него — још се може поправити. Ваљда ће се ипак неко наћи, да те замоли да останеш. А ти не одбијај. Привати!

У то бане у одају мала Цвијета. Скакућући полети најприје оцу, који је поглади и пољуби, па к мајци, а потом се, уз бучан и звонак смијех, припи дједу уз кољена и узе да га чупка за браду.

Разговор се прекиде. Марија се и Балдо задржаше још тренутак па се покупише полако, готово неопажено. Мала се међутим непрестано мазила око старца. Наваљивала је на њ питањима без везе, нашто је он одговарао исто тако без везе и расијано. Па и оно, што је Балдо малоприје натукнуо, разишло се некуда. Сад су се све његове мисли стјецале једино у оном једном, тешком судбоносном питању:

— Докада ће се оно моћи да изравна?...

Узе да рачуна у памети, колико би се могло избити из баштине и колико би се дало уштедети, да се у кући мало јаче стисну.

Марија је споменула и Олгу, млађу кћерку.

— Требаће писати јој — брзојавити...

И настави бројити и рачунати у себи, док се дијете о њ вјешало и натезало, смј шкало му се и куцкало га по парованом челу и никако да растјера облачне, што су се између оних бразда накупиле.

Код ручка није нико говорио, тек под крај јавн се Балдо:

— Био сам под „ладоњом“. Велика преклапања и нагађања, а све о кризи на опћини. Кандидата као гљива. Капелан мобилизује своје: веле да држи састанак за састанком... Чини се, да се спрема на некакав препад. Пего знаш ли, ко се највећма узврпољио? — Содић... Напухао се, насршио као кокот. Хоће да постане начелником његов човјек или — он главом.

Ту стаде и погледа испод ока на таста, да види угисак, што су га у њему произвеле његове ријечи.

Видио је, како се тргао, баш као да га је заплуснуло нешто ледено. Балдо је знао, да се она двојица нису никада вољела. Заметак том њиховом међусобном нерасположењу иде дубоко; ваљда у само дјетињство. Дујам је већ тада водио, штоно се вели, главну ријеч; све је лако схваћао, брзо погађао. Бијаше жив, хитар, окретан — највиђенији, најтраженији. Ономе другоме, Содићу, био је то трн у срце Једило га оно преимућство, што су га сви признавали Дујму, и он је био на стотину мука, како да му га скине и себи натура. Често је покушавао да се с њим надмеће, али је готово увијек био зле среће: и односио руг и грохот. Послије, вани на мору, у свијету — иста игра. Уноснија мјеста, бољи бродови били су за капетана Дујма, што је у Содића изазивало саму завист, и тиме је јаз између њих постајао све дубљи и шири. Кад су се доцније, у маторим годинама, обојица одбили од мора и настанили у свом рођеном Ловрану, јаз, што их је дотада одвајао претворио се у праву

бездану провалију. Као увијек Дујам је и тада претегао: све се у мјесту окупило око њега, послаше га у опћинско вијеће, гдје је грмио, рушио и јуришао, док није на посљетку изнио побједу, која му је донијела много славе, а Содићу још више жучи. Присталица, иако мање, имао и Содић, па се по времену и он увукао у опћинско вијеће, али не као сарадник који помаже, већ као игла, што непрестано убада. Не бијаше сједнице, да се било код које тачке не би дигао Содић, и да не би, уперивши на начелника оштри поглед оних својих живих, сијерих очију, избацио какав приговор, одапео буди какву стријелу против њега или његове управе.

— А шта ли ће тек сада? промрмља старац кроз зубе и осјети велику тјескобу.

Балдо учини као да није примјетио ништа, већ настави мирно:

— Али се Содић намјерио на тврдо. Ти знаш како га капетан Белинић не може да види ни насликана, а знаш како му је при души, кад оно испупчи уста и зашкиљи у страну. Сâм је толико пута казао, да га при том увијек нешто пошкакљи у жилама — и да не зна, који је то ђаво. Тако је некако морало да буде и горе, под „ладоњом“. Нагнуо се Белинић к нама двојци, тројци, што му бијасмо најближе: — Што? Содић начелник? — почео он да се кревељи. Е — да се то збуде, могли бисмо заиста из свега грла да запјевамо: „Липа брода, лоша капитана...“ па се насмијао оним својим шкргутавим смијехом, што — како знаш — иде до у кости. Насмијасмо се и ми, тек је Пепић Филинић некако забринито климао главом па дометнуо: — Људи, ви се смијете, а ја видим да је близу „невјера“, и ако на вријеме не позатварамо једра, однијеће враг и брод и нас. Зато ви, Балдо, реците нашем староме Дујму нека не пушта из руку ни „шкоте“ ни кормана, ако неће да пропаднемо на дно сви, колико нас има. Говорим ли право? — Сасвим право — потврдише други, и ударише у „комплоте“, како ће што прије на тебе, да останеш... Та знао сам ја то...

Дујам не одговори.

Он је још увијек мислио на Содића.

— Да успије? Да се заиста увуче у опћину, па да наиђе на ону страхоту?

Ту се наједаред сјети, да је већ ово други дан, што није било у уреду. Иако није више у части, а оно је у служби, њу мора да врши док опћина не добије своју нову главу.

Два дана из уреда! А да је чије око... Пред очима му нешто муну: причини му се, као да већ види гдје неко копа... Сав се згрчи и оћути, како му се јежи коса. Устаде нагло и, не рекавши ништа, упути се према излазу. На вратима стаде, окрену се и рече:

— Брзојави, Маријо, Олги, да одмах дође кући. Не кажи зашто... Убило би је...

Кад су се за њим затворила врата, Марија се махом нагну к мужу и прошапта:

— Ја не вјерујем, да је Филинић говорио онако...

— Ако није, могао би...

— Како?

— Вићећеш, пусти мени...

VI.

Међутим сиђе Дујам на улицу и убрзаним се кораком упути у опћински уред.

Између каљавих облака провирује на махове сунце, блиједо и мртвачко као око, у коме се живот гаси. Ваздух је без вјетра, али хладан и влажан.

Дујам се жури. Одабрао дуљи пут, кроз уске и забитне улице, гдје има мање свијета. Клони се људи, као да се боји њихових погледа а можда и упита... Опћински дом на крају је градића. Прочеље му се губи у ситном лишћу гранате, стољетне „ладоње“, под којом је подигнут зидић за одмор и разговор доконих грађана. И ту под стаблом све је тихо и пусто. Мало му одлану. Велика су улазна врата опћинске куће широм отворена. Уђе. На дрвеној клупи у предсобљу протегнуо се фанат Вице и задријемао с лулом у устима. Он га пробуди. Фанат, старчић голих, жутих, веома набраних образа, као замотан у

своју излизану одору опћинскога подворника, трже се, одскочи с клупе лаган као перо, измуца нешто на оправдање и сав смућен упаради се пред својим старешином.

— Отворите Вице!

— Ево, шпор...

Дујам улезе у дворану. Ово је иза оне Балдове исповијести први пут, што прелази праг свог уреда. Чувство мрачне потиштености, што га у овај мах обузимље, тако је исизрециво тјескобно, да му се никако не може да отме. Кад су се за њим затворила врата и пошто је насред дворане остао сâм са својим мислима, очи му се у један мах приковаше за гвоздену благајну у куту и у оне двије омашне књижурине на столу. Осјећа, како му срце малакше, али ипак прилази све ближе и ближе и дотетуравши до своје столице сруши се на њу као одсјечен пањ.

На дохвату су му оне обје књижурине. Једну довуче ближе, до под саме очи и отвори је. Потом се објема рукама налакти о длане, паслони главу, те све буљи и буљи у оне бројке као у нешто, што се дигло против њега па хоће да га смрви, уништи. Глава му је тешка, све је више дланима притиште, и већ га, као оно јутрос код прозора, подилази онај чудан осјећај крајње клонулости, умирања... и што више пиљи очима у оне бројке, то се оне већма разиграле, побркале, узвртјеле, и све некако нагло, махнито, да их више ни гледати не може...

Зажмири очима потом их опет мало отвори, и више није било видјети ни књига ни бројака -- све је оно некуда као ишчезло.

А тако се — ко зна куда? — изгубила и она црна, гвоздена благајна тамо у куту. Само што се њему сада привиђа, као да се на њезину мјесту нешто миче... нешто живо, големо, језовито. Изгледа као птичурина некаква сура, што је према њему протегла свој дуги врат и кљун, као да ће сад сунути на њ, да му ваљда срце искљује.

Неко отвори врата, и Дујам се једним махом трже и махну руком, као да ће да отјера ону грдну

приказу. Подиже главу, и с неким дрхтавим непо-вјерењем избуљи очи у дошљака.

Био то млад плавокос човјек, у лицу понешто бледуњав. Та лака бледоћа добро је пристајала његовим правилним цртама и оном неком осмјеху, што га није напуштао ни онда, кад би се високо чело набрало, а плаве очи намрачиле... Улазећи жустро наклони се старцу, остави шешир и сједе за омањи стô смјештен међу два прозора, што су гледала на главни трг пред црквом.

Кад се Дујам мало разабра, погледа на сат што виси на зиду више његове главе и виђе, да још није доба уреда.

— Тачан је он и ведра му је душа, а не као ова моја... — помисли и погледа испод ока на младога чиновника, који се већ био нагнуо над некакав спис.

Дујам му завиди, но ни Петру Мединићу, томе младоме човјеку, нису минули, зелени дани протекли сви без сјене. Његов отац, капетан Јуре, млатећи море, запао једном у ужасан оркан, који му сред ноћи однесе једра и сломи два јарбола. Лађа тако раскопана и распасана лутала океаном, а да се за њу дуго није знало. Капетана су већ код куће оплакивали као мртва; мален трачак наде чувала му само жена. Побожна а уз то припроста и сујевјерна женица Тонка завјетовала је у оној стисци свога малога Петра цркви, дакако уз услов, ако јој Бог врати мужа... И заиста, након неколико мјесеци врати јој се човјек из свијета, а тиме се и судбина малога Петра зипечатила: он ће бити поп... Дан по дан, дошло вријеме, да Петар оде у сјемениште. Но како је младић растао, тако се у њему све више дизаше отпор. Осјећао је, да у њему букти стотина живота, па као да је већ унапријед знао, да неће имати снаге да угуши ниједнога од њих.

И у томе отпору разби се мајчин завјет. Отац, као „човјек од свијета“, показивао је пред другима, да ни у што не вјерује, премда се и у њему, негдје дубоко доље, јављао често некакав тајанствен немир, што му је Бог зна по којим наслијеђеним путевима

доспио у кости и ту се притајао. Међутим капетан је о свему томе шутио, зацијело од неког стида, али је зато сину одрезао чисто и бистро, да га на другим, високим школама не би могао да подупире, будући да у њега новаца нема. Кад је зато сазнао начелник Дујам, отворено се ставио на страну младићеву. Што? Онако даровит момак, па да се изгуби? Свака част завјетима, али црква је на овоме свијету развезала много крупнијих, па може и то. Но све у вјетар; капетан Јуре неће да попусти. Али не пушта ни начелник, већ једнога дана ухвати младића испод руке и повуче га са собом у уред.

— Бићеш мој чиновник, а по времену и штогод више.

Тако и би. Дујам није никада пожалио тога избора. Петар је Меденић радио за двојицу, па, иако је кадшто сипао некакве чудне ријечи о неком новом колосјеку, на који би требало наврнути цијело народно пословање, стари је то начелник одбијао на његова млада лџета и радо му праштао.

Дујам се, међутим, опет завукао у себе. Изнова се загледао у ону књижурину пред собом и пребирао по њој. У дворани је мук. И вани: осим тиктања крупнога њихала са оближњег црквеног торња, не чује се ниоткуд гласа.

За чудо, ни младоме човјеку не полази данас посао од руке као иначе. Перо му често као само од себе застаје. И поглед и мисао све се то некуда губи и све показује некакав немир и неспокојство. Понекад би испод ока погледао на старца, затим би и опет покушао да ради, али није ишло. На посљетку одложи перо, размисли мало, па уједаред устаде и несигурно као у некој великој неприлици приђе к начелникову столу. Ту постаја часком и напрегну се, као да би рад свладати у себи онај свој осјећај неодољивости, па се наједном осмјели.

— Господине начелниче...

Дујам се трже и подиже главу.

— Има већ дуго, те ми је нешто на срцу...

У гласу дрхтало му узбуђење.

— Вас је растужило, што је ономадне писало у „Зори“ против наше управе.

— Ко ти то рече?

— Ја знам. Вас је оно забољело, можда и огорчило и натјерало на онај одлучни корак.

— Но, па што онда?

Дујам узнемирен намршти чело и загледа се у младога чиновника. Настаде шутња. И опет се чуло тиктање сата са торња. Петар Меденић прихвати с муком:

— Ја вам дугујем много, господине начелниче.... Но ви знате моје мисли... Затајити их нисам могао...

Старац расклопи усне и зажагри очима. Видјело се, да погађа.

— Што?... Ти си...

— Јест — ја сам написао оно...

— И ти дакле...

Младић се мало смете, али се одмах разабра и преузе:

— Дужност ми је била. Има у нашој управи и изван ње много, што не води добру.

Дујам скочи са свога мјеста, као да га нешто погоди.

— Шта си видио? Шта знаш? Реци! Говори! — саспе као на душак, — а сав се је већ трзао од страха, није ли младић можда већ открио штогод.

— Ви сте читали, господине начелниче... Онђе је све речено.

— Све — велиш све — — — ?

— Много је оно...

Дујму одлану, али израз му се лица не промијени.

— Оно је дакле било твоје — изусти с пуно горчине.

Спусти се на своје првашње мјесто и, видећи да младић не одговара, преузе:

— А ја нисам могао ни да послутим, премда сам те стотину пута чуо говорити онако... И јест, заиста — све су оне ријечи твоје... „Нове тежње“

— „нови циљеви“ — све ново... ново... ново... —

— И борбе нове, господине начелниче, оне су већ ту, у ваздуху... Ја их осјећам... И оне ће харати у нама и међу нама, дивље и жестоке, а тужном жртвом тих наших крешева и надметања биће и опет онај сиротни, још увијек запуштени наш човјек... Сви ћемо устајати у његово име, а он ће, небог, презрен и неприправан стајати на страни и гледати у нас без помоћи и без схватања.

— И томе ћу ја бити крив? — —

— Не само ви, господине начелниче... Мени је, као неки драги сан, још увијек у памети онај лијепи дан, кад сте оно први пут засјели на ову столицу. Онђе, до врата, стајао сам и ја, луд дјечарац, и слушао вашу топлу, заносну и велику ријеч о новој народној зори, о неком новом сунцу и животу. Ви сте ми у тренутку оном били тако свијетли, да бих најволио клекнути пред вас и заплакати од слатке узбуђености и милине. Одонда је прошло пуних петнаест година, и мене је, нарочито у ово посљедње доба, често нападало питање: — Шта се је у све оно вријеме урадило за душу, шта за тијело онога патника по урвинама и брдинама нашим? Је ли се с верига његових скинула ма и једна сама алка? Је ли се икако олакшало тешко бреме његова мукотрпног живота? Није, господине начелниче. Онај је невољник и сада онђе, гђе је и прије био, он је шта више на горем, јер је доживио једно разочарење више и то баш од оних, од којих се јединих надао бољему.

— И ти то мени...

— Могао сам наваљивати из бусије и шутјети, али то ми не би подносила ни душа ни образ. Знам ја, да се то не слаже с мојим положајем овђе — зато вам ево већ овим тренутком изјављујем, да сам приправан на све, што ме чека.

Три, четири дана прије Дујам не би ову проповијед саслушао до краја. Па и сада, док је младић говорио, он је с муком гутао гњев, што је у њему кључао, али било је нешто, што га је нагонило да се свлада.

— А кад би пак овај младунац знао све?.. Како би тек онда грмио дрски његов глас! — затутњи нешто у старчевој глави, и тако умјесто срџбе изби на његове усне глас, што је већма заносио на малодушност него ли на пријекор.

— Криво ми чиниш, Петре... Ја сам нашим желио увијек добро, највеће добро...

Младић се међутим вратио своме столу. Није сио већ се лако прислонио на њ и скрстивши руке одговори:

— Ко би могао у то да посумња? Како бисмо ми могли да не видимо, шта све имамо да захвалимо вашем добром срцу, поштењу и идеалним осјећањима вашим?... Не, господине начелниче, ваше заслуге не би ни највећи злобници могли да засјене, само што — не примите ово за зло! — све оно ваше најљепше већ припада, како се оно каже, другом времену...

За тренутак се прекиде па узвину главу, као да се загледао некуда далеко. Потом настави гласом од младеначког заноса чисто промијењеним, благим, готово умиљеним:

— Оно вријеме било је дивно, пуно искреног и истинитог заноса... Доба великог окупљања сила, крупни дани!... Народна снажна младост, бујни процват наново ускрслих нада и вјеровања, па она надчовјечна напрезања против црних сила уперених против наше расе — све се то скупљало пред нама и у нама... Као неки давни одрази са раскопаних праћедовских огњишта... Од свега, што смо некад имали, остала нам је једна сама искра, и она запретана. Ви сте, господине, у ону искру удахнули пламен, и ваша је заслуга, што се је тај пламен разбуктао и захватио успавану народну душу... Све сте то ви урадили, а онда сте, мислећи да је дјело извршено, пустили, да се онај дивни пламен сам у себи угаси и да...

— Ти мени само о злу — и као да је већ све пропало, а ја — — прекине се старац нагло и ушути.

— Ја видим зло — спусти младић глас. — А видим му и легло. Ено га...

Нехотице погледа Дујам правцем младићеве руке. Сучелице, изнад кућних кровова, губио се у ваздуху поцрњели, оштрљати шиљ с крстом на врху.

— Звоник — — отме се старцу.

Петар Меденић спусти руку. Начелник у први мах не схвати нашто младић циља, већ се у настајој шутњи сјети Балдових ријечи: — „Ти си се одмах утаборио под својим звоником...“

Међутим младић узе да објашњује:

— Ви не видите зло, но ја га већ гледам, како плете своје црне мреже... *Капелан...* — надода нешто тише — његов је сада час, а поље широм отворено и слободно...

Дујам је ћутао. Нешто види и он сам и осјећа, како су однекуд измиљеле неке сасвим нове силе и како једне вуку овамо, а друге онамо... Очито је, да има нешто у ваздуху, што се више не да крити... Но шта да каже, кад има још горе... кудикамо горе?...

У то уђе у уред нека жена и затражи некакву исправу. За њом слиједили други и тиме бијаше крај разговору.

Петар је вршио свој посао с неком особитом олакшицом. Одвалио је са себе онај камен, што му је лежао на срцу, и тако је он и сада могао да држи своје чело високо и да старцу гледа равно у очи, онако као што је навадан гледати и свим људима и стварима, јер је о свима и о свему имао своје самостално, устаљено увјерење. Много је, истина, прочитао, али откад је почео зрело да мисли није лако примао готове догме, па ма с које стране долазиле. О свему хтио је да има свој властити суд и кад би се у њему тим путем утврдило какво увјерење, он би га се тврдо држао и није било силе, да га оданле макне. То што се, на прилику, његова мати у себи гризла, што није отишао у попове, одбијао је он у ону мрежу сујеверја, у којој се толико свијета немоћно праћака, и био је тврдо увјерен, да се та мрежа мора да кида. Капелан је међутим ра-

дио окренуто: све је његово настојање ишло за тим, да се та мрежа још прошири, прогусту, да у своме замаху захвати и задржи што више лудих рибица. Отуда и неповјерење Петрово према њему и непријатељство, што се међу њима закухало, откад је капелан своју бригу за краљевство небеско замијенио жудњом за власт у опћини. Пут, који би имао да доведе капелана у опћину, водио је једино кроз раскол. Капелан је то добро знао, али како је сврха имала све да посвети, он се није ни часком жацао, да удари и тим путем. На тој стази он је већ и прилично одмакао. Нешто му је при том ишао на руку његов положај, а нешто и погрешке и чести пропусти садашње управе. Један незадовољник повукао би за собом другога, онда би се умијешао капелан и својим мало увијеним, мало подмуклим говором од незадовољника би направио — противнике и душмане.

Пред Петровим се очима у први мах оцртала сва опасност, што је отуда пријетила. Кад већ није имао силе, да капелана задржи на његову раздорну распућу, хтио је придонијети, да се барем на опћини одстране узроци незадовољству, па је зато у најбољој вјери, да помогне, изнио у „Зори“ оне приговоре против управе. Није то урадио лака срци. Знао је унапријед, да ће тиме старца дарнути и шта више — увриједити и њу, Олгу, начелникову мезимицу, а своју пламену љубав. — Али, он би себе сматрао недостојним те своје лијепе љубави, кад би за вољу свог унутрашњег мира само и покушао, да затоми ма и који дијелак својих прекаљених осјећаја, младеначких сања и заносних идеала. Међутим посљедице оног чланка биле су противне интенцијама Петровим. Капелан је по њему добио у своје руке још једно оружје: признање с противне стране, да у опћини не иде све како би требало. К томе је још дошла и начелникова оставка: још мутнија вода на капеланов млин. Ствари се замрсише, и Петар убрзо увиђе, да неће ни он моћи ни смјети да остане у прикрајку. То је њега и потакло, те је малоприје изишао пред начелника с оним својим признањем.

Сад је готово. Начелник зна све, а њему се, Петру, једино чудно чини, што је старац некако одвише мирно примио ону његову исповијест и све оне оптужбе.

— Можда ће послије, кад боље промисли... сину му у то главом.

И лијепо, бијело лице, што су га крупне мисли само за час потисле у позадину, искрсну опет пред његовим заљубљеним оком и он се питаше:

— Што ли ће она, кад сазна, шта се све одиграло између њега и њезинога оца?

VII.

Било се већ смркло, кад је стари Дујам изишао из уреда.

Под ладоњом, у мраку, оцртавала се дугуљаста и погнута фигура старога Вениера. За тренут им се укрстили погледи, и Дујму се причини, да је у тај мах фанним отменим профилем бившег старога начелника Талијанца прелетјело нешто злурадо.

Заврну иза ћошка и пожури, као да му је неко за петама. Мисао му клонула, као да издше и моли помоћ. И срце му немоћно трепери и канда жуди, да се и оно гдјегод смири и отпочине. Пада му на памет жупник, поп Фране. Кад му је оно жена одбјегла, а он остао сам пред својим раскопаним огњиштем, одмах се уза њ нашао и поп Фране... И послије, у свакој би тежој згоди, двоумици или било у којој неприлици, потражио старога пријатеља и њему једином откривао срце и душу тражећи у њега савјета, утјехе, побуде. Нешто га је и сада тјерало к њему, па, и не размишљајући дуго, удари право према жупном дому.

Ишао је погнуто као да га ниске облачине притискају. Тијесне улице, којима је пролазио, чиниле му се још црње и мрачније, као да у себи носе страх и засједу.

Попа Франа нађе у кухињи. Срдит, у лицу црвен као рак, корачао је стари жупник од једнога краја до другога и све нешто грајао и рукама ломатао.

Дујам га затече управо у часу, кад је неколико пута узасебице добацио у лице старој кухарици Марти, што се крај огњишта сва скаменила од чуда:

— Ово мало дана, што их још има да проживим, хоћу да буду моји и никога другога... Ја служим Богу — хвала му и част! — како најбоље знам и могу, но језуит нисам био никада и нећу да будем — не, не, не... То нека они себи запишу, куд их воља.

Окрену се нагло и у то угледа на вратима Дујма. Стане преда њ и дахћући шумно пружи му обје руке.

— Добро ми долазиш!... Већ сам мислио, како ћу до тебе...

Начелник бијаше тако заокупљен својом биједом, да није марио ни да пита, зашто се оно поп узрујава. Како пак са своје стране не могаше жупник да наслути, шта се све мути у души његова старога пријатеља, узе га живо испод руке па ће му:

— Причаћу ти... А ви тамо — окрене се служавци — никоме ни ријечи... Знаш — обрати се опет к Дујму, — био бих пукô, да на коме не искалим срце — а на коме ћу, нећу ли на оџоме, који ми је најближе...

Изишавши из дворане пређу преко ходника у покрајну собу, гдје је поп Фране уредовао и примао госте. Соба не одвећ пространа, а натрпана многим и разноликим намјештајем. као и зидови околу, што су управо сви обложени сликама и фотографијама разних величина и облика. На почасном мјесту, над огромним, црно обојеним столом за писање виси велика слика бискупа Добриле. На супротној страни, с једне и с друге стране богате књижнице истичу се портрети Штросмајера, Старчевића и Витезића окруњени стотином већих и мањих сличица, група, крајолика... Стаклени ормарић до прозора пун је свакојаких ситница „галантерија“, што су их из туђине доносили жупнику његови многобројни пријатељи, капетани. На покрајном бамбусовом сточићу лежи омашан дурбин. У доба „једра“ и бурнијег поморског живота жупник би се чешће успео на таван

и са највишег прозора пиљио кроз тај дурбин на пријатељске лађе, што би долазиле и одлазиле. Но као најљепша успомена остао је попу Франу онај големи, округли сто у средини собе. Колико ли су лица нашла већ досада мјеста око тога стола? Колике ли се пријатељске вечери провеле крај њега у свјетлости оне крупне лампе, што још сада виси над њим на своја три позлаћена ланца!

— Овај је сто предобио нашу опћину! — с поносом спомињаше поп Фране, и при том се радо заносио духом у оне далеке, понекад мучне али увијек лијепе дане...

За тај исти древни сто сјела су сада и њих двојица, да у свјетлости старе лампе истресу нешто од онога, што им је на срцу тешко и горко.

— Навијестили су ми лијепо „добро јутро“ ... започе поп Фране грчећи од узбуђености сухе прсте. — Баш лијепо „добро јутро“ ... знаш, онако ни да сам ја какво лудо ђаче, а они у „бискупији“ све саме мудрачине. Тудора хоће да ми даду — — чујеш ли? — оно младунче, капелана, — мени старцу!... Језуити! Три — пет — десет пута језуити!...

Зажмири очима и нервозно прође руком по жуткастом челу, при чему му некако чудно заигра оно неколико бијелих чуперака на глави. Видећи га тако узрујана Дујам заборави на час на оно своје, па га запита с очитим занимањем:

— А што веле?

— Веле ... размакне поп Фране своја широка, са два цигла зуба оружана уста — но причекај, да ти покажем!

Извади из унутрашњег џепа писмо, размота га, натакну очале и узе да чита.

Писмо бијаше дугачко. У њему је бискуп узвишавао капелана и приказивао га као човјека ванредно одлучна и ревносна... По његовим се сјајним способностима може већ сада наслућивати, да је црква у њему добила неустрашива војника; он ће у великом боју, што нас чека, бити без сумње зван, да се у првим редовима бори за славу и величину

једине спасоносне цркве. . . . И бискуп позивље жупника, нека „задахнут том утјешљивом надом“, не само не спречава одличног капелана у његовом неморном ревновању, већ, нека „и своје дјеловање уде-си тако, да оно буде у посвемашњем складу с упутама, инструкцијама и интенцијама младога душобрижника. . . .“

— Ожми ову епиштулу, како треба — па ево што ћеш да исциједиш: Ти си, попе Франо, будала, извјетрели букван, ожети лимун — твоје је мјесто у смећу! . . . . Ето! Лијепога ли ми благослова под старе дане! . . . . упре поп у Дујма па настави: — Е, а оно напршче, „одлучно, ревносно“ . . . . Хм! Да је њима видјети било све оне „паранке“, што сам их ја морао напети да га одвучем у сјемениште! . . . . Него — мари ли ко сада за то! . . . . Главно је, да је дјечко одлучан и неустрашив, па да бије, кад би требало да милује и да преклиње, кад би требало да благосиља. . . . . Тако је — а ти мој стари попо Фране, још ниси знао да су два и два четири, а већ ти је мала, сиромашна камарица била пуна ситних олтарића, а црква најмилије састајалиште! Виђели то твоји убоги старци, Бог их помилуј! — па за тебе потрошили своје сухо и сирово, само да им будеш поп. У тој мисли си узрастао, с том си мишљу отишао у сјемениште, хвалећи Бога, што ти је удијелио толику милост. И изишао си једним оком гледајући у небо, а другим на оне, што презрени и бесправни гину у тужној запуштености. . . . . Такови смо били, а Дујме, можда и не најбољи, — али такови — — — јест, а сада мени, под старе дане. . . .

Нехотице се узбудио, па да то затоми, ушути за тренутак, да мало затим опет настави:

— На путу сам им, а зашта? — Зато, што држим, да је Бог већи од њих, и што човјек, ма какав био, није никада невриједан милости и доброте његове. . . . А не воле ме ни зато, што бих хтио све у миру да изгладим, заоблим, јер је њима мрско, што је мени тисуће пута милија једна Христова ријеч о љубави, него ли све оно сухо и дрвено, што је од постанка

свога надрљала римска сколастика и теологија. . . . Неће они да знаду за љубав: они ће да војују — па би хтјели и мени да натуре сабљу у руке, па да ме онда као неког средовјечног витеза-папалина на-тјерају, ако устреба, и на мога рођенога брата. Нећете!

Дујам гледаше испред себе без ријечи и као без мисли.

Пријатељева јадања канда су мало утажила и његов бол. Хтио би и он да изнесе, што му при-тиште срце, али нема за то снаге ни одважности. Лако жупнику! Он може са својом горчином ведра чела напоље пред свијет — док он — — —

Мора да је и поп Фране примјетио на његову лицу неку промјену, јер напречац окрену говор и упита:

— А како ти? Некако ми се чиниш испаћен!... Како не би сред ове Бабилоније! Ономадне, да ти право кажем, не бијаше ми драго чути, што си положио част, али данас велим: добро си урадио! Неће потрајати дуго, па ћу тако и ја — виђећеш! Нека се други кољу и космају како знаду и умију. Ја сам већ стар, па ми је свега доста, а биће да је и теби.

Дујам се стресе, па узе да муца:

— Јест, тако је — . . . . или боље рећи — — и ја сам, видиш . . . . тако мислио — онда . . . . па и сада . . . . премда ја ни сам не знам — ето, да ли је овако добро. . . .

— Што? — дочека поп гледајући га још пажљивије, готово забринуто.

— То — настави Дујам још сметенији — што се народ пушта из руку, сам, у доба, гдје га можда чекају нове муке — искушења, шта ја знам. . . .

— Заплетете се старац и умукну.

Оне испрекидане, тешком муком изговорене ријечи а још више дрхат, што је у тај мах обузео Дујмову, на столу пружену руку, све то у валике узнемири попа Франа.

— Теби је нешто, Дујме! . . . .

Старац се мало поколеба: хтио је све да искаже, али у задњи трен прогута тајну, што га је пекла, и рече:

— Није ми ништа, попе Франо — баш ништа. . . .

Можда бијаше ово први пут, што је пред својим најбољим пријатељем хтио нешто да прикрије, али га је издавала ријеч: у оном његовом преломљеном гласу дрхтао је сав његов бол, сва његова мучна тјескоба.

Нагло се придигну, покуша да се осмјехне, но одмах осјети да је и то изишло тако незграпно, да се на једном окрену на другу страну, као да се стиди.

Још се јаче покуњи и оде.

Поп Фране испрати га до врата и дуго гледаше за њим, све климајући главом и чудило се у себи, откуд она ненадана промјена на лицу и у ријечима старога пријатеља?

— Има Дујам нешто на срцу, има. . . . .

VIII.

Ова два три суморна, посљедња дана ударила су на Дујмово лице свој мртвачко-блиједи печат. Нешто му се завукло и у срце: оно час нагло, час испрекидано куцање показује, да се и на оној страни нешто трга. А и по цијелом тијелу осјећа неку немоћ, од које не може да се одбрани као ни од оног страха, што ваљда из ње извире. Њему се тај страх чини понекад кукавним, подлим, тим више што га он није у животу познавао никада: ни на мору ни на копну.

— Све ми је ово напекао онај гад с оним његовим недјелом. . . . .

Но у исти мах синула би у његовој глави и друга мисао:

— А свега би тога зацијело нестало, да ја доспијем у свој првашњи мир. . . . .

До тога, њему тако потребног мира могао би он да дође једино преко чистих и изравнатих рачуна у опћини, зато је већ сутрадан, код ручка, потсјетио зета на оне његове баштине:

— Пођи и затражи свој дио. Ја више не могу у овим блатним водама.... Гуше ме....

Балдо се намршти, а имао је и доста муке, да прикрије своју невољкост. Ни сам не зна, како му се јуче измакло оно о баштини, а стари таст већ хоће одмах на томе да гради. Сјећа се до душе, да га је та мисао једном напала — чини му се, на глас братове смрти — али јој се послѣје није враћао никада. Чему? Имање мршаво, без вриједности, к томе у забити, негдје далеко и високо међу планинама. Но да га стари даље не напастује, слегну раменима:

— Ићићу кад развријем.

Дујам устаде и приђе прозору.

— Облак иде ван — рече, заокруживши оком по небу; — у мору видим траг „бурињола“, а ево показало се и сунце... Могао би већ и данас...

— Далеко је, не бих стигао да се вратим.

— А ти преноћи тамо. Мајка ти је — неће те отјерати, ако си је заборавио. Ајде, па уреди!

Балдо је већ унапријед знао, да се он с мајком уредити неће, но како се у његовој глави све брзо плело и расплитало, у исти тај мах дође му мисао, како би можда један мали излет у планину могао придонијети штогод и ономе плану, што га је већ прије у себи оцртао. Основа сасвим проста и једина од праве користи: привезати таста опет уз општински корман, а брод и она благајна у њему нека једри онако, како буде вјетар дувао. Ту би највише могла да одлучи планина, зато је и потребно, да се већ сада ондје — како оно рече у себи, мало „посондира терен“.

— Па добро, идем — рече и оде да се опреми. Комад пута отпратила га Марија с дјететом.

— Гледај да добијеш што више.... — нукала га она мислећи на дио баштине. — Главно је, да се поравна... а за остало ће се већ провиђети.

Он обећа, пољуби њу и дијете, па замаче у гуштару. Пут бјеше ломан и клизав, а у Балда ноге већ дуго не навикле на такав пут. За њим је у проваљеној долини замирао шум мора и живота, и од тога

га је — и да сам не зна зашто — крај срца нешто стегло. Пошто се испе нешто повише, у дубљу горску тишину, би му још тјескобније, и њега ту први пут закупи мисао: да се врати, да се за ову ноћ гдјегод склони, а сјутра дан да каже старпу, што му прво суне у памет. Ако му је сада при срцу овако ружно, како ће тек бити кад загази у оно блатно, бокчарско село, кад уђе у онај поваљени кућерак, кад се састане с мајком, које није већ дуго видио, нити се када побринуо, да се пропита је ли још гдјегод у животу... Што ће да јој рекне? Што ће пак она њему?

У то искрсну она друга мисао о „сондирању терена“, те он, иако преко воље, ипак настави пут.

Узгорица постајала све ломнија, а Балдове ноге све теже, оловније. Срце му је јаче ударало, груди дубље удисале валове пуне свакојаким шумских мириса: од испалог, увелог лишћа до иструнулог буковог пања. И то га подражило — врло неугодно. Сјети се, како га је тај мирис пратио; док је овуда као дјечарац скакутао за овцама, одрпан, бос; и то бјеше довољно да у њему разбуди осјећај неког јетког понижења и реске мрзости. Он се очито стидио свога горскога поријекла, и већ се у животу можда тисућу пута питао: који је ђаво натјерао онога његова дједа, те се некад закопао у ову блатну пустош!

Тај његов дјед, неки Убалдо Марин, доселио се у ове стране из некога фурланскога села, из околице Видма. Пао овамо го као прст. О врату му жена и нејако мушко дијете, а у руци трнокоп; сав иметак и једини алат. Вршио је најнапорније работе: на мору, на пољу, у каменолому. Свршио је тужно, једног се дана над њим одронила хрид и засула га. Мало послије обори му жену подагра што је са собом донијела из своје прве фурланске постојбине. Оста дјечак Зорзи, сам као у гори од вјетра поваљен живић. Већ неколико дана иза мајчине смрти ударише га мјесне власти изгоном, и он одмагли на Ријеку, укрца се и отплови у свијет. У Ловран се врати као готов момак. Све га је хвалило као врсна морнара, а како

није ником био на терет, то су га сад и мјесне власти пуштале на миру.

Зорзи је често мислио на себе, на своје црно и тужно дјетињство, и то га је потицало да размишља, како би на вријеме измакао судбини својих родитеља. Али камо да засјекне? Срећа је на мору варава, на крају нестална, а младе године као вјетар: нагле и кратке.

— Било овако или онако, ја морам себи да нађем кров, — сновао Зорзи и стао да се огледа за огњиштем, гдје ће се као домазет моћи слободно да шири. Тражио је дакако јединицу. И нађе је негдје високо, у горској забити. Иако Ката Раданићева не бијаше никаква љепотица, он је заволи, јер је у ње нашао што је тражио: не лошу кућу и лијепо имање. На први глас, да му Зорзи обилази око кћери, успријечи се стари Раданић:

— Што? он Талијан, онај припуз, он да ми води једино дијете! Нећеш!

Али Зорзи је из своје прве постојбине донио нешто, чега, по Катином суду, не бијаше ни у кога другога сеоског момка. Донио је она два жарка ока с оно замамљива погледа, те обијај око дјевојке данас, превијај се око ње сјутра, и ено — међу њима се заметнуло, што се у таквим стварима често и лако замеће. Чим се указаше први знаци „гријеха“, у кући се подиже пакао. Мати у куту нариче, а отац стао на сред кухиње и шкрипи зубима, готов да кћери ишчупа оба ока. Трајало је то два три дана. А трећега се олуја понешто слеже, још се само чуло очево мукло роптање, као шум грмљавине, што одмиче у даљину... Да не буде љаге на имену, цијела се ствар предала попу. И тако се ето догодило, те се Зорзу насмијешила срећа, и он се једног лијепог дана нашао, како је желио — под кровом. То га је и придигло, а како је био окретан, промућуран и богато обдарен свима предностима људи своје расе, домало уђе старцима у вољу, па се убрзо заборави она незгода.

У таквим се приликама родио Балдо.

У опћини је тада владао Вениер, али већ се у то доба под њим колебао његов „пријесто“. Узљубљао га својим нападима ватрени капетан Дујам, сав задахнут и понесен новом мисли, која је у неку, неисказано увеличану свјетлост обавијала наде и тежње презрена и тлачена народа.

Бистро и проницаво Зорзијево око погоди у први мах, на коју ће страну бојна срећа и он се тијелом и душом стави у редове поглачених, јер знадијаше, да ће доскора бити њихово краљевство — у опћини. С противне су га стране прекоравали с крвног издајства, нашто је он дозивао господи у памет онај свој ранији изгон..

Међутим, умио је он своју „политику“ и друкчије да брани. Најмилија му је крилатица била:

— Ено вам Гарибалдиа! Не лијева ли тај јуначина једнаком љубављу крв за своју Италију, као и за све друге потлачене земље и народе? Не диже ли се његова шака истим гњевом на тирана Италијана, као и на затирача слободе Нијемца или Француза?

Дујмови му људи повладише, и дадоше му у својим редовима једно од важнијих мјеста, што је на особит начин погодило његову самосвијест. Што га је Вениерова чељад већма грдила и понижавала, то је на другој страни више искакала његова личност, а како бијаше рјечит и одлучан, то се његова у народу бројила — и те како! А био је Зорзи некако човјек мека срца. Код вина се радо растапао, па би кадшто пред удивљеним људима зацвилио, што није и по крви њихов.

— Него што нисам ја, биће мој син; он је своју народност усисао с мајчиним млијеком, виђећете ви њега!..

Балдо се и сад спомињао тих ријечи, па му је то сјећање натјерало на усне весео смијешак:

— Отац је био велики мајстор.

А умало те се гласно не насмија, кад му ненадано суну у памет, како би се стари кадшто у љутини продерао на мајку:

— *Ala malora brutta schiava!*

То се, дакако, дешавало у кући, између четири зида. На пољу је другачије грмила његова ријеч. Од ње је одјекивала цијела гора; није било кућерка, који је не би слушао и слиједио; а кад га оно, након заузећа опћине, изабраше у вијеће, сва су брда пливала у весељу.

— Свакако, велик мајстор!

С тим се успоменама докопа Балдо главице на бријегу. Сав се задувао, а како га је већ издавала снага, стаде, да мало одахне.

Њему над главом, високо у ваздуху, задњи се сунчани траци прелијевају у тисућу боја и лагано умиру у сумаглици вечерњих сјена, што се већ преко дубоких јазова и урвина носе доље према мору.

Некако бесћутно гледаше Балдо у то предвечерње умирање. Шума му је наоколо говорила познатим гласовима, а ти су гласови ипак њему неисказано досадни. Па и све то, што гледа око себе, за њ је безлично, безимено и безбојно...

Тишина, што досада уоколо владаше, ненадно се прекиде. Изнајприје чу се један глас, та два, а онда читав жагор. Балдо није још никога видио, али по гласу разабра, да је близу и он, капелан. Било би му незгодно, да га у ово доба затече овуда, те се махом обазре наоколо, да види, гдје би се сакрио. Два корака на десно била је недубока, густим шибљем обрасла јама. Ту ће он почекати, док прођу и — ко зна? може бити уловити и какву политичку тајну... Тако мишљаше, док се помало пробијао кроз шибље и спуштао у ону удубину. Већ уживалце како ће са свога скровишта моћи све да види и чује, кад му се некако причини, као да они гласови некуда одмичу. Прислухну боље и заиста: жагор се у даљини све више гасио, док се негдје сасвим не смири. Разочаран, готово озлојеђен хтједе се извући ван, кад ли у исти мах зачу кораке, што се приближавају! Погледа кроз шибље, и гле! — капелан...

Сам се враћа; капут му виси о десном лакту, а шешир затурио. Коштуњаво лице, — иначе блиједо,

као испито, — сада му је преплануло, нешто од брза хода, а нешто ваљда и од вина, што га је зацијело са сељацима испијао. И личне су му црте нешто попустиле и немају своје обичне строгости; једино је поглед остао, какав је увијек: пун неке самосвјесне, готово изазивачке тврдоће.

Ено га, гдје пролази мимо јаму. Иде тврдим, одмјереним кораком.

— Као какав Радецки у реверенди... — помисли у свом скровишту Балдо и сâм се у себи насмија том свом поређењу.

Причека још часак, па се извуче из јаме, стресе са себе лишће, што му се прилијепило за одијело и крену напријед.

Идући тако он је још увијек мислио на капелана. Познавао је он њега добро у душу. У млађе дане били су њих двојица и некакви пријатељи. Капелан, у оно доба матурант, није био сумњичав и завучен у себе, као данас што је; он се је, напротив, радо повјеравао, нарочито њему, Балду, који је тако сазнао за све оне његове муке, кад га је оно кућња биједа тјерала у сјемениште. Дуго се отимао и не престано истицао, да је њему живот највеће добро и да га се неће одрећи, ни под коју цијену. Он ће у свијет, да настави науке, и буде ли од нужде, да прегара, прегорјеће радо све, — све... Но кад дође да бира између сјеменишта, то ће рећи комфодности, и неуредног боемског живота пунога страдања и свакојаким злопатњи, његова одлучност као нечим пресјечена клону и паде.

— Јача је глад од мене, — правдао се пред Балдом уочи свог одласка у сјемениште. Било је у његову гласу толико беспомоћне сусталости и малодушности, да мало те није пред пријатељем и заплакао.

Те вечери приредише му другови интимну опросну славу. Пило се до зоре. Млади је богослов био необично раздражен, он је сам највише пио и одговарајући на здравице увјеравао своје пријатеље, да

са животом прекинути неће већ да ће до вијека остати вјеран идеалима преломљене своје младости.

— Господо, — говорио је у два сата послије поноћи, — ја вам дајем вјеру, да ћу у мјесто, куд ме немила судби а тјера, унијети новог духа, новог свијетла, и нимало се не чудите, обазнате ли који дан, да су ме оданле истјерали и ударили жигом анатеме. . . . Гушит се не дам ни од кога ни у име кога! . . .

Бурним пљеском и заглушним одобравањем поздравила млада весела дружба оне његове ријечи. Забава пак достиже свој врхунац, кад оно млади, мало већ наљоскани, поповски кандидат, далеко послије поноћи, скочи на ноге и ничим изазван узвикну:

— Ја се, знајте, не одричем ничега, а и кад год буде живот тражио од мене харач, ја ћу му га дати.

Опет пљесак, опет повлађивање, а кад оно напомену, да ће у граду имати увијек потајно цивилно одијело, настаде такав урнебес, да се мислило кућа ће да се поруши. Кад га пред зору освоји умор и он, наслонивши се на Балдово раме, мало закуња, пустише га да спава велећи:

— Сунце му и онако неће гранути насмијано. . .

И гле! — мислио у себи Балдо, биле су довољне само двије године црне школе, да у њему преокрену све његове дотадашње мисли и назоре о људима и свијету, да га укруте у свим противностима савременом, напредном и слободоумном духу, да га откину од оних, с којима га везаше прва младост, први полети, идеали. . . и како се све не зову те магловите ствари, што их млада крв као некоме за инад ствара.

Балдо га не осуђиваше. Младост, умоваше он, није никаква коначна лука среће, она је напротив тек једна исходна тачка, а разни полети, заноси, и друге младеначке сањарије пуки су баласт, који практични људи стресају са себе већ код прве мало опорије путање. Балда је више изненађивало нешто друго: откад се оно капелан заредио, још се није чуло, да би се нешто јаче приближио жени. . . Нешто

се до душе жуборка, да су га у неке тамне уре виђали на само с Вениеровом нећаком, не одвише младом, но још добро сачуваном удовицом Ернестином, али праве потврде за то још нема. А Балду се жури, да је што прије добије, да би поп видио, како политика не мирише ни онда, кад у њу загазе и свеци, као што је он и сва она његова „ecclesia militans“...

Међутим, већ се спустио мрак, а до Граброва још су пуна два сата хода. Балдо се сјети, да је ту у близини некакав пречац; потражи га оком, па кад га угледа, удари правцем према њему. Ишао је сад жустро, ведро, као да га је она посљедња примједба на рачун капелана некако ободрила.

Но то није трајало дуго. Путељак био рђав, камења по њему мало, а и оно, што га има, оштро је као нож или излизано као ледац. Све је друго само блато и мутна вода, што низ брдо отиче. Права јаружина. На два мјеста он поклизну, и да не би грмља за које се у часу опасности хватао, сасвим би се углибио.

Цијела та околина добијаше с тога и опет у његовим очима све суморнији вид. Чинило му се, као да је у оним оштрљатим хридима горским при-тајено нешто непријатељско, а привиђало му се, као да га и ријетки пролазници што их је пристизао, гледају некако мрко и сумњиво. Што је дубље силазио, то је и мрак бивао гушћи, па је имао триста мука, да пази на ноге, да му се о што не спотакну. Још га по лицу шибаше и грање младих бреза и јасена израслих с обје стране путељка, тако те се покаја, што је одабрао овај пречац и што се уопће и дао на овај пут.

То га раздражи, и ни сам не би знао рећи, како му наједном сину пред очи оно бакрено, бирократско лице његова негдашњег старешине „Крањца“ доље у котару. Он је свему његову злу кривац; они његови сулуди захтјеви, она његова жељезна „крањска“ дисциплина, то је, с чега је њему, Балду, омрзла

служба и пропала каријера. И Балдо запсова на „Крањца“...

Извлачећи с трудом ноге из блата, он је мислио и на оца.

Шта би сада његов отац, да је жив, па да га види оваква? Шта ли није све дао за њ? Колико ли се напузао пред народним добротворима, само да га некако протура напријед, па гле! — у што све то? Некако широко гледао би сада стари Зорзи, да му је устати из гроба и видјети свога „првенца“, свога „штудента“, како се ево савио попут сићушног црва па се сада сам гризе и растаче, пошто је већ расточио очинство и материнство своје!

Ту га опет нешто пецну и потаче да сам себе одбрани:

— Ја расточио!.. А ко ме је турао у школе, у „господу“? Таштина, неукротива таштина мојих часних родитеља — ето! Да су ме оставили код оваца, био би можда друкчији, онакав као и покојни брат: добар и податљив, стуб обитељи...

Код ненадне помисли на мртвога брата осјети као да га је нешто боцнуло. Сјети се, како оно покојник жељаше да постане капетан, па га једном и замолио, да би га у томе подупро. Балдо га отпрати доста грубо, рекавши му, нека се окани тих својих лудих „грандеца“, он да за њих нема новаца.

Већ се је било добро смркло, кад је изишао из густаре и ступио на пут, што води равно у његово село. Имао је до тамо још добар сат хода, а њега су онако изморена једва носиле ноге. Паде му на памет, да је ту негдје близу крчма. Поспјеши, и доиста, већ иза прве завојице угледа свјетлост, што је долазила из ниске, самотне куће доље на распућу. То је стара Гајанова крчма, убого горско заклониште. Из крчме се чули на далеко гласови, смијех и рјечкање.

Балдо управи равно к вратима, и већ хтједе да пређе преко прага, кад чу, како му неко спомиње таста. Из радозналости, он застаде и сав се претвори у ухо да боље чује.

— А ја вам говорим — душио се некаки сипљивац, — да је у старога добар нос. Знао је он: да је још само мало почекао, збацили бисмо га били ми сами, њега и оне, који су с њиме унутра...

— А ја велим да не бисте. Сви сте ви велике плашивице, сви — јави се у то крупан и жесток глас.

— Ко вели, да не бисмо? Нека наш „господин“ само прстом макне, па да видите како ће се то све окренути.

— Ваш господин?

— Да наш капелан. Сви смо ми уз њега, јер је и он с нама. Он се скрби за нашу душу...

— А ви за његово тијело — груну опет онај жестоки глас.

Забруја грохот.

— Што? — јави се и опет онај први кроз грчевит кашаљ. — Не замјерите, али ви немате ту шта да говорите. Ви нисте више наши, ви живите далеко одавле, у „фабрикама“, међу туђим, незнабожним свијетом, па не можете судити како треба. Али ја вам велим: нека само доспије опћина у руке нашега „господина“, па да видите чуда!... Ко служи Богу, тај ће имати срца и за убога кмета....

— Ви то мислите?

— Бог то заповједа.

— Тако! Али ми у нашим фабрикама умујемо мало друкчије. Ми не гријешимо толико против друге заповиједи божје као ви, али се строго држимо оне његове: — Помози себи, човјече, сам, па ћу ти и ја помоћи! Зато, кад нас у „фабрикама“ мори глад, ми понизно молимо, да нам даду круха. Ако се пак нико не миче, да нам га даде, ми онда лопатом у кут, па пести у вис, нека се господски ђаво затресе. Мој пријатељу, када вас зло притисне, не чекајте помоћи ни од попа ни од фратра, већ сложено удри, лупи, па да видиш чуда!...

— Тако ваља, повлади неко из друштва.

— Еле, — надометну онај сипљивац, некако покуњено, — нека сада мени неко каже: како ћеш себи да помогнеш? Неко те хвата с десна, други натеже с лијева... и...

— А знате ли ову? — прихвати онај од „фабрике“ и узе својим дубоким, храпавим гласом да пјева неку италијанску, радничку пјесму.

Осјетивши који вјетар у крчми дува помисли Балдо да ће можда бити боље ако се не сврати унутра. Нападе га и мисао, да уопште не иде даље. Код мајке зна од прилике што га чека, а што се тиче оног „сондирања терена“, чини му се да је већ прилично разабрао, како његов таст нема више ни у планини шта да тражи. Још мало, па ће и ту једини газда бити кашелан, осим ако и њему не покваре посао они од фабрике.

У то изађе из крчме онизак, исушен, нешто погрбљен човјек, одјевен у радничко одијело са широким меканим шеширом на глави.

— Ено једнога! промрмља у себи и замаче на страну. Часком погледа за човјеком, што се међутим брзо изгубио у мраку, а онда, размисливши мало, би ли се вратио кући у град или наставио пут, прихвати ово потоње и удари пут Граброва.

Високо горе, у бескрајним ведринама, почивало небо и као неизмјерно ноћно око с безбројем својих пламтећих зеница поникнуло на ове тужне, горске сјене. Шума зашустала својим хладним, стравичним завијањем, док се ниже у гударима разбијала вјетрина хуком муклим и потресним. Из те мјешавине звукова природе са хиљаду грла одвајали се тамо далеко у самоћи градској знакажени тонови рђаво научене „Интернационале“.

IX.

Он у Граброво, а у лице му налети дим и својим му запахом разби воњ, што га је ширила живина испод издераних кровова напола поваљених стаја. И вал га запљускивао људских гласова, што је допирао из кућерака и колиба, између којих је сада пролазио. Ишао је трудно и споро: нешто од дуга и уморна пута, а нешто од бљузгавице, у коју као да је угазило цијело село. Што даље, то му је и нога дубље грезла, клизала и посртала.

На прагу рођене куће дочека га псето, што је штекћући насрнуло на њ.

— Моро! — зачу се изнутра старачки, женски глас.

— Моро! — понови Балдо и погледа боље, да види, је ли још то онај стари кудро.

У то и стари чувар препозна глас свога негдашњег младога господара па залаја још јаче и — да ли од чуда или весеља? — живо се размаха репом, а онда се од једном трже и залети у кухињу да објави госта.

— Шта да јој кажем?..

То га питање као прикова на мјесту. Али не за дуго, јер се мало не у исти мах појави на вратима црна приказа дубоко погнуте старице, његове мајке.

Очито ју је онај пасји лавез натјерао, да изиђе и види ко је. Угасле су јој се очи некуда немирно шириле и повлачиле мрким простором, као да нешто траже.

— Добар вече, мамо! — јави се он, али се не маче. Она као да јоште не разабираше право, наднесе лукијерницу, што јој дрхташе у руци, над очи, па на једном зину од чуда и изненађења.

— Ти? једва прозбори и нешто недобро прелети јој лицем.

— Па ево, дошао... рече он, крочи ближе и потражи мајчину руку.

Та је рука била тврда и храпава као кора старога храста.

И мати и син ћутаху неко вријеме од неприлике. На посљетку ће она:

— Уђи!...

Глас јој звучаше сухо, без топлине и срдачности. Балда то жацну, и он се поново наједи на себе, што се онако лудо залетио и доверао овамо.

Улезе у пространу кухињу, црну од чађе и испуцалу од старине. Поглед му паде на други сто, за којим се је некад, у минуле дане, окупљала читава обитељ на јело и разговор. Тај је сто још увијек на своме мјесту, али већ сав расклиман и као изглодан.

Уморан и ломан спусти се на једну од преосталих столица. Шутећи погледаше час на кукавну древност рођенога дома, час на жалосну подобу старе матере, која је сва стиснута и савинута у тијелу а испијена и жута у лицу, приступила ватри и, објесивши лукијерну под широку, нахерену „пару“, сјела на руб ониског огњишта и загледала се у разгорјели пламен.

Свјеже је грање на огњу цвиљело, а одазивао му се високо у димњаку хук вјетрова, што се погоне негдје над висовима горским.

Дуго су остали без ријечи.

Нешто је тешко лежало у томе муку и тиштало мајку и сина. Балдо није готово никада западао у мекоту и њежност, али, ма колико се сада одупирао, никако није могао у себи да пригуши оно неспокојство, што му је у овај мах обузело душу. И доиста: поцрњела кухиња с раскопаним огњиштем, онај мукли хук у димњаку, па овај старински стô, ово мршаво и прљаво псето, што му је легло до ногу и тупо се у њ загледало, све је у њему будило слике дјетињих прошлих дана и изазивало у души нешто тешко и боно.

Изишле му пред очи и појаве покојника: оца и брата, и њему бијаше да погађа, како се те приказе у овој муклој осами морају често да као јављају у души ове скршене старице на огњишту.

Данас су, изазване његовим ненадним походом, опет искрсле и зацијело још болније стале пред исушене јој очи. Јадне очи! Њему се све чини, да види, како се у својим издубинама, под набораним челом, све живље окрећу и како се под њима оно набране коже на испитом лицу све јаче грчи... А гле, и усне јој дршћу као да ће из њих провалити нешто неизмјерно мучно... И ено, већ се слажу у некакав отегнут и тугаљив звук жалобитне пјесме нарицаљке, из које канда плаче и стење прадавна туга: прва, жестока бôл прадједовске душе...

Дуго је тужила. Зазивала је мртвога сина, спомињала његово дјетињство, његово добро срце и љубав према њој, старици мајци. Како ће јој сада бити без њега? Ко ће јој, сиротици, помагати у ста-

рости? И у свом очају дизала је главу и обје руке, саме кости, и заклињала Бога, да је узме.

Први тонови тужног мајчиног жаљења пробудили су у Балда неку самилост, али тај се осјећај у један мах расплинуо, чим је старица наричући узела да истиче врлину и доброту мртвога сина.

— Хоће да уједа! — помисли он и на срце му се навукао првашњи, крути оклоп.

У неке устаде, поче се шетати и проговори:

— Од плача ти нема користи, знаш...

Она се лёцну. У чуду га погледа, као да се пита, је ли то његов глас. Угуши јецај па одговори, као да умире:

— Да не плачем? А то ми је све... Друго сам све изгубила...

„И опет жалац!“ помисли па се намршти, али остаде миран.

— Мамо, дошао сам к теби, да те видим... Није ти жао?

— Послије четири године...

Он послути, да ће сада доћи најнепријатније, и осјети неисказану зловољу.

Она међутим сложи руке на кољену па, загледавши се изновице у огањ, продужи гласом што је више заносио на горчину него ли на пријекор:

— Знао си, да сам сама и несретна, и ниси дошао...

— Помогао не бих био, а опет...

— Сама као сухо дрво... Д'ходило ми, да ће ме сад на стиснути... Онда ми је било некако у срцу, као да ће ми у стотину комада... Небоги синак мој!

Шума на огњу плану живље, а црвенкасти одраз пламена зали сумртво старичино лице.

— А је ли боловао дуго? — упита он, нешто од радозналости а нешто у намјери, да одврати од себе мајчине убоде.

— Као стијена био је чврст и увијек здрав... све док га зла срећа не нанесе у ону црну Бразилију, којој сам ја већ и задњи камен уклела. Тамо ми га спопала она „жута“ болест, обрвала га и, ранце моја! у мало дана оборила. А никога близу. да

му милу ријеч каже, да му пружи воде, да му мртву очи стисне... Стотину ми се већ пута приказао у сну, и сваки пут га гледам, како се тешко дијели од овога свијета, и чујем га, како ме зове... а ја немам ни толико, да платим за покој његове душе...

Балдо сједе на своје првашње мјесто. Мало по-ћута, као од тренутачне неприлике па упита:

— Зар се није иза њега ништа нашло?

— А шта да се нађе? Оно мало прогутали трошкови: лијечење, укуп... а друго отишло. Куд ћу ја, сирота! — закука па се покуњи.

— Биће, да је ипак нешто остало, од прије...
— проговори он након станке.

Она скупиле обрве и дуго га погледа.

— Каква је то у тебе памет? А твоје школе? А очева болест? Смрт? Ништа, ништа није у нас чисто. И кућу и земљу, све тишти дуг...

— Ја сам мислио, да је то већ брат изравнао.

— Хтјела сам ја, да се штогод на рачун плати, али он ни чути. Вели: како би он могао пустити, да му рођена мати страда? Другим је свима добро, говорио он, душица му се раја наужила! а мојој старици да буде зло! Трошило се, морам рећи... У нећељу ме није пуштао без мрсне јухе, а бринуо се и за моју обућу и одијело. Морала сам га слушати. Напомињала сам му дуг, али он је увијек одговарао, да за то има времена...

Глас јој се прекиде у јецају.

Претргнутим ријечима дала му је она погледати у црне дане, што ће јој притиснути старост. Они, којима дугује, тражиће своје, неки се већ јављају, камате расту, сама суха биједа!

— Ево на своју ти душу присижем, да у цијелој кући нећеш наћи ама ни једне крајцаре... Тјерају ме, да платим порез, а ја немам откуд... Да, видиш, и кад си већ ту, нека знаш... Ових дана сам ти хтјела поручити...

Он се у себи церио:

— Позната пјесма! Хоће стара, да ми штогод измами...

Ушутјела и она. Пламен се на огњишту притајао и вода је на лонцу престала да кључа. Она захвати нешто сухарја, баци га на жеравицу и пламен се изнова разигра.

— Бићеш гладан... — јави се она, — а ја немам ништа честита, да ти понудим.

— Свеједно! — одговори он мрко и зловољно. Мршава вечера: мало зеља и „паленте“. Он је мало јео, али је зато више пио. Вино као крв, крепко и жарко.

— Чувала сам га за њега, док се врати...

Балдо је сушио чашу за чашом. И доле у граду, кад би му пало што на душу, најрадије би то тјерао вином. У таквим би приликама постао разговорљив, умало не и повјерљив. Тако је било и сада. Узео да пропиткује о овом и оном, о сусједима и неким давним познанствима. Мати одговараше сухо и кратко, као отсутна.

Потом сврну говор на себе. Натукну, како му је живот тежак и како није ни он нашао праве среће. Има дана, настави, успаљујући се све више, кад му доходе саме црне мисли, и њега је кадшто страх и напоменути, на што га такви страшни часови нагоне... Хтио је да пробије кору, што се стврдла око мајчина срца, па продужи некуд мекше, готово њежно:

— Сва ми је срећа оно моје једино дијете, мала Цвијета. Па за длаку да нисам и њу изгубио. Тешка болест и дуготрајна... Трошкови неизмјерни. До грла сам морао у дуг, само да је спасем... И остала ми — да није, зло по мене! Али да знаш, какво је оно дијете! Прави анђелак! Чекај, да ти је покажем...

Док је тражио у унутрашњем џепу капута настави:

— Али да је видиш живу, кад се разигра по кући. Велим ти, појела би је од драгости..

Отвори лисницу и хтједе да је поднесе мајци пред очи, али она одврну главу и трпак јој се изражај прели лицем. Он се смркну.

— Имаш зло срце на дијете, а ништа ти није скривило.

Она се није могла више уздржати.

— А шта је пак вама скривило оно *моје* несретно дијете, да се нисте никад удостојили почасти га ни једним словом, ни једним погледом? Јесте ли га када позвали себи за стô? Јесте ли му ма једном само показали мрвичак добра срца? А ти не знаш, како је било тешко њему, ти не знаш колико сам пута видјела, гдје ради тога трпи и плаче!... И није ме Бога страх, да ти кажем, да вам у таквим часовима нисам жељела среће, не — ни вама, ни вашој дјеци... Па и вечерас, кад си оно дошао, мени је у први мах налетјело нешто, да те гурнем од себе онако, како си ти тјерао моју крву, твогнебога брата...

Зарида, а у њему се просто узвитла бијес. Био би најволио отићи, с мјеста, али куда овако уморан па и у ово доба. Сложи лисницу у џеп, искапи што је било у чаши, устаде и рече опором:

— Доста ми је... Гдје ћу лећи?

Она му јецајући показа руком покрајна врата. Он се покупи и оде у часу, кад је на кухињска врата улазио здепаст сељак дебеле главе, прогрушане косе и браде. Балдо у њему одмах препознаде сусједа Томаша, с којим се њихова кућа од давнине пазила. Али како је био мрк и зловољаст, замаче равно у собу, затвори за собом врата, напила у тмици кревет, свуче се и леже. Чуо је, како се вани шапатом споменуло његово име. Обрати пажњу, али разговор је међутим запео. Он се онда окрену на другу страну и покуша да заспи.

Није могао заспати. Мајчини га пријекори узбудише ванредно. У њему је ту узбуђеност још јаче подјаривало вино, па није никако могао себи да нађе мира. Пред очима му се створила слика покојнога брата. Видио га као дјечарца, кад се први пут дијелио од куће, да заброди морем. Сјетио се опет оне његове најмилије сање: постати капетан, па и непрестаних молба, с којима је доходио к њему, свом старијем брату, да му помогне. А сјетио се и оне грубе ријечи, којом га је ушуткао за увијек... Балдо задрхта

и осјети се као нечим погођен. Но то потраја само часак.

„Да је одабрао што друго, а не море, можда би и данас био жив,“ — помисли.

Незадовољан, окрену се на други бок и додаде: — Па ни мени не цвату руже и ко зна, неће ли мој свршетак бити још јаднији. Ова му помисао у исти мах отјера испред очију слику братову и он се оћути спокојним. Опет покуша да заспи, и већ му је лагани дријем склапао од дима изједене очи, кад га прену разговор, што је у кухињи оживио изнова.

Говорио је Томаш.

— Данашња младост, кумо, велика покора. Ја не знам откуда то... Је ли је таково вријеме, или су школе или што друго. Бог би знао!

— Ви сте друкчије удесили, куме. Ви сте свога приковали уз ледину, па нека тежи. И добар вам је.

— Одмјена ми је велика, ајде да! Али није ни у њега све злато. Да вам га је само чути с каквим ми оно „фантазијама“ доходи! Калифорнија, Трансвал, некакви други, љепши живот. Чедно, а?! Него за срећу сам ја ту, да ти му сваки пут, кад стане махнитати, одбрусим по свих седам закона. Не-не... баш како сам прије рекô. Нешто је ушло у ту нашу данашњу млађарију. Који је то бијес, тешко је рећи. Али нешто јест. Доста их је чути, кад умују. Ви познате, кумо, Званића Барића из Кука? Нема, деран, још ни длаке под носом, и већ хоће да зна, како је оно било на свијету пред тисућу милијуна година и како се је човјек све некако полагачко извукао из животиње. Тако некако. Не чудите се; има још тога. Неки дан је у гори доказивао лудој млађарији, да ће овај наш свијет једном треснути у каквоу звијезду, и од тога да ће постати нова звијезда, а послије милијуна и милијуна година, да ће се на њој излећи нове животиње, па нови људи. Ама велим вам да га свежете и да га, како оно рече господин капелан, вржете у врело уље, нека зна који му је дан.

Човјек се бучно накашља, па настави:

— А онај делија, што пише доље у опћини, они „луторан“, те пушта да му мати душу губи, јер неће да иде камо га зове њезин завјет? Ја не знам, кумо, камо да се она чељад не боје Бога! Али право вели капелан: сатјераће Бог тим мудроњама црва у уши да их расточи и да им покаже, како су јадни и маљушни! Но док се то збуде, вели капелан, наша је дужност, да узнастојимо одвратити од себе гњев Господњи. Сад је, вели, право вријеме. Стари начелник отишао, доћиће нова метла и помешће све који нису за Бога и нашу вјеру!... Сви су криви, сви ће и да плате... Биће грдног натезања, ја вам кажем.

— А је ли у том и он, — мој? — јави се Кате након шутње.

— Балдо? Не чује се ништа. Он је човјек, — како бих рекô? — онако више на вјетар... Чини се да он себи не разбија пуно главе низашто. Служба као да га се много и не тиче. Друштво му је свакако милије. Па и добар залогај, и крепка капљица. Лаган живот — то да је, веле, њему најпрече...

— Биће да зарађује доста.

— То не знам.

Настаде шутња. Кад је затим Томаш изишао, обесели се Балдо.

— Сад ће ваљда настати мир...

Но у кухињи је још увијек горила свјетлост.

— Шта чека? Зашто не легне? — љутну се он.

Домало га ипак облада сан и свијест му се изгуби у мраку. У неке се трже и кроз сан му се причини, да се у соби нешто макло. Но како је на, то изнова настао мук, он се опет уљуља у дријем прије него ли је могао разабрати и распознати сјену што се међутим полако и опрезно одшуљала из собе.

Откако оно оде Томаш, на душу се старици слеже некаква мучна тјескоба. Ријечи што јој их је добацио син; — Имаш зло срце на дијете а ништа ти није скривило!“ дирнуле су је немило и она пожали што није знала да се уздржи на онај његов глас док је говорио о свом једином дјетету! „Још се није све угасило у њему“, — помисли и би јој не-

што лакше. А дијете јој није никако могло из памети: што даље, то се у њој све већма разгарала жеља да га види. И сјети се слике у лисници.

— Како сам се оно окренула од ње! Ни да је јадно што криво...

Нешто добро, велико, једино материнском срцу знано, дизало се у њој и овлада је сасвим.

— Тамо је слика... сину јој као блијесак мисао док јој се поглед упро у врата, на која је оно отишао Балдо.

Осјећај раздраганости подиђе је по свем тијелу. Не размишљајући пуно, устаде и без колебања, као под утицајем неке више силе, ушуља се крадом у собу, напипа капут, извади лисницу, па се врати к огњишту. Још није на своје обично мјесто право ни сјела а већ је слика мале Цвијете дрхтала на увенулим јој уснама. Онда је принесе очима и загледа се у њу сва блажена.

Над главом јој је висила лукијерна. У оној нујној уљаној свјетлости чинила јој се слика драге унучице као некакво благо привиђење што моли за опроштење. А видјела је у њој нешто: у оним ситним цртама младога лишца читала је и своју једину срећу, дјетињство своје дјеце... гледала је њихов први смијешак, слушала њихов први глас, прво слово... И за чудо, она као да ту срећу преживљује, дочарава и сада. Оне малене очице на слици говоре старици давно неслушаним гласовима, а усне као да је саме позивљу, да их љуби.

Лукијерна догараше. Што је свјетлост већма гаснула, то је старица виђела дубље... Десна јој је рука са сликом клонула на крило, док се из лијеве полако испузла лисница, из које се на тле просуло нешто папирнатог новца... Високо у димњаку хујали ноћни вјетрови. Старица прислоњена на зид и обавита мраком снивала је о својој прошлој срећи. И тако остаде до зоре.

А кад се он у зору дигао и, не нашавши у џепу лиснице, бануо галамећи у кухињу, стара се мати на огњишту трже, скочи и престрашено врисну. Он се

у први мах запањи, али, угледавши на тлима своју лисницу и просути новац, прво што му је дошло у памет било је, да га је мати хтјела да оплијени...

— Ружно је што си урадила... Да си ме питала, био бих ти и дао штогод, овако...

Саже се, да покупи новац. Старици се згрчи срце.

— Задња ми ура била, ако...

У грлу је стеже и она се, дршћући сва, сруши на огњиште и зарида.

Он покупи и преброја новац, и већ је хтио да затвори лисницу, кад примјети да му је слике некуда нестало. Око му паде на мајчину суху руку, у којој се је нешто бијелило... Махом му би све јасно, и он се осјети застиђен.

На пољу се већ разданило. Балдо проциједи нешто као поздрав, — мати му једва отпоздрави, и он изиђе на двор љут и на себе и на цијели свијет.

За њим се вукло слабашно, прљаво псето, стари Моро.

— Марш! продера се на њ Балдо.

А како га је псето оним својим крмељавим, на-пола угаслим очима зачуђено гледало, он дигну на њ ногу па га, онако гњеван, гурну у јадна старачка ребра толиком снагом, да је живинче од боли страшно јаукнуло.

Неко је вријеме стари Моро остао на мјесту и објесивши главу и реп покуњено гледао за својим младим господаром. Кад се, мало затим, тешко пре-мећући ноге, довукао у кућу и легао до ногу своје господарице, непрестано је к њој подизао своје мутне очи, у којима је плакала некаква тупа бол. Али Кате свога старога чувара и не види и не чује, без мисли и без ћути укрутила се старица на рубу свога опустјелог огњишта...

Х.

Олга долази... Долази сјутра. Тако стоји у депеши коју Дујам носи и показује уоколо као какав трофеј. Очи му играју, а глас звучи живо, весело, готово насмијано. Иако Марија на дну душе своје и

осјећа неку тајну горчину, што отац више воли млађој, него ли њој старијој, ипак јој је као да се од овога његова смијешка засјала цијела кућа: први пут након оно неколико суморних и натмурених дана.

— Идем да јој спремим собу, — рече млада жена. Већ је била на вратима, кад је отац позва натраг:

— Стани!

Загледа се у тле, опет се намрачи, па преузе мукло:

— Она ће, кад дође, питати, зашто смо је звали... а ми треба да се споразумијемо на вријеме, шта ћемо јој рећи. Ја сам већ смислио, како ћемо... Да је не ранимо казаћемо јој засада само пола истине... Трошкови велики, новаца ниоткуд... Тако нешто... Она ће схватити... Има у ње срца, има љубави, доброте и много разумјевања — заносио се старац.

У такав би занос упадао свагда, кад би се повео говор о млађој му кћери. О њој је говорио радо и често напомињао, како је „мала“ задахнута великим и зацијело најбољим дијелом душе његове, док старија Марија много у чему потсјећа на одбјеглу грешницу... Особито очима, оним непрозирним, тамно-модрим очима, из којих одсијева нешто хладно и загонетно... Зато Дујам и нерадо гледа у оне очи...

— А упозори и мужа, да му не би што измакло, — прихвати он понешто тврдим гласом.

Мало поћута, па опет диже очи и настави:

— Ено, већ је близу подне, а њега још нема...

— Далеко је, а биће да је и пут неваљат. Доћиће он. Главно је, да не дође празнорук.

— И нека не дође... надовеза он још тврђе. Хоћу да ми се врати мој мир. Не знаш ти, како је мени! На сваки глас, на сваки корак је се сав следим. Све ми се чини: ево, сад доходи неко, да ми у образ добаци наше блато. А моје ноћи?... Да знаш!

Спопаде га пређашња узрујаност, од које му се још и сада грчило срце и стискали зуби. Узе да шири руке, као да је тим кретњама хтио још нешто да

каже, па замакну у своју собу. Марију је бољело гледати оца у тим мукама, али им није досезала дубине. Откад је у ње донекле ослабио онај страх од оружника, судаца и затвора, цијела јој се ствар није чинила онако страшном, па је очеве испаде и навале одбијала на његову старост и темпераменат. Бодрила је још и она Балдова мирноћа и оно његово поуздање у себе, па кад би јој на очева жаљења црне мисли и опет закљувале у глави, отјерала би их махом оном својом обичајном :

— Он ће то већ поравнати...

Али Балдов повратак поколебао је понешто ту вјеру.

Била је у кухињи, кад га је угледала, гдје се враћа сав отрцан и испребијан од дуга и рђава пута. Из намрачена му лица и застрта погледа разабра, да не носи ништа добра. У томе је утврдише и прве његове ријечи:

— Ја луд, кад сам онамо пошао!

И онако суморан и љут суну у гостинску, па се спуштених руку, попут одсјечене трупине, завали на диван и запуши шумно. Она се полако ушуља за њим, стаде насред собе и приупита тихо, готово бојажљиво:

— Не да ништа?

— Не да, јер нема. Но ни по јада, да је само то... Али да видиш како ме дочекала и... Ја луд! — заинтачи и лупивши се по челу додаде — Какво понижење! Колико ругло!...

Марија и не покуша да пита за разлоге свекрвином држању. Она је те разлоге погађала, а било јој је, као да у себи осјећа жалац оног старичина нерасположења.

Не каза ни ријечи. Шта више, док је Балдо, одмахнувши, приповиједао свој сусрет с мајком, дотле се она држаше, као да се све оно ни најмање ње не тиче. Он то примјети и, како му је душа била мрачна, дочека то као некакво омаловажавање, и више, као изазивање. На послетку га то раздражи.

— Видиш, ја морам да се за твога оца ломим и мрцварим, док ти за моју матер немаш ништа до презира.

— Ја је не познам. — Одврати она жацнуто. — Јеси ли ме када повео к њој?

— Јеси ли ме питала? ...

Она не одговори.

— Зловољан је — помисли — па хоће да се искали.

И доиста, било је тако. Све, што му се горе у Грабровом слегло на срце, хтио би сада некуда да одвали. И узе да се разбацује пријекорима, жаљењем и убодима. Марија је шутила, само што би од часа до часа погледала нагло на врата од страха, да се стари одједном не појави. Међутим, тај је страх био сувишан, јер се она бура у њему већ стишавала полако. Када пак мало затим дотрча у одају мала Цвијета, све се, као по обичају, изврну у игру.

Марија изиђе да завири у кухињу, па кад се и опет врати и примјети, како се је с Балдова чела откинуо и посљедњи облачић, јави се тихо, сасвим тихо:

— Хоћеш ли, да ја оцу кажем ...?

— Остави, рећићу му ја.

— Све!

— Виђећу.

Застаде часком, као да размишља:

— Пустити, ја већ знам. — рече па се прекиде, јер је морао да одговара на сва она питања, којима је сада мала наваљивала на њ.

— Дујам, чувши Балдов глас, улезе у одају, да види што му зет носи.

— Маријо, одведи дијете, — рече старац.

Али мала се сави око оца, па се испријечи:

— Нећу, нећу, нећу ...

Глас јој је већ заносио на плач.

— Не дражи је, за наш разговор имаћемо и послије времена.

Дујам изгараше од нестрпљења. Није могао да чека,

— Хоће ли ти што дати? — приупита тише и отежући.

— Хоће... истисну Балдо и нехотице погледа жену.

— Колико?

— Много неће бити... али онако прилично.

— Пет, шест хиљада?

— Можда и толико.

Дујам је наваљивао све наглије.

— Одма?

— То не. Требаће причекати...

— Могао си пожурити, — дочека старац разочаран и намрачен.

— Не би ишло. И најприје треба из Бразилије да стигне амо потврда братове смрти, затим ваља да се све подијели, распрода... — измишљао Балдо, — а напокон... У кратко, треба времена, ето, времена треба...

Ту се окрену к малој, која га једном руком држаше за оворотник а другом му чупкаше браду, силећи га својим танким кликтањем, да се с њоме игра.

Дујам остаде на мјесту и обори чело.

— А колико ће то потрајати? — упита.

— Ко зна? Можда годину, можда и двије... — одврати, привинувши к себи дијете, и налазећи у тој игри с дјететом погодну прилику, да не улази у дубљи разговор.

— А дотле? — исколачи старац очи пуне бијеса и очаја.

— А дотле? А дотле? А дотле? — заинтачи мала као младо лудо тиче.

Узбуђен, но не знајући што би, остао старац часком, као да му је у онај мах нешто одузело ријеч. Мало застаде, а онда се покуњено повуче у своју собу.

Код ручка наврну и опет разговор на оно баштине.

— Рекао си, годину, двије... а не помишљаш ли, да би и прије ове недјеље могло...

Глас му се преломи као у грчу.

Мирно, сухо и једнолично, као да није ни примјетио старчев бол, прихвати зет:

— До тебе је, да се не узазна...

— Како? прохрипа старац, као да се души.

— Требаће...

— Што?

— ... да се, да се ... жртвујеш ... да опет засједнеш на своје старо мјесто у опћини ... Најзад, како сам ти већ рекао, то траже од тебе и други — — па и добро народа ... Да ти је само виђети, како је свијет деморализован!... Капелан — па они црвени из фабрика: да се она гамад докопа опћине, скухала би се вражја каша, не само за мене...

Дујам упираше у њ свој поглед, као да ће да урони у дно његове душе. И ненадано би му, као да је пред њим синула нека нова свјетлост. Бијаше му, као да је пред собом угледао два лица, два срца, два човјека, што се из двојаког корјена испреплела у једну мутну, дволичну природу, са свим добрим и подмуклим нагонима једне и друге расе. Стари начелник протрну. Гледао је испред себе са страхом и с беспомоћним осјећајем, као да је већ сасвим у власти онога човјека.

XI.

— Хоће да ме из коже истјера! — Љутио се Балдо у себи, кад се мало затим упутио у уред.

Ваздух је у тијесним улицама био засићен запахом влаге, плијесни, бакалара, саламуре, што је струјала из два три ниска дућана и мало се подаље мијешала с несносним воњем вина и покварена уља.

Обузе га нешто мучније од досаде; као некакав осјећај бљугавости. С тога пожури. Ишао је спуштене главе, као завучен, заплетен у невидљиве нити оне своје проклете мреже.

— *Herr Marin!*... одјекну однекуда крупан глас.

Балдо се трже, подиже главу и угледа познато округло лице управитеља „*Südstranda*“, ¹⁾ „друштва за промицање благостања у Ловрану и околини.“

¹⁾ „Јужне обале“.

— Већ сам вас два пута тражио у опћини, — рече риђи дебелко насмијано и пружи му на поздрав обје руке. — Како она наша ствар?... Можемо ли се чему надати?

— На жалост... натукну Балдо и слегну раменима.

— Још ништа?

— Ништа.

— Будале! — прогунђа Нијемац и сав смрачен погледа на страну.

Већ је погдјекоји комад лијепе зелене обале морске пао у руке оног његовог чувеног „Südstranda“, но вијенац покуповане земље још није био потпун: требало је, да му се придода још један, и то најљепши листак: оно, уз саму луку старо и запуштено гробље. Ту је друштво намјеравало дигнути величанствену зграду, „монументални Курсалон“, како су већ то неке њихове новине писале. Но опћина је то мјесто бранила, па и свијет се противио продаји, велећи да је оно тле посвећено, да у њему почивају толики покојници, и не дао Бог, да ко дирне у њихов вјечни мир и покој! Риђи Нијемац није просто могао то да схвати. А ни Балдо, на кога се друштво било обратило да посредује. Он је већ нешто о том натукнуо своме тасту, али Дујам ни чути. Једном га је ријечи пресјекао и оштро му забранио, да му о томе икада ишта напомене. Тако — а да га је слушао и zaloжио се свим својим утицајем за продају, посао би се закључио, и он би за своје посредовање добио обилну награду и не би требало да посеже за опћинским новцем...

— Сад ће, дакако, бити још теже, — преузе Нијемац. — Чујем, да је ваш таст напустио своје мјесто.

— Јест, али није искључено... има наиме једна струја, која... уосталом не бих знао рећи, али, чини ми се, да ће старога... његови пријатељи принудити...

— Да опет прими...?

— Тако сам нешто чуо.

— Ви дакле још не губите наде?

— Никако, — одговори Балдо некако живље, јер је његова брза памет већ била прозрела једну нову, згоднију комбинацију.

Нијемац га ободри, спомену му награду, поздрави га и оде.

Улазећи у уред Балду се чињаше као да га је ненадно обасјала нека нова свјетлост. И би му, као да кроз ту свјетлост већ гледа, како се све враћа „у првашње стање“: опћина, благајна и кућњи мир... Требаће само да се лати посла, безодвлачно, живо, и не губећи времена да намјести све батерије, да се за његову основу предобије старац и његови пријатељи, а непријатељи да се ушуткају.

У уреду, изим Петра Меденића, не нађе никога. Младић је радио за својим столом и, подигавши часком главу, мало је изненађено оздрављао на поздрав благајника, који му се чињаше некако љубазнији но обично.

Нису се мрзили, али ни срдачности не бијаше међу њима никакве. Нису их дијелиле године. Петар је био тек нешто млађи, њих је једино одвајао начин живота, назори, ћуд и мишљење. Балдове теорије биле су осјеком оне с којима се обично слажу сви промашени „таленти“.

— Упити се негдје као крпељ и сисати — што више сисати, и рисовским очима вребати на свакога који би прије или послије могао да смета... А ко би више могао да смета него ли баш они, који тврдо мисле, да су на овај свијет дошли једино зато, да га свега преокрену, наново умијесе и неким новим поретком усреће?! У тај ред занешењака ишао је, по Балдову мишљењу, и Петар, зато га је сматрао опасним, у најмању руку непоћудним... А што је још горе, Петар је већ у мјесту уживао и неки углед. Неки странци, који су имали згоде, да се упознају с његовим новинским чланцима, говорили су о њему с много поштовања. То се већ уоколо причало, и так се догодило, да је Петар почињао да добија глас у своме рођеном крају. А то није било, а није ни могло да буде Балду по вољи. Није он могао мирне душе

да гледа, како се неко диже, а њега потискује у сјену. И још нешто: Балдо је знао и за ону Петрову љубав, и ето, — не би требало, но да се онај „филозоф“ увуче још и у кућу, па да њему, Балду, још и тамо поткопа оно мало угледа, што га ужива. Имао је он дакле довољно разлога, да зазире од младића, који му је — о томе је био на чисту! — и са своје стране узвраћао мило за драго. Но у овај мах затоми он својом прирођеном лакоћом оне своје осјећаје и, узевши своје мјесто код благајне и пребирући листове неке крупне књиге, заподјену с њиме разговор. Најприје му каза, како је јуче „случајно“ отишао у планину и шта је све горе чуо и видио. Претјерао је много и придодао, само да слика буде што црња.

— Капелан је управо неуморан. Куда иде, све се око њега згрће, слуша га и повлађује му. Све је отровао, а и они твоји као да му помажу. Који их је ђаво натентао, да трабуњају сељацима о Дарвину и таквим стварима. Па онда: кога сте врага неки дан написали? Па није онога чланка, стари би данас сједио овдје и капелан био би питомији. Овако не знам, како ће се све да сврши...

— Није била наша намјера, да...

— Намјера амо, намјера тамо: старога опекло и сад је готово. Па, да те питам, имате ли ви кога свога човјека, да засједне на његово мјесто?

— Ми? Та ми нисмо ни странка, ми смо тек скупина једна...

— Ето видите! А паметно би било, кад се нешто руши, да се има одмах у припреми и друго, чим ће се оно порушено да надомјести. Траљаво је то!

— Али понављам: наша намјера није била ... и ми — моји пријатељи и ја готови смо да дадемо начелнику у нашем листу најширу задовољштину. Он то и заслужује.

— Има он већ своју задовољштину. Чујем, да неки већ раде на том, како би га замолили, да опет прими...

— А он?

— Ни чути... Утукло га... Поништило... Није ни чудо: старац је, па здравље којекако... Ето, и кћи, Олга, морала је да прекине науке, да се врати и да буде уз њега... Тешко је то поправити... и ја не знам, какве ли ће бити среће они, што су му остајали вјерни и што сада наваљују, да повуче оставку...

Опет стаде да пребира листове, а само би испод ока погледао каткада, да види утисак који су на младића оставиле његове ријечи.

И заиста, младић је остао као нечим ударен. Перо му се укочило у руци, а поглед се ненадно замућених очију устремио у кут, гдје је сјена била најгушћа.

— За данас доста — помисли Балдо, и мало што му се усне не развукоше на весео осмјех. Окрену разговор на друго, па видећи да младић расијано слуша, ушута, пребра још неколико листова, из свакога забиљежи понешто, проговори опет, али у некој незнатној ствари, устаде, поздрави и оде.

— Овдје је већ бачен каменчић — рече тарући себи задовољно руке, — а сада у читаоницу, па да и ондје мало замуtimo.

Мрак се већ хватао, и Балдо нађе у читаоници баш оне, које је и тражио: Филинића, Белинића и још неке друге, што су с оном двојицом „у једну тикву“ пухали. Сви су сједили око одуљег стола, на коме су у посвемашњем нередџу лежале новине, илустрације и разне, неразрезане брошуре. Десетак људи, што матора, а што већ посве стара чељад. Њихове нагнуте ћеле и бијеле власи око њих непомично се блистале у свјетлости, што се просипала одозго, са мједеног лустера. Те се главе нису макле ни у часу, кад је Балдо уљегао. На његов кратки, понешто кротки, поздрав узврати му некакво роптање у хору — а онда и опет исти посвемашњи мир.

Новине тога дана бијаху сасвим празне и људима убрзо додија читање. Поспремене наочаре и заметну разговор, исто онако празан, као што бијаху и оне новине. Нешто живљу ноту унесе у разговор пикан-

терија, о којој је Белинић кроз онај свој обилати, већ добрано пожутели брк нешто натукнуо. Неко да је бајаги опет видио капелана с Вениеровом нећаком, — у ноћи, горе иза капелице, гдје је шума најгушћа...

— Добро би било с тиме у новине... онако мало увијено нека народ види...а, Балдо?

— За коју фајду! — рече овај. — Да народ на своје голе очи види — не би вјеровао... Па и сâм Бог да сиђе с неба и да то прича, не би му вјеровали, јер прави и једини Бог данас је он, капелан: што он каже — то је свето писмо. Да вам га је само било чути и видјети јуче у гори!...

Како су наједном сви навалили, да чују, шта је то било јуче у гори, поче Балдо да сипа, пуца, да казује све, што је видио, и оно што није видио ни чуо. Уплео, дакако, и Содића, кога сада капелан „носи“ као свога кандидата — он да је још једини и Богу угодан, док су сви други фрамасуни, пакленици, жудије... које треба што прије као нечисте отјерати из опћине — и све тако...

Сви се насмијаше, а онда почеше један за другим да износе неке старе, већ напола заборављене успомена из Содићева живота, тако, да није на њему, како се оно вели, остала поштеђена ама ниједна длака. И тако се разговор скрену сасвим на друго поље и у ништа се расплину. Нити је изнесен какав предлог ни набачена каква мисао, како би се ствари доскочило. Али Балда то не смете. Каменчић је, вели, и ту бачен, — остало ће већ слиједити.

О Здравој Марији дворана се испразнила. Последњи изиђе Филинић. Доље на улици дочека га Балдо и пође с њиме напријед. Он је то удесио хотимице. Бацио око на њ, сматрајући га најподеснијим за ону своју прикривену основу.

— Е да, тако је то, мој капетане! Полудио свијет, ето, — натукну Балдо, као да наставља онај свој првашњи разговор у читаоници.

— Ма виђи ти тога капетана!.. Па онај Содић; — и ко зна, ко се још све спрема да раздијели хаљине наше?

— Има их — свакојаких.

— А што вели Дујам?

— Ништа... утучен је.. а да вам право кажем и огорчен...

— На кога?

— На све помало...

— Видим, али није ни он добро урадио, што је онако нагло „дезертирао“. Него свеједно, ствар учињена... а опћина је ипак најпреча, и ми бисмо се бољи морали некако сложити, да то било како скрпамо, друкчије страх ме је...

— Капетане, ви ми говорите из душе, па бих некако најволио, да вам се мало искалим и да изнесем неке моје мисли... јер најзад, како сте оно и сами рекли, опћина је ипак најпреча... Да се мало прошећамо до мора? Хоћемо ли?

— Па можемо...

Код вечере био је Балдо врло добре воље. Од онога разговора у читаоници спleo је читаву приповијест: тамо да су се сви договорили, како неће мировати, док опет не виде на начелниковој столици свога старога вођу, јер то да изискује добро цијелога народа, а нарочито овога краја, опћине и мјеста, јест... и све тако. Дујам је све то слушао и сâм се у себи чудио, што му то донекле и годи...

Кад остадоше сами, упита Марија мужа:

— Има ли барем сада колико истине у овоме?

— Има нешто... има доста... — одговори он с осмјехом, који овај пут није сасвим варао.

XII.

Сјутрадан о ужини упути се Дујам к мору.

Пароброд није далеко: већ се ено забијелио изван „Колове“.

Небо је без облака, али не сасвим јасно већ као подвучено танком, бјеличастом копреном. Ниже према сунцу тај се вео све већма згушњава пропуштајући кроз своја густо преплетена влаканца некакву сумртву, мутну жуту свјетлост. То предвечерње жутило

већ замире на спуштеним једрима оних двију, трију „брацера“, што се уз правилан ритам весела лијено вуку према луци.

Свијета је на пристаништу мало. Дујам се држи постранце уз црни, бршљаном зарасли зид већ давно опустјелог гробља. Давно је већ, што у тај жалосни врт мира и покоја није задрла гробарева лопата... Тек је једанпут у години допуштено коси да одстрани до појаса израслу траву и драчу. За косом помаљају тада гробни хумови један за другим своја гола тјемена, али их ничије око не распознаје више, јер су им већ давно са чела поваљени крстови, расточени и иструнули. Потом их поново прикрије мекани зелен саг, да још боље чува тајну скупе безимености њихове...

Дујам је у ту нујну слику гледао као занесен неком туробном мисли.

— Бити ондје закопан, па да нико више за те не зна и не пита, какова срећа! — помисли, још се дубље скуњи и стисну о зид, као да се боји, да му не би очи неприличних пролазника погледале у душу.

Али избјећи им сасвим није могао. Већ из подалјега опази га стари вијећник Филинић, и размахавши се рукама на поздрав, упути се к њему, сав весео у гласу и у лицу, што га је ту нашао.

— Ама куда си се то закопао! Гдје се кријеш? Има већ пола вијека, да те није видјети. Шта је то с тобом? Гле, некако си у лицу пропао. Да није каква невоља, болест, што ли?

Старкеља се пред њим раскорачи и упирући се десном руком о крупну батину, упиљи у њ свој необично дуг и оштрљат нос, и тако постоја часком, да дочека одговор. Некако смијешан учини се човјечуљак у тој пози. А мало је чудновато и одијело, што га на себи има: нико не би рекао, да је кројено за њ, већ за чељаде барем два пута пуније. Веле, да му га је као обично сашила жена, а како су у госпође Улије очи мрву рђаве, случило се, те јој је и овај пут изишло дјело нешто обилатије из руке. Но најчудноватије је у тога човјека лице; одугуљасто, бијело и без набора, али и без израза, као и оне ситне, сиве

очице, што под необично избоченим челом некуда лењиво жмиркају.

Готово неприличан био је Дујму онај његов дуги нос, што онако дуго и упорно у њега пиљи. У неке слеже раменима и измуца:

— Је ли болест или што друго, ја ни сам не знам... Добро ми није... ето!

— Но да, тако је у нашим годинама! Него док је срце вруће, а јетра здрава, никаква страха у се. Нарочито сада, гдје те чека нови посао...

— Мене?... погледа га Дујам у чуду.

Старкеља се лукаво осмјехну.

— Тебе, тебе... Е мој драги, неће дјело с човјека, као ни рђа с гвожђа. А ти си већ ваљда мислио, како ћеш се сада, јадан, мало нашпанцирати! Нећеш брате!... Није ли ти ништа напоменуо Балдо?

— Што да ми напомене?

— Хоће лукавац, да те изненади. Биће, да ти је ипак говорио, како је гора отрована, и како се у Вијећу отимљу о начелништво?

— Говорио ми је нешто о капелану, о Содићу и...

— А што пак ти на то? — подметну Филинић још јаче свој нос. — Па није само он, полакомили се и други. Да, да... А ти, да не буде никоме криво, требаће и опет да сједнеш гдје си сједио прије, знаш ли? Иначе нам се они ђаволи поклаше...

Филинић се тупо насмија, а онда настави тише и као повјерљивије:

— Него што је најљепше, ја и Балдо удесићемо то тако лијепо, да ће те сами ти несуђени начелници доћи молити, да примиш наново своју стару част. Има већ Балдо читаву основу.

— Не разумијем каква посла има ту мој зет...

— Доиста не знаш? Рекô сам: хоће да те изненади. Но, то не ваља. Овако неупућен могао би нам покварити све. Ајде да ти кажем...

Дујам стајаше као дрво на свом мјесту, док му се старкеља сасвим увио у лице.

— Еле, да ти приповједим. Јуче, кад сам се враћао из читаонице, ухвати ме Балдо, па онако, како се

оно вели, из неба па у ребра, наврну опет разговор на догађаје у опћини. Напоменуо ми како се људи тргају о твоје мјесто, набацио оно о Содићу, а ја, као и Белинић, — ти већ знаш — прије бисмо, да нам враг заповиједа, него ли она напржица тамо. Ја се одмах угријао, и — неznam, како је то дошло, пожалио твој отступ. Још нисам право дожалио, а Балдо ти на мене, брате, ама као на пса. Вели: сада јадикујете, али када је требало говорити, шутјели сте као заливени. Мој таст је вама дао своје најљепше године, свој живот, све своје тјелесне и умне силе, а ви? Шта ви њему на узврат? Трошио је и истрошио се за вас, а вама ни да би једном пало на ум, да се питате: — Је ли право да један сам човјек раскопава и руши своју кућу за нас — не само без награде, већ и без сваке накнаде?

— То ти је рекао? упита Дујам и пред очима му се смркну.

Пароброд већ звижди, но он још једнако стоји на свом мјесту као прикован. Филинић настави, задовољан као рођени брбљивац, коме се дала прилика, да се до миле воље изговори.

— Твој зет? Никада не бих био рекао, да има у онога човјека онолико срца! Воли он тебе, да знаш колико! Ја сам му одговорио: — Наш гријех, ето... Али, ако се што даде поправити, нека Дујам рачуна не мене. И тако смо ти нас двојица сковали прави „комплот“... А дјело ћу ја преузети на себе цијело, — знаш, да се не досјете. Но, виђећеш: неће проћи ни пуних осам дана, и ти си и олет наш начелник. А како се ни од кога не може тражити, да ради мукте...

— Филинићу!

— Остави, то ће се све уредити лијепо и онако — знаш, „дипломатички“ — хоће, виђећеш.

Дујам се сав тресао од узбуђености.

— Ја нисам никада помишљао на плату, никада...

— А то не ваља, — дочека Филинић. Свако дјело тражи награду, а лудо чини онај, што туђу кућу диже, а своју обара. Него, како рекох, пусти

мени. А не треба да ми зато захваљујеш. Данас ја теби, сјутра ти мени... Најзад рука руку пере и... Виш, пароброд је већ пристао.

У трен ока пристаниште се напуни свијетом. Настаде журба, комешање, жагор и крижање веселих поздрава, поклика, смијеха. Филинић прихвати Дујма испод руке и упути се с њиме према пристаништу.

— Чекаш ли кога?

Он му не одговори. Филинић га погледа нешто пажљивије па, сјетивши се Балдових ријечи, слегну раменима, поздрави и изгуби се у вреви.

— Хоћете, да ми на старост пљунете, ниткови!
— узбуну се у старога начелника душа.

Уједаред нађе се и он у ономе метежу. Потискиван са свих страна имао је доста муке, да се одржи на ногама, што су се под њим тресле. А како га је онај живи обруч још јаче стиснуо, њему је у неке понестало даха и дошло му, као да је већ све свршено. Но управо у тај мах очу се из вреве звонак, свијетао гласић:

— А ено ми га ,... Мој тата!

Дујам узвину нагло главу и видје двије велике, драге очи, видије своју љубав, своју душу.

— Мила! — кликну старац, као да је у њему нешто пукло. И топле, обилне облише га сузе.

Клупко се око њих размакло. Свијет је са занимањем погледао оно двоје, што се, савито у чврстом загрљају, топило у милим, њежним и срдачним ријечима. У неке се и они досјетише, да их свијет гледа, и би им од тога мало неприлично. Али то потраја врло мало. Млада се дјевојка убрзо снађе, подиже своје прекрасне, веома густе обрве, те заокружи уоколо оним својим дубоким очима.

Смијешком љупким што јој је сада мало уморно играо на уснама и у коме је дрхтала суза, поздрављала је Олга своје знанце и пријатеље. Некима је пружала руку, а с двијема се је трима пријатељицама изгрлила и ижљубила. Потом ухвати оца испод руке и обоје кренуше за гомилом, што се жаморећи по-

мало помицала и разилазила. Гипка и као перо лагана привину се око свога старца и, водећи га њежно испод руке, дизаше к њему своје младо, ружично лице на коме је одсијевала сва дражест њене танке и мекане душе.

— Сви су крајеви лијепи, Загреб је диван, али дом, свој дом, то је, оче најљепше... Како сам сретна! — одушевљаваше се она стискајући од радости очеву руку.

У неке осјети, како је та рука задрхтала. У исти мах упаде јој у очи и бљедоћа очева лица. Смијешак јој наједном ишчезе с лица.

— Чини ми се, да ми некако нисте најбоље воље... рече она и погледа га забринуто.

— Није ми ништа... — побрза он. — Сасвим ништа и усиљено се осмјехну. А да избјегне даљим питањима, додаде:

— А како ми ти? Је ли те у велике зачудио онај позив?

— Да истину кажем, дошло ми је мало ненадано и, не тајим, у први ме мах и преплашило. Па ни сада нисам посве мирна... Мора, да се је нешто десило... Како Марија?

— Здрава,— сви су здрави... и мала Цвијета— виђећеш је... Да, а то што смо те позвали... Но чућеш већ... Ено, како нас гледају...

Пролазили су мимо зидић под мурвама на „Стубици“, гдје се у беспосленим часовима ваљда од искона купи чељад. Отуд је пукао поглед на луку, на цесту, ту се заправо стиче жила куцавица, главна мјесна улица; — ту се сабира и згрће грађа за доконе, више мање заједљиве разговоре.

Олга непрестано поздрављаше главом и добациваше познатима по коју љубазну ријеч, све уз онај мили и срдачни смијешак, који њеном лицу већ сам по себи даваше особит, управо неодољив чар. А свијет „под мурвама“ одговарао исто онако мило и усрдно, од чега је и Дујму бивало у души некако свјетлије и лакше.

Пролазили су крај овеће, боље зиданице. Олга се часком откиде од оца, поскочи до врата и викну унутра:

— Добар вече, госпа Тонка!

— Бог дај! А ко ме то зове? — озва се изнутра старачки женски глас. — А виш, што ја питам... — кликну готово у исти мах сићушна женица, што се у то, тарући прегачом руке, указала на кућњим вратима. Пуна набора на доброћудном лицу, пуна пепела на обилној коси, госпа се Тонка, мати опћинског тајника Петра Меденића, ипак добро држала.

— Наша Олга! — запјева она сва блажена. — Тако ненадано! — продужи држећи малу, њежну и пуанану Олгину руку у својој старачкој.

— Тешко нам је без ње — уплете Дујам, — па ето, позвали смо је...

— И право сте урадили... Него што вас ја то држим пред вратима... узбрбља се старица. — Дајте, уђите!...

— Не сада, — махну Олга главом. — Послије... можда још вечерас... Доћу свакако... Ви знате зашто! — шапну јој у ухо. — А сада, до виђења.

Не чекајући одговора Олга јој стисну руку и крену с оцем даље. Ступајући у вежу рођене куће, она осјети, како је и опет задрхтала очева рука.

— Знаш, — побрза он, да предусретне какво питање и да прикрије што се у њему збивало — мало је захладило, и по мени се ево већ просули некакви мрзли срси.

Наврх стуба дочека их Марија с малом Цвијетом. Грљењу, пољупцима ни краја ни конца. А тако ни питањима и одговорима.

Мала затражи да јој се одмах даде, што јој је донијела „тетица“, а како је баш у то ушао морнар с пртљагом, не бијаше друге, него отворити ковчег и раскопати све, што је било у њему, док се није нашла она блажена лутка из Загреба. Њу је сада мала пограбила и узела да је милује и љуби, као да је жива. И скакућући замакну у покрајну собу.

— А Балдо? — упита Олга вадећи неке стварчице и слажући их на сто.

— Он је на пољу, — одговори Марија одобровољена сестриним питањем. — За час ће се вратити. И оде са кћерком.

Настаде шутња. Стари се Дујам прислони до прозора, кроз који струјаше у одају нешто бљеткасте сутонске свјетлости.

— Хоће да пљуну на моју старост, — душио се у себи мислећи на ријечи Филинићеве.

Олга је међутим још увијек копала у свом ковчегу, као да нешто тражи, али је од часа на час погледала испод ока на оца и долазила до све јачег увјерења, да ту није нешто у реду.

— Ево је! — кликну на пошљетку. Скочи к прозору и показа оцу прекрасну, свилену, самим златом извезену капу. Стари се лецну, несвјесно узе у руке капу, осмјехну се и да прикрије свој унутрашњи немир, рече:

— Виђи, виђи...

Она се пред њим осови у комично озбиљној пози.

— Што! Оваква капа, право ремек дјело самостанске умјетности... Можда је педесет руку радило на њој... а он тек виђи! виђи!...

— Па да, прекрасна је...

Смијешак му налети на усне, и било му, као да је за час заборавио на своју тугу. А она настави с оном неком намјештеном, готово усиљеном дјетињском простодушношћу:

— Мало је и то: „прекрасна“. Треба је изнијети на свјетлост, па да видите, какво је то дјело. А кад узазнате, ко га је све радио и зашто, зацијело ће вам онда отићи са чела те грдне облачине, што их ја не могу да гледам.

— Али...

Она га прекину и сави му руке око врата.

— Пст! Моје ме срце не вара. Ви знате, још док сам била посве малена, сами сте често говорили: како нас двоје имамо неријетко исте мисли

и исте осјећаје. Није ли? Онда сте ви то тумачили, као да се наша срца невиђено разговарају. Него о томе пошље. Сада двије о капи.

Она се мало одмакну од њега и одсјев далеке, вечерње зажарености обли јој младо, свјеже лице.

— Већ сам вам често пута писала, — прихвати она, — колику ми љубав исказују моје дружице у школи. То ми је спрва било мало зачудно, тим више, што у самостану има и мржње, има зависти, свађе и инада као и на другим мјестима — можда и нешто више. А ви опет знате, да и ја нисам никакав анђео да бих завриједила онолико пажње и њежности. И доиста та велика „љубав“ и није ишла мени... она је била намијењена неком другоме.

— Другоме? — изусти старац мислићи на друго.

— Да — вама...

— Мени?

— Ма да, управо вама. Ви знате да се у самостанима много моли, али не увијек. И не учи се увијек... тако да остане неколико времена и за разговор, за разна распредања, па и за политику. И за ову нашу истарску... Да вам је само чути, шта ја њима све сипљем! А оне слушају! Но највећма их занима, кад им станем причати о неком старом господину... (ту се дјевојка некуд значајно осмјехну) о неком мени врло милом, старом господину, који је већ из своје прве младости радио на том...

— Олга!...

— . . . да нашега убогога човјека придигне из мучнога сиромаштва и да му даде једну домовину... То сам им ја рекла, а причала сам им и све ваше муке, ваше патње и трпљења у тој тврдој борби... А ни сама не знам колико сам пута морала да им приповједим ону тужну згоду, — кад су вас оно Вењерови људи на улици напали, кошуљу на вама издерали и свега вас искрварили. Биле смо онда малене ја и Марија, али мени је и сада пред очима, како смо оно, видећи на вама крв, претрнуле од страха и цикнувши савиле се око вас... А ви — настави прислонивши му главу на прси — а ви, онако кржави,

спустили сте се ту насред собе на столицу, обујмили сте нас и к себи стискали, док вам је из рана на глави и руци крв полако капала... А у кући никога да помогне...

— А ви, — упаде нагло Дујам, — ви моје двије мале, моје двије једине цурице, ситне и слабашне, прихватиле сте воде и испрале ми ране и крв... И лијепо сте ми омотале главу и руке... Још је хтио да настави заносећи се том својом малом успоменом, али га она прекиде:

— Да, то ја њома најрадије приповједам...

Сад се и она прекиде. Једна по једна помаљаху јој се у памети добре и драге дружице; она их види, како се са сузом у очима редом од ње опраштају.

У њему заплакала душа.

Вани је све засјало у сутонском гримизу. Одсјев те румени обасја и злато на капи, што је дјевојка држаше у руци:

— И ето, — јави се она након мале као туробне шутње, — њихове су руке ово извезле. Сваки трак злата малена је успомена оних добрих душа.

Глас јој zazвуча тихо и болно, као да је у њему замирала на час пробуђена носталгична чежња за нечим, што је минуло као лијеп сан. Потом су дуге, сузне трепавице затрепталe нагло, а прекрасне, велике очи засјаше и опет својим живим, немирним сјајем.

— А сад да видимо! — — климну и лаганим покретом руку навуче оцу капу на главу.

— Па да није права дивота! — запљеска с неким чудним сјајем у погледу.

— Ти ћеш им лијепо захвалити — проговори Дујам и пољуби кћер.

— Оне ће једном саме овамо доћи, како су и обећале, а ви ћете онда да им сами захвалите.

Сложи књиге у ковчег, снизи глас и прихвати благо, с мало унутрашње зебње, као да већ стоји пред неким немилим открићем.

— А сада, ајде, реците ви мени: зашто сте ме звали?

Он се трзну у обрвама.

— Нешто ми је дотужало без тебе... знаш, стар сам... А друго...

Она му погледа равно у очи.

— А друго?

— Ни сâм не знам, како бих ти рекo. Живот је данас, Олгице, врло тежак, кућа јадна, климава... привреде никакове... овај, видиш... — Околишио старац, док га у грудима давила она груба, тешко уздржавана истина.

Она се замисли.

— То сте ми могли рећи и прије; лани — па не бих била ни отишла... — проусти након станке. А онда као слиједећи неку далеку мисао:

— Видиш, моје слутње!... Доходило мени не је-данпут, да вас питам: откуд нама новац и...

Старац махну руком, као да би хтио да преси-јече разговор.

— Но ти се сада не жалости. Већ ће се уредити... — рече и погледа је некако чудновато.

Дјевојци није измакао тај поглед.

— Мени се ту нешто крије .. помисли, и би јој тешко.

Око њих се мотале вечерње сјене. Олги се учини, као да на себи осјећа чак њихову тежину. Сва се покуњи. А он не могаше да је гледа такву.

— Да сам знао, да ћеш то узети к срцу...

— Не, — тргну се она. — Моја је мисао била сасвим негдје на другој страни. Виђи — кликну, као да се тек сада досјетила, — обећала сам госпођи Тонки, да ћу је походити још вечерас. И ево, већ је ноћ. Трчим, док јаче не замрачи.

Пољуби оца и удаљи се с осмјехом на уснама. С осмјехом блиједим и усиљеним...

XIII.

На небу се видјеле звијезде, али не многе. Ни сјај им не бијаше особито јасан; некако сањиво и тугаљиво дрхтале су ријетке божје кријеснице на замагљеним висинама.

Скупивши хаљине Олга је мало оборене главе хитала мрачним и тијесним улицама. Још јој срцем треперио немир, што јој оста од разговора с оцем. Придружило се овом и још нешто друго: није била сама са собом на чисту, шта ће да каже госпођи Тонки. Отраг два мјесеца учинила је овај исти пут, негдје у ово исто вечерње доба. Велики су школски празници били на измаку и она, као по обичају, пође, да се прије одласка од Меденићевих опрости. Нарочито од старе госпође, која јој је још од дјетињства била као нека друга мати, и то боља мати... Случајно је оне вечери затече код куће саму. Тонка је прими као увијек лијепо и усрдно. У невеликој али врло пријатној одаји посади је до себе на диван, узе јој мекану топлу руку у своју и обасипајући је пољупцима непрестано је говорила:

— Добро дијете! Мкја добра душице!

А то су јој говориле и очи, добре, материнске очи, с којих није готово никада силазило оно нешто преплашено и тужно... Још немирније и тужније гледаху те очи у онај час, и дјевојка помисли, да има нешто, те се иза њих крије. Као да је погодила дјевојчину мисао, удари старица у своју стару тугу и јадање:

— Да ти је знати, дијете моје, колике ти ноћи овако проводим: све у некакву страху и зебњи. И све уздишем: како ће се то свршити, како ће се то свршити!

Уздахну и сада па, сложивши обје руке на крилу, прихвати:

— Највише страха натјерао ми је у кости капелан. Гдјегод ме види, у цркви или на улици, жестоко се зграњује на мене: Бог је, вели, чуо ваш завјет, а ви што чекате, што радите? — Што чекам? Што радим? А колико сам већ пута молила и заклињала: — Петре, сине, не губи душе материне, смилуј се!.. И клечала сам пред њим, а он увијек у оно једно: — Не могу, мамо, а не бих могао ни да ме на смрт воде. И тако ће моје обећање остати

до вијека неиспуњено. Тешко ти га души мојој и његовој!

Заплака, а онда привину дјевојку себи на груди и узе да јој шапатам говори:

— Олгице, драго дијете, ти полазиш сада у свету кућу, међу свете људе... Потражи коју добру, божју душу, да ти каже, да ли би се онај завјет могао како поправити, искупити. Пуно сам већ у то име молила, а платила сам и неколико миса — не буди Богу под нос! — а платила бих још, само да ми је знати, да ли ће бити проштено, мени и њему.

Олга обећа и заиста, чим уљезе у самостан, прва јој брига бијаше да се у дувна и у неких виђених свећеника о томе пропита. Њихов одговор бијаше управо поразан. Шта више, неки од њих прекинуше је необично оштро и окосито:

— Доста! Гријех је и зборити о томе. Завјет је дуг: тешко ономе ко га не плати.

Више него ли саме ријечи поразила је Олгу тврдоћа тона, којим су биле изречене. Никакве самилости. никаква учешћа, као да се и не ради о човјеку. О томе размишљаше она често у тишини хладних самостанских ноћи. У својој простодушности умоваше овако: Бог је неизмјерно добар и милостив и то што се капетан Јуре вратио с мора жив и здрав, има госпођа Тонка у првом реду да захвали тој неизмјерној доброту, а не оном своме обећању. Бог који је већ унапријед могао знати, да оно обећање неће бити испуњено, не би био ни велик ни неизрециво добар, кад би пустио, да госпођа Тонка по ради тога изгуби душу.

А онда је нападе питање:

— Не би ли добро и Богу угодније било, да се оној сиротици врати мир душе и срца? Али како? Да јој све прикаже онако како то суди и схваћа она, Олга? Узалудан труд. Дјевојка је већ унапријед погађала, да ту не би користила никаква, ма ни најувјерљивија ријеч. Требало би, да јој на прилику каже, како је оног обећања рјешава већ и то, што је за њ већ досада толико поднијела. Тако или какогод

друкчије... Ту јој дођоше на памет ријечи саме господарице Тонке: „Ти полазиш сада у свету кућу, међу свете људе...“ Једна ријеч, једно згодно слово из уста тих „светих људи“, зацијело би је се дојмило дубоко, па како је пристодушна и лаковјерна, могуће да би се сасвим отресла оног вјечитог неспокојства и страха.

Него душа је у Олге свијетла, искрена и отворена, па јој је већ сама мисао послужити се неистином, била неизрециво мрска. У њој се до душе јављао глас, да се ту ради не о каквом личном користољубљу, већ о миру једне добре и Богу одане душе, али јој је често, кадшто и сасвим без разлога, незван и нетражен доходио у памет и млади Меденић, а то је тјераше још у већу забуну. Отуда немир и она нека зебња, којом се ево, вечерас, приказала пред госпођу Тонку.

Стара је пријатељица дочека на вратима своје куће. У гласу јој дрхтало узбуђење и неко напетост чекање.

— Добро си урадила, да си дошла, док сам сама. Пођимо горе да нас не затеку... Знаш ја ти сва горим...

Говорећи то узе је за руку и поведе у први кат. На степеницама и у ходнику бијаше тамно. Тонка откључа прва врата: јак мирис запахну дјевојку на улазу у тамну одају, онај особити мирис наших приморских „примаћих“ соба, пуних различитих, екзотичних ситница, од којих је свака донијела са собом и сачувала нешто даха далеке своје постојбине. Дјевојци је та соба била добро позната. Она би била могла и сада, у овој тмици, поставити руку на сваку од оних бројних „галантерија“, што их је капетан Јуре згрнуо током свог многогодишњег путовања по свим странама свијета. Било је ту разних стварчица из Кине, Индије, Палестине... Индских шкољака и кинеских торњића и шатуља, и палестинских крижева.

Уљегоше шутећи и лагано као авети. Тонка затвори за собом врата и тапајући опрезно допипа диван, на који се спусти без шума.

— Олга!... зовну тихо.

— Ево ме — — шапну дјевојка и сједе покрај старице.

— Останимо у мраку, боље је овако.

Како је вани све већма расла ноћ, тако се је и на прозорима губио посљедњи одсјев издахнулог сутона, а с њиме се и на улици све више гасио жамор. Тихо бијаше и у одаји и као препуно неког ишчекивања... чини се, да су се и саме мрачне стијене мало нагнуле, као да хоће и оне да чују. Олга прислушаваше часком старичино дисање. До ушију јој допираше и брзи лапат њена срца и бијаше јој као да види, да осјећа сву њезину муку. И би јој неизмјерно жао старе госпође.

— Гријех је пуштати је да оволико трпи, — помисли она, — и у час сазре у њој одлука, да једном њежном неистином олакша сиротици душу и живот.

Узе јој руку у обје своје и поче говорити с прва лагано, па све живље и живље, као да се је сама уживљела у оно, што су бајаги изјавиле оне неке „свете“ душе у граду.

— Ама Олгице!.. уздрхта у старици душа ширећи се као да се полако извија из нечега, што је тешко сапиње.

Дјевојка говораше даље истичући особито оно о неизмјерној доброту Бога, који за себе не тражи друго осим љубави и доброте.

— А те доброте, госпа Тонка, ваше је срце препуно. Ви сте уз то и много поднијели... А Бог је милостив!

— Хвала му буди! — уздахну старица подигавши руке у мрак. Глас јој замре у једва чујном шапату, у коме се од часа до часа као у каквој молитви разабирала по која ријеч хвале и славе божје. Нешто мистично дизало се из тога мрака, тишине и оног старичиног шапутања. А ту су мистичност продахњивали и они егзотични мириси, који канда су сада у одаји заструјали јаче. У тај се мах стара госпођа окрену дјевојци с питањем у коме се крила стрепња.

— А за њега, за Петра шта веле?

А како дјевојка, понешто изненађена, одмах не одговори, она додаде:

— За његову душу... јеси ли питала?

— Јесам — одговори нешто отегнуто Олга, али јој на вријеме дође у главу права ријеч:

— Нека вас то не смућује... Његова је душа изван тога. Тако су ми они рекли...

Старица и опет рукама у вис.

— Хвала ти Боже! А хвала и теби, мајчице божја с Трсата! — топила се она од среће и топле благодарности. — Ох! душо моја, да знаш, какав су ми камен те твоје миле ријечи одвалиле са срца!

— Ви сте много трпили.. Ја знам, — рече дјевојка, да некако угуши у себи осјећај невољкости и сметености, што ју је сад обузео.

— Поднијети бих могла још много, много... Није чудо: то је за душу, за моју и његову. Кад на све моје молбе није хтио да прими на себе свети ред, ја сам одмах помислила: опчинише ми га. Велим: нечистому — потари га свети криж! — иде у рачун, да одвраћа душе од Бога, па гдјегод би се јавио когод, што разрешује чине, ма како далеко био, ја бих смјеста к њему... Без трошка није ишло, али, хвала Богу! — Мишљах, само да буде у добро. Но помоћи ни отуд никакве. Све као у море сѐ. А како ме је капелан непрестано плашио паклом и вјечним огњем, затјерао ми се у кости још већи страх, и већ мишљах — ето полуђећу. Ту се сјетих — настави тише и некако тајанствено, али ово не зна нико — сјетих се, да има доље близу Пуле, у Пероју, поп старовјерац... Пошла сам и к њему. Он молио, заклињао, па ништа —

— А поп Фране?

— Поп Фране... знаш, добар је човјек — но чини се, да његова много не важи. Он је био од увијек човјек, како се оно каже, широких рукава... За слабоће људске затвара често по једно, а ако устреба и обје очи... А то, вели капелан, да не ваља. И чујем, да није то ни бискупу некако право. Него била сам ја и у попа Франа, и све сам му исказала

Он, стиснуо плећима, поклимао главом — виђела сам жали ме и радо би помоћи — но...

— Нешто вам је ипак рекао?

— Рекао ми је: Бог је добар, Тонка... и друго ништа.

— А знате ли ви, шта је он тиме хтио да каже?

— кликну дјевојка махом весело узбуђена.

— Знам и не знам, али како сам ти већ прије рекла, он пуно не броји, и ја нисам у њега нашла, што сам тражила. Него они твоји... они, што си их питала, мора да су свакако велики умници и божји угодници, није ли?

— Свечи! госпођа Тонка, — рече Олга устајући. Бојала се нових питања.

— Силне главе, каноници, професори? — пита старица даље дигавши се такођер.

— Све сами одлични оци... — одврати дјевојка и узе да се прашта,

— Хвала ти, драго дијете. Ја ти не могу рећи, како ми је сада лакше, неизмјерно много лакше... — говорила старица сва блажена.

Олги се учини, као да је у оном мраку примјетила на њеном набораном лицу траке неке чудне свјетлости. А привиди јој се, као да су у онај мах и некако јаче замирисале оне кедрове кутијице, они маслинови крстови с Гетсиманског Врта, оне бројне јерусалимске крунице, благословене на Светом Гробу..

Госпођа је Тонка испрати до излаза.

— Ти си мој драги анђео, — шапну јој на расанку

— Сада срце у мир, госпођа Тонка, и лака вам ноћ! — махну јој дјевојка руком и оде праћена сузом и осмјехом старичине среће.

Међутим Олги се чињаше, да је мир, што га је препоручивала госпођи Тонки, одбјегао од ње саме. Какогод себи предочавала оне своје приповијести о неким свецима у граду, увијек јој се враћала мисао да је ипак зло употребила старичину добру вјеру, а то је збуњиваше у велике. Но кад се сјети, колику је за собом оставила срећу, одобровољи се и рече:

— Главно је, да она има свој мир, са собом ћу ја већ обрачунати некако...

Улица се стишала. С окрајка неба, што је вирио између два реда кућа, гледале су сада звијезде некако пријазније. На махове долијеташе, Бог зна откле, лагашан вјетрић, часком би јој око сљепоочица заиграо као да ће јој нешто да шапне, а потом би замро негдје као сустао, санан смијешак. С неким сличним осмјехом, лагано и замишљено приближавала се она очинском дому. Већ је хтјела да пређе преко прага, кад се из мрака шапатам помену њезино име. Она се лецну, окрену се и затрепери као она сањива звијезда високо горе.

Пред њом се створио он — Петар.

XIV.

Прве су им ријечи биле обични поздрави, пуни неке слатке сметености. А како су на њих са свих страна вребали толики мрачни прозори, она, да скрати разговор, рече:

— Била сам ти у маме. И сјутра ћу доћи... А сада морам кући. У бризи сам због тате. Нешто се догађа, а ја не знам што. Можда ћеш ти знати. Заиста врло сам забринута...

Он се мало трже, али се одмах сабра и поче да је мири.

— Није ништа: политика, обичне домаће петљаније, баш ништа.

— Причаћеш ми други пут, а сада лаку ноћ!

— Зар?...

— Касно је већ, чекају ме. До виђења сјутра!

Покуша још да је задржи, али она му се измаче и у час је нестаде у тамној вежи. Часак је гледао за њом, онда се брзим кораком упуту према својој кући, да може с мајком говорити о дјевојци, које му је душа препуна.

Мати га једва дочека... Капетан се Јуре нешто дуље задржао вани, можда у читаоници, и тако су њих двоје могли натенани да разговарају. Она му у неколико ријечи изнесе све што јој је дјевојка казала.

— Замисли: они највећи „божји људи“ у граду поручују ми, нека метнем срце у мир, јер да због оног завјета нити ће трпјети моја, а ни твоја душа... Она, мој добри анђео, причала им је све, и како се ја Бога бојим и како му служим, па и све што сам трпила — и јесам, Бог ми је свједок! Намучила сам се ради онога мога завјета и туге и жалости а и страха. Да не би, но онај немилосрдни капелан! Кад га угледам, мени је, као да ће се пода мном растворити земља и прогутати ме. Шта ли ми све не говори! Како ме плаши! Једна му је ријеч као огањ, друга као лед, трећа као нож, и док се коси на мене, образи му се црне, криве, а очи, Бог нас очувај!... То сам досада тајила и пред тобом и пред оцем. Бојала сам се, да не би ти... да се не би од једног гријеха излегли други. Но сада је хвала Богу и то свршено. Може капелан да се црни и криви, ипак је Бог, како су они у граду рекли, већи од њега; — њему ћу се ја утицати, молити га за те и за све нас...

У први мах осјети Петар у души својој неку велику олакшицу. Он добро зна, колико се мати његова пати, погађа какви осјећаји пуни стравичности и ужаса године и године харају у њеној души, а сви због оног његовог противљења. Сви разлози, што бе их износио, сва објашњења, примјери, досјетке, ништи није могло да ослаби оно, што се у мајчином срца једном већ укрутило. Сада се и то окренуло, а ту чудо извела је ево љубав дјевојке. Петар у велико сумњаше, да је Олга заиста наишла у граду не „свеце“, који би онако судили о мајчином завјету, на свакако њезина је ријеч дјеловала, и мајка је поо благим ударом сугестије задобила свој лијепи мир д своје ново увјерење, у коме ће се она сада утврдити против свих насртаја тврдог и загрижљивог капелана

Док је она заокупљена око огњишта давала одушке. свом новом расположењу, он је, гледајући кроз прозор у ноћ и мислећи с удивљењем на ову њежну гесту своје миле дјевојке, уједаред упитао себе:

— А како ће бити, кад она сазна, како си ти узвратио њеном оцу?

Сазнаће она то већ сјутра зацијело, а и ко зна? Може бити да већ и у овај час о томе говоре. На ту помисао би му, као да га је нешто уболо у мозак. И мукли се пријекор однекуда дизаже: — Је ли све оно требало? Зашто није прије мислио на посљедице? Што ће сада? Зар да тражи своје оправдање у дрској младеначкој импулзивности и непромишљености? Па кад би таква правдања нешто и вриједила, питао се он уза све веће унутрашње узбуђење, би ли она нашла одзива и размишљања у њеном срцу? Не би, јер за њу не постоји него само једно: њезин увријеђени, озлојеђени и поништени отац. Он је, истина, казао Балду, да је у сваки час спреман дати старцу задовољштину, али какву? Није сâм, има он око себе још десетак својих вршњака, који заједно с њим сновијају о некој обнови нашега човјека и његове душе. И о неким новим правцима, којима би се морао да управи тај нови подмлађени живот, и о новом ритму, којим би се тај исти живот имао да таласа, обнавља и заноси. Лијепе, заиста, мисли, којима су до краја прожете њихове младе душе! Свијетли, пуни обећања идеали, иако су досада и остали бесплодни, а то можда баш и зато, што још нису примили свој прави коначни облик! Може ли он сада и једну саму од тих мисли да занијече? Никако, а то значи, да он не би староме могао да даде никакве изјаве, ни задовољштине, јер би се свака и најмања ријеч у једној таквој изјави могла сматрати као узмицање. А таква ријеч не би смјела из његових уста да падне, већ због саме његове репутације, због другова, којима је досада био неки душевни вођ, па ни због љубави своје, која мора остати чиста, изнад сваког личног рачуна.

На томе се је његов разум ломио те вечери, а и послије, за цијеле ноћи, што је у несну провео. А доље, из дна срца, сваки би се час јављало оно мукло питање:

— Што ли ће она, кад сазна?

XV.

Међутим она није још ништа знала. Отац је на сва немирна сазнијетања да јој неке рачуна се спремао

части, одговарао једнако испрекидано, несувисло. До-дијало, дотужило: свијет није више, што је прије био, па старост, слабост и све тако. Оног чланка у „Зори“ није ни споменуо. Биће што је погађао, да се дјеца воле, но највише због тога, што је сада цијели онај чланак управо ишчезавао пред оним другим, тешким случајем. А ни у то није стари хтио још да дирне, да је не погоди у душу.

А ни од Балда није дјевојка сазнала ништа. Имао је он својих посебних разлога, да себи не отуђи младића и његову групу. То су умовао он, занешењаци, који ће у часу, кад буде требало бирати између старога и каквог Содића или капелана, са свом својом душом стати на страну првашњег начелника, без обзира на све своје теорије о обнови човјека. Позна их он добро. Нарочито Петра. Удариле им у главу некакве напредне идеје, и они по њима млате као по празној слами. Пуна су им уста најширег човјечанства, а погледај им у срце: и видјећеш, како се ту скукуљио најокорјелији национализам, готов да на први звук бојне трубе разбије свој танки, човјечански оклоп, да полети на двор и да се вине високо пјевајући химне и покличе, дижући на борбу море и планину. Драгоцјен је тај елеменат: штедјети га треба!

И тако дјевојка не могла ништа ни да наслути, премда осјећаше, да је атмосфера што је обавија накрцана нечим суморним и тешким, од чега јој се, а да ни сама не зна зашто, на махове стиска срце.

... Сјутрадан, у поподневно доба, изиђе да походи неке пријатељске куће у сусједству. Наврати се и у попа Франа; у њега се и најдуље задржа.

— У згону ми доходиш... Имам, да те изгрдим, — дочека је старац гласом, што је на силу навијао на строгост.

Она то прими за шалу.

— Пустите барем да вас прије лијепо и срдечно поздравим — дјевојка ће с оним својим љупким осмјехом.

— Лијепо и срдечно... накриви се поп Фране опонашајући је у гласу. — Ево, тако она! Мисли купићу

ја старога попа са двије, три медене, па ће све бити добро.. Али...

— Охо! продика!

— Ви сте жене...

— Што смо жене?

— Сад ћеш чути... Овамо!

Дохвати је за руку и поведе у собу, у ону своју, како је оно називаше, „хисторичку собу“.

— Ту сједни! — показа јој руком столицу, а он сам узе да шета по соби.

Олга завали главу, спусти понешто оне своје дуге трепавице, и гледаше на њ некаквим обијесним, насмијано-лукавим погледом. А старац се узалуд напрезао, да изгледа што мрачнији. Уједаред стаде, а онда подигну глас:

— Ама, што си оно напртљала оној јадној госпи Тонки?

— Зар је била у вас? — тргну се дјевојка и подиђе је извјестан немир.

— Све ми је исказала...

— А ви?

— Да си ми била ближе, чула би... Ама је ли оно била памет?

Ако јој је рекао, да оно није онако? — побоја се Олга и одједном јој лице доби израз немирне забринутости.

— Нешто сте јој рекли?

Поп је посматраше скрстивши руке на прсима. Она коракну према њему, па ће му узбуђено:

— Велечасни, не мучите ме...

Старац потресе главом.

— Питам ја тебе: је ли онô била памет?

— Молим вас... кажите ми само, што сте ви њој...

— Што сам ја њој? Хоћеш да ти кажем? Хоћеш ли да ти кажем? — заинтачи он неким чудним гласом и с некаквим још незграпнијим кретњама, које су дјевојку неочекивано нагнале на неодољив смијех.

— Хоћете ли да погодим?... узе га она сва радосна за руку.

Поп Фране слеже раменима и сасвим разоружан прихвати:

— Шта сам хтио? Дошла амо сва сретна и блажена... А ја ето нисам имао срца...

— Но, то сам и слутила, — климну дјевојка, сва раздрагана. — У вас је душа златна... — Па се саже и пољуби му руку.

Он се отимаше.

— Виђећемо, што ће на то онај горе... А ти ми се више у то не плети. Гријех је...

— Ја бих рекла, да није, јер...

— Пст! Више нећу ништа да чујем... Виђи ти ње! Сада ће ту она мени да попује! ...Ајде, сједни, па ми причај, што те то донијело кући овако, прије времена.

— Позвали ме...

Али још је увијек слиједила ону своју мисао, па ће, спустивши се на столицу:

— Весела је дакле била госпа Тонка?! И Богу ће бити мило...

— И опет. Рекао сам ти...

— Хоће, зацијело. Та ви сте јој сами једном рекли: — Бог је добар, госпа Тонка!

— Премало сам рекао...

— Све сте рекли, све, све, све... — запљеска она рукама, а лицем јој заигра нека необична радост.

— Али, доста! Позвали те, а зашто?

— Прави разлог не знам. Отац вели, да је живот тежак. Ја то вјерујем, али свеједно држим, да се иза свега тога нешто крије. Ви сте наш давни пријатељ, па вам могу и ово рећи: — Нисам ја нашла нашу стару кућу, како сам је оставила. Ни отац није више онај, који бијаше прије, ни Марија ни...

— А није више ни начелник...

— Да, и та нагла оставка... Знам, нешто се скупило над оне моје људе...

Умукну, обори главу и снужди се.

— Видиш, то сам и ја примјетио. Има нешто на срцу мој стари Дујам, има... Но да, — махну убрзо руком, као човјек, који хоће од себе да отјера не-

какву немилу мисао, — но да, ако и јест штогод проћиће.

Сада пак наврну и он разговор на госпођу Тонку:

— Банула ти ми, брате, сва свијетла и пламена, помислих, сад ће на заплесати преда мнош. Вели: попе Фране, ви и не знате која срећа! „Свети“ људи поручили ми, да је завјет брисан. Откупиле су га моје муке... — А ко су ти „свети“ људи? — Ма они велики, божји угодници, што уче нашу Олгу? — Хм! а ко вам то рече? — Та она, Олга, наша Олга... Вратила се... у мене је била... Хм! Чим ми је напоменула твоје име, одмах сам био на чисту: — Гле то је она измислила, јест зацијело. И, ево, нисам се преварио. Познам ја тебе. Па рекох: Нећу да овој невољници кварим весеља, али она ће ме друга чути. Изгрдићу је, велим, као...

— А ви мене грдите до миле воље, само нека је њој лакше. Куда ли се, јадница све пробијала тражећи помоћи и утјехе! Била је у капуцина, обишла је толико врачара, пошла је чак и тамо пријеко...

Дјевојка стаде као ужаснута.

— Камо? — запита жупник скупљајући обрве.

— У Перој, попу старовјерцу...

— Не спомињи, не спомињи... улети поп Фране и израз негодовања намрачи му лице.

Тако је бивало свакога пута, кад би му дошло, да својом здравом памети измјери, како је од вруће вјере па до пустог сујевјерја корак врло мален и ситан...

— Нека! — јави си након шутње, — само да њезина срећа не пане на душе наше...

— Неће пасти! Та ви сте сами, велечасни, рекли госпи Тонки: — Бог је добар! —

— Еле, све на мене!... — Мало застаде па додаде погледајући је испод ока: — Колика окапања, а да је онај „галијот“ пошао, камо га је мати слала... Него знам је већ, како то иде. „На лијевој страни крај срца...“ — и старац стави руку на срце. Крај тога му се лице тако изкривило а очи тако избечиле, да је дјевојка гледајући га праснула опет у гласан кикот, од кога се сва тресла.

— А да кажем све, што ми овај мој мали прст шапуће?...

— А што то?

— Погледај ми добро у очи, — тако! Ето, видиш ја не бих рекао два пута...

— Шта не бисте рекли два пута?...

— Не бих рекао два пута... да она „тешка раница“... Виђи, како се запалила!

— Али, велечасни! — у један се мах уозбиљи дјевојка. — Шта ви то мени!

— Пустити! Нека је; као да нисам рекао ништа. Па и било је онако од шале, да... што је до њега, рећићу ти: Кога душа не зове, нека на себе не удара часне мантије. Олтар божји није никакво стратиште. Ко ће на њему да служи, нека то чини ведра и весела срца.

Међутим је Олги и опет засјало лице свим својим природним дражима, и она се мало затим срдечно и мило опрости од свога старога пријатеља, попа Франа. На повратку се сврати у госпође Тонке. Старица је дочека сва раздрагана, и прије него ли јој понуди да сједне, исприча јој сав разговор с попом Франом.

— Блажени човјек, велим ти, светац.. — одушевљавала се капетаница и одмах надовезала некако тврдо:

— А казала сам и ономе другоме...

— Коме? — трже се дјевојка као да погађа.

— Па капелану!

— Нисте смјели... — оте се дјевојци.

— А зашто не?

— Па, било би боље... ви га знате, какав је он, могао би...

— Што би могао?! Ништа не може он. Шта је он према оним великим у граду? Мален црвић. И баш зато, што тај црвић гризе, ја сам њему и надробила све, све до посљедњег слова, нека зна... Да си га виђела, како се ужгао! Виђећу ја, вели, који су ти божји људи, причекајте!.. Па ударио на мене: што не видим, да још јаче гријешим душу,

те сам повјеровала у нешто, што није и што не може бити? А ја њему: Питајте попа Франа, па ћете видјети, да то јест и да може бити... Да си га сада виђела! — А тако? — накриви се и сав поцрни у лицу. Дакле и он? Добро! Добро! виђећете већ... запријети се он као увијек ружно и оде. Ја сам само махнула за њим руком и рекла: — Пјевај, злоћо, пјевај, неће твоја трумбеса до небеса!

Олга се одједном нашла у великој забуни. И некаква је тјескоба подиђе сву. Загребе ли капелан, како је натукнуо, дубље у ствар, нема сумње: да ће се као мјехурић од сапуна у ваздуху расплинути у ништа све, што је она с муком сплела. Отићиће у неповрат мир господе Тонке и његов и њезин...

У такову расположењу затече је Петар.

— Све су јој казали: готово је, — помисли младић и стаде пред њу као оптужени, који чека на своју пресуду. Но како ли се изненади, кад мало за тим, оставши сâм с дјевојком, не чу од ње друго но беспомоћне жалбе и јадиковке због онога, што јој је малоприје госпођа Тонка надробила.

— Страх ме је, да је све пропало. Капелан...

Он јој не пусти, да докрајчи своју мисао. Страх, што га од јуче држаше као у клијештима, сада се, пошто се увјерио да она ништа не зна, прометну у неисказану радост, и он, разумјевши о чему се ради, поче да је мири размећући се на дуго и широко о сугестији, њеној снази и утицајима на душу човјека.

— А је ли то гријех? — Упита она с лаким треперењем у гласу.

— Ништа није гријех, што срцу враћа мир, љубав и наду... — рече он и погледа је погледом, пуним драге и чезнутљиве среће.

Она порумени, њежно поникну оком, ваљда да сакрије онај лаки осмјех, што јој га је сада нека блажена, унутрашња радост силом тјерала на дрхтаве усне. Пуно се је таква блаженства накупило те вечери у њеној души.

Кад се мало затим врати кући, не огласи се као по обичају у гостињској, већ равно уљезе у своју

собу и стаде до прозора погледом упереним у даљину. Осјећала се мирнијом: нешто од разговора с попом Франом, а највише од састанка са својим младим пријатељем. Лик доброга старца мало се помало некуда изгубио, остала је сама дрхтава јака оне његове пјесмице о „тешкој раници...“

И опет јој налети на усне онај блажени осмјех, а око јој се још дубље зарони у дубоку пучину неба заливену блиједом, љубичастом бојом, што је сада у сутон лијепога дана у танким прелазима силазила к отоцима и дремљивом мору. Потом се љубичаста маглица све већма и већма редила, док се негдје сасвим не расплину. Онда у далеком неизмјеру настаде као некакво ишчекивање, док између дубоких, етерних сјена не измиље прва звијезда треперећи мило и чезнутљиво. Олги се причини као да оним истим ритмом трепери и њена млада душа устала-сана нечим новим и чезнутљивим.

XVI.

Изасланици који су имали склонити Дујма, да опет прими своју стару част, дали су себи рочиште „под ладоњом“. Тихо, потајно саставило се то одасланство. Заправо, оно се и није само саставило, већ га је овако некако на своју руку „скалупио“ Балдо. Он је прије два дана потражио Филинића у стану и нашавши га напоменуо му, да је већ вријеме засукати рукаве.

— Дач је сједнице близу, а у Вијећу су многи за Содића.., Чујем да капелан заиста намигује на њ — натукну Балдо.

— Неће, ма да се посвети! — истисну Филинић те изјави, да ће чим прије к Дујму.

— Добро би било, да поведете са собом Белинића и још кога... на прилику Мараса. Он је против Содића још од онда, кад му оно није хтио сина на брод.

— Видиш, добра ти је! Ја, Белинић и Марас — то нека је „депутација“.

— А и боље је, да вас има више. Биће од већега дојма на старога и на Вијеће.

— Овакве ствари не упаљују лако, ако нема мало онога, што забљешћује.

— Па наравно. Како би ишло да нема мало „параде“. Без тога ни у рај — знам ја. *Tutto il mondo in teatro...*¹⁾ говорио је ваш покојни отац, а Зорзи је знао што говори... — напомену Филинић с осмјехом и значајно га погледа.

Балдо се мало збуни, али се у час снађе.

— Да, а на сједници гледајте, да вас не претеку Хитац нека се испали одмах и у згоду... А нека пане и које лијепо слово: онако нешто мило и дирљиво, што мора да гане и занесе. То дјелује. Али о томе — тихо! — надода сниженим гласом, — иначе би когод могао помислити, да је то све уприличено, и ствар би зацијело пропала, а Содићу би остало поље отворено и слободно.

— Нека, нека, знаћемо ми то већ удесити, — увјеравао Филинић лукаво жмиркајући оним својим гусарским очима.

На рочиште стиже он први. Нахерио главу и све се нешто осмјехује.

— *Tutto il mondo in teatro* —.... понавља он шетајући горе доље под големим, гранатим стаблом. Осјећаше некакво задовољство у томе, што је ето и он уплетен у ту „смијешну историју“.

За њим стиже капетан Марас, људина поодмакле добе, али добро очуван, једренаст, црвен у лицу и по врату. Поглед му је мушки, нешто тврдали му он читавој појави даје вид човјека одлучна и виђена. Посљедњи дође Белинић. Кошчато, загасито, на иронију накривљено лице одаје ћуд загрижљиву и назлобну, која му провирује и из малене, живе, нешто стиснуте, намутно жуте зенице.

— Јесмо ли сви? — упита прилазећи.

Код тих ријечи лице му се јаче стеже.

— Сви!

¹⁾ „Читав је свијет позориште.“

— Много нас нема, — једнако ће подругљиво Белинић.

— Доста нас има, — рече Филинић. — Да се убијеш, не би ни пса нашао више. Мислио сам, да има Дујам нешто јачега корена у народу. У неколико пригода покушао сам да „пошкандаљам“, што мисли свијет о његову отступу, а то ти свако једнако сажимље плећима и вели:

— Нико није вејчан, а опет свака нова метла боље мете.

— Па чини добро! — насмија се Марас.

— Биће у тим метлама и нешто истине, али свеједно, између два зла, ја волим мање. И зато: нека живи наш стари начелник.

— Живио! — одговорише она двојица као да се гурају.

„Депутација“ се упути.

— Требаће ипак, да неко прозбори двије... — сјети се путем капетан Марас.

— Лако за то, — махну Белинић руком.

А Филинић надовеза:

— Држим, да нећемо наићи на тврдо. Колико сам могао нањушити. Дујму је већ сада жао, што се оно затрчао... Приволиће он можда већ и на први миг...

— Но, да, — рече Белинић — стара игра. Положиш част у мисли, да кад тебе више не буде — пропашће све. Па чекаш, како ће се све око тебе савијати и склопљеним те рукама заклињати, да за Бога останеш — иначе! оде домовина. Кадгод се деси те буде доиста на твоју, и људи скоче да те задрже, а ти се испрва скањиваш и нећкаш, но, на посљетку разумије се, не можеш да одолиш, и попустиш, дакако све због домовине и береш славље, овације, одушевљење... Него може се догодити, да се и залетиш па да својим отступом претечеш тајне жељице људи, који ће бити сретни што су те се ријешили на тако лаган и јевтин начин.

— Бога ми, и јест тако! потврди Марас климајући главом.

— Тихо, људи — опомену Филинић — ево нас пред кућом.

Дујам их дочека у гостињској, и са страхом погледа на њих. Након обичних поздрава прихвати Белинић:

— Ми смо ти дошли у депутацији, да ти донесемо поруке свих паметних људи нашег мјеста...

— И цијеле опћине, — употпуни Филинић.

— Чељад смо од мора, па не гледамо на „реторику“ а опет међу старим пријатељима, какви смо ми, и не треба пуно ријечи. У кратко: Ловран хоће, — или моли, како већ мислиш да је боље, да му будеш и даље глава, — ти и нико други... Ето, ја сам рекô...

— А ми то потврђујемо, — дода Филинић и пуним се лицем окрену к Марасу, као да га позивље нека и он одобри.

— Дашто да потврђујемо — ускликну Марас и сав се заљуља као да је на броду.

Дујам је шутио. Преносио је поглед од Филинића на Мараса, па га спусти на Белинића, коме се је у тај мах лице, можда и мимо његову вољу, било још већма уоштрило на иронију. А та је иронија бола, уједала, задирала до у кости, и Дујму је дошло, да тога човјека пограби за врат и да га гурне напоље. Нико од оне тројице није могао ни да послути шта се догађало у старчевој души, зато их је његова шутња и она строгост у лицу мало зачудила.

Једини се Белинић убрзо снађе.

— Ми знамо, вели, да те није ни објест ни шала натјерала на онај корак, али ето, виши интереси мјеста, опћине... .

— И народа — надода Филинић важно.

— Да и народа, — понови Белинић. — Сад просуди и сам...

Опет шутња. Дујам био би најрадије рекао: — Примам.. само да му је што прије оне људе скинути себи с очију. Али како је већ знао, откуда оно све потиче, узбуди се у њему некакав гњев против све те чељади, која хоће да око његова имена заиг-

рају своје прљаве и недоличне игре. Већ му је синнула и мисао да се једним махом свега отресе, да ту пред њиме изиђе са свим на свјетло, а они нека онда на њ и каменом, ако хоће.

Од те му помисли у главу јурну крв, обневидје, свијест и воља у њему потамњеше, и он не могаде да уздржи ријеч, која му се у оној тренутној сљепоћи измаче необично груба и опора:

— Ко вас шаље? У чије име доходите? Зашто не одговарате? Хоћете ли, да вам ја кажем, хоћете ли?

Био је ванредно блијед, очи му гориле, руке се грчиле, а брада нагло отскакала.

— Хоћете ли? — груну им у лице.

Већ му се уста од узбуђености трзала и слагала у тешку одсудну ријеч, али у то осјети, као да му је у мозак ударило нешто мразно, и тешка му ријеч застаде у грлу. Некако укочено, мало не преплашено, гледаху она тројица у њега питајући се, што ли га је то одједном спопало.

Први се јави Филинић.

— Биће, да смо ти нешто скривили, кад се толико узрујаваш. Можеш рећи, па ако се даде поправити...

Криза је међутим јењавала и Дујам се покуњи.

— Простите, пријатељи... мени је већ од неколико времена... овај, некако ми је чудно и тешко...

Глас му потамни и он се јаче смути.

— Болестан си... Примјетио сам ја то на теби већ ономадне, доље крај гробља. Старачке невољице, ето — разбрбља се Филинић.

— А што ће бити с нашом поруком? — упита у неке Белинић. — Примаш ли?

Дујам се опет намршти. Дуго се устезао и бранио, да на лице удари образину и да загази у улогу неискрености, претварања и — лажи. Против тога се у њему још увијек нешто опирало и бунило, али како је на посљетку требало, да нешто каже, он узе да се извињава. С једне стране, вели, године, па клоност, нове борбе, а с друге жеља за миром и спо-

којством, то је, што га је натјерало на онај корак. Па онда, ако се добро просуди — опћина треба нових сила, снажнијих, полетнијих... док је он у истини слаб и — *никакав*...

У један глас навалише сва тројица на њ:

— Што?... Има у тебе снаге и срца, а што је главно, искусан си и разборит као ико од нас.

— Једини си, коме неће на корману задрхтати рука!

— И који неће изгубити „бусуле“.

Док су они нешто од шале а нешто од збиље ударили у такове и сличне похвале, Дујам је непрестано ћутао. Оборио главу и сав се сажео у раменима и у тијелу као човјек, који хоће да покаже како је ресигниран и на жртву приправан...

— Примаш ли? — јави се опет Белинић.

Лагано и тешко расклапаху се у старца очи, он проусти мукло, отегнуто, као да жали за сваком словком, што измиче, а не може више да је дохвати и натраг повуче:

— Кад већ то од мене тражи јавно добро...

— Живио! кликнуше сва тројица, док се њему под тјемом разбијали ледени валови стида и срамоте.

— Евала ти, — ухвати га Белинић за руку. — Знамо ми стари „патриоти“, што нам је дужност... Виђећеш, како ће наш свијет, када то чује, скакати од весеља!

— И како ће се она нагрда од Содића гристи... додаде капетан Марас.

— Пуцаће од једа — блажено се осмјехну Филинић.

„Депутација“ се мало затим опрости и изиђе шућећи на улицу.

С прозора своје собе пратио их је Дујам. Видио их је, како се лагано мичу, како од часа до часа постајују и све се испод ока погледују. Филинић некако узвинуо свој дуги нос и све некако постранце жмирка на своје другове. Марас се некако чудно стиснуо у плећима и закопавши главу дубоко између рамена само се надимље и црвени, док је Белинић

накривио лице на своју обичајну поругљиву гримасу па се све нешто цери и кеси. Дујам осјети да га је нешто ујело за душу. Једним се махом трже од прозора и сав немоћан прислони се уза зид.

— Ругају ми се, — застења и нови му вал стида запљусну лице. Некаква мјешавина презира и зловоље над самим собом разли му се у грудима, а на махове спопадало га нешто, као да би радо треснути собом некуда, гдје би се све то имало у час да заврши. Али такво што тражи снаге и одлучности, које сад у њега нема, као што је не бијаше ни малоприје, кад га оно напало, да оним људима истресе све у лице, а он се повукао и подвио реп као застрашено пашче. Да, умало те није и пузао пред њима... А час је био згодан, као наручен, требало је с оно прљавштине на двор, па нека суде. Овако ће морати себи сâм да суди, да оптужује себе и своје млако, кукавно срце. А то ће трајати и издирати крв и мозак...

Осјећао се ванредно пониженим, што се пред њима морао да претвара. Ријечи: „Кад већ то од мене тражи јавно добро,...“ палиле му и сада образе. Како је све оно било лажно и мрско! А биће тога још; комедија је тек започела... А свему би био крај, да је имао одважности рећи: — Мој зет је покрао опћинску благајну и.... Ту се стресе и мисао му се прекиде као жица. У ломљави, што му је од тога зашумјела у глави, чуо је громке и реске пријекоре оних истих људи: — А гђе су ти биле очи? Како си могао да пушташ? Крив си, крив! — шибало га у можђанима, да је мислио, прснуће му глава.

— Нема излаза, нема... Ни спаса!

И тако ће недјело остати у њему закопано. Он га већ носи у грудима, гдје у облику небројених нити пушта корење на све стране. А те ће нити сапињати и давити у њему истину, у њему, човјеку кога је све славило као поштењака адамантног значаја, јунака челична и племенита, правог народног витеза. Па ето, у што се изроди то његово „витештво!“... А да рана јаче закрвави, дошло му у памет, како је

у доба народне борбе и сâм грмио и пуцао на оне „млитавце, малодушнике, слабиће и кукавце“, што су у својој грешној немоћи, да подрежу везе пустих обзира, били вјечитом запреком „судбоносном и светом народном раду“. Сјећао се, како га је једном приликом огорчење тако занијело, да је народу сабраном у скупштини добацио ову тешку оптужбу:

— Узалуд нам, браћо, све наше напрезање! Ми носимо у себи неко љуто проклетство. Баците поглед на земљу нашу! Погледајте јој положај, просудите јој важност и значење, па ми реците: да је у крви нама или нашим пређима било ма само нешто воље и одлучности, би ли та лијепа земља била данас туђа, неслободна и обешчашћивана?... Ево вам наше повјеснице, па ми кажите: када је тај наш свијет подигао главу, да нешто тражи, да нешто хоће и извојшти?... Не спомињите ми појединце, кад им се и онако у ријетком полету саплитала крила у мрежу оних танких и невидљивих нити, што их без престанка преде наш вајни, рођени, домаћи паук.

Онда су те ријечи биле намјењене другима. Сада су, ево, погађале и њега самога...

— И све ми је то имала донијети са собом ова глупа старост моја!... А смрт чека и руга се.

Старцу клону глава. Он уздахну дубоко те остаде спуштених руку и стаклена погледа, као човјек у коме је већ замрла свака мисао, свака ћут.

XVII.

Већ је близу дан, кад се има састати Вијеће, да бира начелника, а Дујам не може да помисли на њ, а да му тијело не захвати некакав језовит немир и зебња.

Олга уходи за њим пазећи на све што би ма какогод могло унијети колико толико свјетлости у мрачну тајну, којом је од неко доба обавијен сав живот у кући. Све узалуд: старац своју невољу крије љубоморно у себи и дави се њом у часовима осаме и ноћњег неспавања.

И Балдо се смркао. У посљедњи је час разабрао, да није оно с опћином све онако једноставно, како је он себи помишљао у први мах. По граду се је већ нешто ћукало о депутацији, и Балду долазиле гласине, да је Содић, стари петљанац, сазнавши за то, на широко приметну мрежу и погане развио сплетке. За капелана се још поуздано не зна, којој ће се страни привољети, али чини се, да се већ прилично приближио Содићу.

— Хоће ли Филинић, с оном шачицом својих људи, имати толико проницавости и окретности, да разбије ону опасну „коалицију“? — питао се Балдо искрено забринут.

У то се није поуздавао много.

— Брбљавци су оно, људи без угледа и утицаја. Ко ће да пође за њима?

Што се више приближаваше час, то је и Балдо све већма губио вјеру у успјех. Пало му на памет, да би било згодно огледати се за другим људима. Било би, али гдје да их нађе? Непоуздане су све ове воде... Од сједнице дијели га још само један дан. Сплетке се шире и множе, а њему бива све несносније. У тој стисци потражи Филинића, да га боље приправи за бој.

— Ваша мора бити прва и посљедња — наговарао га он. — Захвате ли они маха, пропаде све. Зато ни часа одушка!... Лупати треба и ковати, док се свијет угрије. Навала нека буде оштра, ријеч снажна и громорна: ви знате, шта значе на нашим јавним зборовима добра плућа и јак глас.

Филинић узме да га мири. Он већ види, како ће се све лијепо расплести. Народ кô народ. Ко му први напипа жилицу — његов је. А што је до плућа и до гласа, нека се не боји. Има тога у њих тројице и на претек.

— Само да не би она двојица издала!.. Забринуту ће Балдо.

— Ко? Марас? Враже, да може задавио би он Содића, тако га мрзи. А Белинић?! Исусе Боже! Сјутра нека Содић буде начелник, прекосјутра ће на Бели-

нића кап, као да је неко на њ из пушке одапео. А најљепше је, што нико право не зна, зашто се толико злобе. Ја држим, да им је то у нарави. Враг један, сотона други: такви су они!

Балди би досадно. Још му једном дозва у памет своје пређашње препоруке, па се онда некуда изгуби. Цијели тај дан осјећаше у себи неку ванредну раздражљивост. У уред није ни завирио, у кући није могао наћи мјеста, а ни вани. Главињајући тако под мрак набаса изненада на Јадра, сина стрица Срићка. Јадре, сељачина здепаста и припроста, већ га из подалјега поздравиле весело и пријатељски. Доброћудни је дебељко држао, да му то право даје старо пријатељство, што га Дујам већ кроз толике године изказује његову оцу, давном борцу у редовима народним.

— Ђаво те однио! — било је већ Балду на уснама, али се некако устегну. Ману хладно руком на поздрав и крену даље.

А Јадре за њим:

— Ама видите ли среће! Како да сам знао, да ћу вас ту срести...

— Други пут, у уреду, — одврати Балдо доста тврдо и непријазно.

А Јадре и опет за њим:

— Не води мене овамо никакав посао, шиор Балдо. Отац ме шаље с поруком...

— За мене? — упита Балдо не промијенивши гласа.

— За шиор Дујма. Свеједно. Наш стари сав вам је као без главе, откад је оно шиор Дујам дао оставку. Мира нема ни по дану ни по ноћи, већ непрестано уздише: — Ајме, камене ли нам среће! Сад ће сви на опћину као гаврани. Разнијеће нам је. За Бога, људи, не дајте!.. Старац је, шиор Балдо, па му је тешко...

Док је Јадре говорио, изражај се на Балдову лицу нешто смекшао, као да су сељачове ријечи почеле у њему да буде већ и неко занимање. Он стаде.

То учини, те и Јадре настави:

— И ето, пало то староме оцу на душу, па све нагађа, како би се поправило. Сад чујте, што га је јутрос напало. Навукњ на себе оно своје недјељно и вели: — Јадре, идем у град. — Куда ћете, зло вас не виђело, тако климав и слабачак? — у чуду ћу ја. — Пустите вели он мени. Ја морам... Не иде више доље, како би требало... Идем у шиор Дујма. Ваља да ми обећа, да неће дати опћине из руку... Много смо се борили за њу. Ваља да обећа — Навалио на њ ја, навалила ми жена, навалили сви укућани:

— Није то, ћаћа, за ваше ноге! Што би свијет, да вам се, Боже сачувај, штогод путем догоди? Ма ето, што вам ја то све причам: требало је времена и муке, док смо га наговорили, да се не миче. Да, али морао сам му обећати тврдо, да ћу још данас у град, у шиор Дујма, и у његово га име молити, како сам вам оно рекњ...

Балдо је и ту, и у један мах, прозрео све, што би могао да избије од тог старца, који му се ето сам намеће. Подиже очи на Јадра, па ће му као човјек, који је већ изгубио сваку наду:

— Неће помоћи! Молили га и други, па ето — заман. Дотужило му, вели, а уз то га и силе оставиле. Што ћемо? Године брате, године...

— Па и јест тако. Него... оно... да му припоменем...

— Не би користило.

— Куку мени, када то моме старцу дојавим. Навалиће на мене: — Видиш, рећиће, могњ си ме пустити, већ бих ја знао, како да удесим.

— А ко зна? — погледа Балдо к небу и учини, као да себи говори. — Ко зна? Да је сам стари Срићко дошао, па му онако мало напоменуо оне негдашње старе борбе и страдања... можда би га колико и угријао... не велим...

— Ех! — почеше се Јадре иза уха, — то је, што вели и наш стари. Ако икога, то да би послушао њега.

— Видите ли?... Да сте га пустили...

— Мука ми је старца, шиор Балдо, пут рђав, ноге никакве...

— Знам ја, да није Срићко момак, али, да му какогод помогнете двојица тројица вас, ето старцу олакшан пут и труд.

— Ама и јест тако... него... — замисли се Јадре па ће и опет након станке:

— Него сад је и онако касно...

Балдо неко вријеме црташе батином нешто по тлима, а онда подиже опет главу и рече:

— Заправо, не би се могло рећи да је касно... Има још и сутра времена... Ево, како ја себи то замишљам! Вијеће сабрано, сви наваљују на мога таста, да прими част — он неће, а у то уђе, као изненада стриц Срићко, проспе двије три срдачне и топле како он то умије, и шиор Дујам је дирнут за срце, те не може више никуд никамо. Разумијете ли?

— Ама како не бих разумио! Само... почеше се Јадре иза уха.

— На жалост, другачије не иде... А ја вам велим: доспије ли опћина у друге руке, однио је враг све...

— Ма то вели и наш стари... Него... када већ другачије не може да буде...

Загледа се некуд далеко, махну руком и закључи:

— Па нека буде! Нашем је старом Бог добар, он ће га чувати...

— Ја сам вам рекао, што мислим... а ви: како вам срце каже.

Кад се мало затим Јадре замишљен и збуњен упутио према својим Брдима, лице се у Балда, први пут тога дана, освијетлило осмјехом ведрим и веселим. Кад је мало затим отишао у читаоницу, причао је тамо читаве приповијести о некаквом силном преокрету у Брдима... како се сав онај свијет и опет угријао за старога, како су сви готови да дигну за њ куку и мотику... и стотину таквих ствари.

Мало прије „Здраве Марије“ уђе у читаоницу и Петар са још два три своја друга.

— А шта сте одлучили ви млађи? — упита Белинић.

Петар одговори:

— Ми у Вијећу немамо ниједнога свога, али то још не значи да је нама свеједно, ко ће сјутра да засједне на општинску столицу.

Изрекао је то тако искрено и отворено, да ни сам Балдо, увијек готов на злобу, није могао у оним ријечима да примјети никакву притајену мисао.

— Јест, — потврди један од његових млађих другова. — Иако ми још нисмо могли успјети, да у опћину унесемо неке наше идеје, ми ту нашу опћину волимо и не дамо да из ње изиђе наше старо поштење. Зато ми млађи желимо, да на оном мјесту видимо и опет нашега досадашњег начелника.

— Та вам ваља! потврди Филинић, а Белинић додаде:

— Зато, дечки, сјутра сви у опћину, па да се сви заједно огледамо с оним црним смутљивцима.

Заподјела се ријеч и о њима. За Содића веле да се највише убија његов пријатељ, вијећник Бариша.. Што се пак тиче капелана, он да је јуче и данас позивао к себи поједине вијећнике, нарочито оне неодлучне — и давао им упуте, како морају сјутра да се владају.

— Биће у томе доста истине, — прошапта Филинић у ухо Балду, који је крај њега сједио. — И мени је данас о томе нешто натучала моја Улија, а кад сам јој ја одбрусио, нека се капелан не прти у ствари, што се њега не тичу, хтјела ме је изјести жива... А како она мени, тако ће и друге другима — и да вам право кажем, мене је за сјутра мало страх...

— Ја не бих рекао — дочека Балдо. — Требаће само мало више одважности, па ће бити добро.

— Па имаћемо ми одважности, виђећете — поправи Филинић и удуби се у новине, што их је пред собом имао.

XVIII.

Сјутра дан, нешто прије десет сати, Балдо се упути с тастом у вијећницу.

— Данас ћеш опет имати један лијеп дан... Само се држи!.. пришапну му успут.

У старцу се узмутила жуч, најволио би да плане, али језик му и усне као одрвениле и он не изусти ни цигле.

Небо се осуло бијелим крпицама облака, између којих је сунце провиривало с досадом. Из старинских, неокречених, вјечитим хладом засјењених кућних зидина избијала влага. На уличним завојцима насртао вјетар јаче и пробадао старцу кости. Згури се и пожури. Пред опћинским домом одвоји се од њега Балдо и оде, да потражи Јадра и Срићка.

Тешко, управо колебајући се, пређе Дујам преко опћинског прага, праве планине. На улазу у дворану дочекаше га Филинић, Марас, Белинић, и поздравише га бучно и заносно, што је свима пало у очи.

Дујму дрхтаху усне од унутрашњег узбуђења, али се напрезао да их држи на осмјех. Оздрављао је и захваљивао, али то је све чинио некако бојажљиво, сметено, готово неспретно.

С једне и друге стране начелничког стола, уз оба зида поређане су столице, на које су посједали вијећници. У потпуном су броју. Сав простор око улаза запремила „галерија“, већим дијелом млади људи, Петрове присталице. Дујам прелети оком низ она два реда столица. Први што му паде у око био је човјек временит али јак у расту и мишицама, што се непрестано и некако бојовно окретао час једноме час другоме. Содић!.. задрхта Дујам и обори очи. Осјећао је, да су сви погледи упрти у њ. Од неприлике није знао што би и већ узе оком да тражи мјесто, гдје ће сјести, кад ли се право у то заори двораном Белинићев глас:

— На своје старо мјесто!

Узе га испод руке и поведе столу.

— На старо мјесто! — озва се Филинић.

— Живио наш стари начелник! запљеска Марас.

— Живио! — заори „галерија“.

Одазваше се још два три осамљена гласа, па наједном наста мук. Вијећници се погледаше у чуду,

дворану подиђе дрхат неке напетости, што је полако прелазила у шапат и тихо брујање.

— Бога ти, државни удар! — прошапта вијећник Бариша Содићу у ухо.

— Виђећемо!.. одговори овај звјерајући очима по дворани.

— И ја велим!.. осови се Бариша, чељаде јако и кошчато, и остаде у пози кокота, што се већ ко-стријешу.

Међутим Дујам, иза недугог отимања, сједе на начелничку столицу заклањајући очи, као да се стиди погледати у оне људе пред собом. Њему је онај мук, па онај шапат пао на душу попут тешке громаде олова.

А забринут је и Белинић. Проницава му памет разабра да не ваља чекати, док се разбије и расплине оно тренутно изненађење и чуђење. Уз то му око паде на Содића, што се таман у тај мах дигао на ноге и испријечио се приправан на јуриш. То подјари у Белинића бијес, те и он, не чекајући да се објави почетак сједнице, скочи, пружи испред себе руку, заокружи оком по дворани, па ће одлучно и одрешито:

— Господо!..

Но у исти час одјекну громка, силовита Содићева ријеч:

— Је ли ово вијеће или синагога, да свако трабуња, што му у губицу налети?

Гласови забрујаше јаче, но у оном се муклом мрмору није могло разабрати, ко је на чијој страни.

— Држимо се реда! — груну и опет Содић.

— Да, реда! закријешта Бариша, стално у пози бојовна кокота.

Белинић узаврије:

— Има згода, — прихвати он — стискајући зубе, кад се и закони обилазе а немоли којекакве форме...

— Ја то не допуштам... — лупи Содић ногом о тле.

— Воља те! — загрми Белинић као изван себе. — Ја ћу говорити, па да и пукнеш!

Содић затули нешто, а Бариша и још тројица до њега помогоше му.

— Еј, господо, није ту сајам, поштујте мјесто... — заредаше опомене.

— Ја сам почео и хоћу да докрајчим, ма и небо пало, — узвика се Белинић, па настави уз протесте Содића и његових људи:

— Кад се прије неколико дана наш господин начелник одрекао части, ми смо остали тако изненађени, да у онај први мах нисмо умјели ни да се снађемо. Али кад смо касније узели да размишљамо и просуђујемо, колики би то био губитак за нашу опћину...

Стаклен смијех на страни Содићевој, али Белинић се не даде смести, већ настави јаче и оштрије:

— ...ми смо одлучили умолити нашега часнога начелника, да одустане од своје накане и да се и опет прими своје части. Господо, питам вас ја сада: треба ли нама гледати на форме, кад се ради о човјеку, какав је наш мили, опће штовани и љубљени начелник?

— Живио Дујам! — запљеска Филинић.

— Живио! Живио! одазва се Марас и још двојица тројица вијећника.

— Живио! попраише млади са „галерије“.

— Реко сам, државни удар! — Бариша ће.

А Содић, као да је једва чекао на онај поклик, успламти као ватра и сав црвен у лицу загракта према „галерији“:

— Је ли ово Вијеће или...

А Бариша за њим:

— И ја питам...

— И ми, и ми... — зареда неколико гласова.

Содића то још већма охрабри и он загрми:

— Опћина није театар, није мјесто за комедије.

— Ко чини комедије? — плану Белинић.

— Ви — завришта Бариша.

— Да, ви — ви... заинтачило с више страна.

— Ви и ваш начелник, — завика Содић и коракну напријед — Шта хоће сада? Одрекао се, — па го-

тово! То што се покајао, нас се нимало не тиче; ми нисмо овдје, да се играмо демисија и контрадемисија.

— Тако је! Тако је! — заграјали Содићеви људи.

Дујам гледаше испред себе тупо, као и да не види и не чује ништа. Белинићу и Филинићу причини се за час, као да је све изгубљено. Ту њихову часовиту малодушност спремала се да искористи противна странка, нарочито Бариша, који узе као помаман да виче:

— Ми смо овамо дошли да бирамо новог начелника — е, па бирајмо га.

— Бирајмо! понови неколико гласова.

— Зар Содића? — испријечи се Белинић, у кога се опет вратио бојовни дух.

— Па баш њега, живио Содић! — заурла Бариша.

— Доље!

— Живио!

— Доље! — заграјаше младићи.

Диже се силна вика и ломљава, која се замало стиша, јер управо у то настаде код улаза неко чудно комешање, „галерија“ се у тијесном простору с трудом размакла, да да мјеста ситном, згуреном, готово преломљеном старцу, што се тешко опирао о штап и још теже пребирао својим дрхтавим, сухоњавим ногама.

— Стриц Срићко! — дизали се гласови изненађења.

Појава чуднога старца прену и самога Дујма из његове дрвене обамрлости: некако забезекнуто, чисто забленуто загледа се он у то неочекивано, малаксало, и полумртво привиђење.

Стари Срићко међутим ступи напријед; једна му се рука бори с оно батине, о коју се с муком наслања, а у другој му сухој и жутој капа, старога, већ давно заборављеног кроја. Стаде на сред дворане. И безубна уста и цијело оно његово готово сасвим исушено лице проширило му се у добростив смијешак. Понестало му даха, па старац оста неколико минута шутећи. А мало се и збунио што му се особито

видјело на погледу, који као да око себе нешто тражи. Кад и то мину, он се још дубље погури и проусти на поздрав:

— Бог вам дао срећу добру!

— И вама, стари пријатељу! — дахну Дујам једва чујно.

— А што вас овамо носи? — упита Содић сухо.

— Стара љубав, шиор, — насмија се Срићко обзирући се око себе да види, гдје би сио.

Један од заступника горана диже се, те подметну старцу своју столицу.

— Хвала ти, синко, — рече стари стриц и сједе онако насред дворане.

И сада, онако сједећи, упирао се Срићко једном руком о штап, док је другом на кољенима гужвао своју старинску, сукнену капу.

— Стара ме љубав носи, — прихвати он након недуге станке и с оним истим смијешком. — Ове моје ноге зацијело не... А како и не би! Ја и наш покојни бискуп Јуре, Бог му дао души добро! дошли смо на овај божији свијет истога љета, истога дана... У вас је, браћо, памет хитрија и бистрија, па сада рачунајте сами.

— Али, мој Срићко, сада је у нас сједница, — прекину га Содић намрачен од нестрпљења.

— Е, па зато сам ја и дошао — отповрну Срићко и не окренувши се. — Знам да оно, што ја овђе дробим, није по закону, и ја већ видим, како бих летио одовуд, да нисам овакав какав јесам. Него са старости треба као и с маленом дјецом... Ако вам је пак колико тешко, те вас буним, а ви потрпите и реците себи: — Пустимо старину, нека се „ишћакула“... прва му није, а последња би могла да буде.

Стриц се Срићко код посљедњих ријечи насмија нешто и накашља, а потом му глава као од уморности клону на прса. Кад је опет придиже, безубна су му уста била склопљена, а с доброћудног, набораног лица нестало оног оширока осмјеха. Нешто мрачно и туробно прели се његовим угаслим очима, и

он преузе гласом, који је још увијек звучио као и прије благо и добродушно:

— Кад се оно, браћо, било свиђело Богу, да нашега непријатеља понизи, а нама да врати нашу старину, ову нашу рођену опћину, моје је срце запјевало, како оно некад св. Шимуну: „Сад отпусти с миром слугу својега, Господине, по ријечи својој, јер виђеше очи моје — спасење твоје!“ И ја сам се завукао у моју горску забит. Хтјели сте ме имати у Вијећу и другдје, али ја сам рекао: не! Говорили сте ми, да сам то пред непријатељем завриједио, али сам се бранио и говорио вам: — Ви сте, браћо, сви млађи од мене. Нека је то за вас, а мене пустите, да у задње своје дане гледам срећу нашега пука и част ове опћине наше... И рекô сам вам: Пустите старога Срићка, нека код огњишта почива и млађима прича, како је оно некад било, кад су нам пљували у лице, грдили нас, отимали нам наше добро, вукли нас по гњилим тамницама, тукли нас и убијали... Ама јесам ли ја вама говорио тако?

Док је старац ово говорио, чинило се, као да је двораном прострујао некакав топао дах потресајући срца.

Содић се једини јави:

— Све је то било тако, и то ми већ све знамо...

— Нека се старац не прекида, — јави се Белинић, који није могао прегорити Содићевих мало-прашњих упадица.

И Срићко настави лагано и тешко:

— А ја сам гледао, како се наши дижу и јачају, и било ми је лијепо, јер је наше мучно дјело било, хвала Богу, благословено. И годило ми, кад бих онако у себи рекао: — Видиш, Срићко, има ту нешто и твоје дике... Еле, ви ћете ми се смијати, али ми људи од земље, кад бацимо сјеме, па ако проклија, гледамо радо, како то расте и цвати. — Него ето — окренуло друго вријеме и већ се много што шта промијенило. Браћо, браћо!... По нашим се пустим горама проносе сами тужни гласови. Чује се, да овуда свака глава хоће да плете нешто друго, и да кад неко

завози десно, други хоће за инат лијево... Из свега се види, да се неслога рађа... А то ме преплашило, али сам се тјешо, да над нама јоште бдије добра душа нашега главара. Он ће већ знати, помишљао сам у себи, да растјера зло, које нам виси за вратом...

У дворани било све тихо, тек би Содић од часа до часа промрмљао коју, али би га други одмах ушуткали.

Старац одахну мало, па настави гласом муклим:

— Кад ето, једног од ових дана стиже до нас глас, да нас и он, наш добри отац, пушта, јер да му је, веле, дотужило. На ту жалосну поруку мене је нешто за срце ујело и ја сам рекао: — Аох, Срићко, у што теби твоја стара и крвава мука!... Него, вељу, можда му та још није задња. Да пођем доље у град, па да га лијепо умолим, да остане. — А ти пођи, рекох у себи, он је добар, наш главар — можда ће послухнути старога Срићка.

С напором се диже на ноге, па закључи гласом дубоким и дрхтавим:

— Ево... браћо!... скупих ове мрвице задње снаге моје и дођох к вама... Ево, шиор Дујам, нашега старога Срићка, који вас као оца моли и заклиње: — Добри главару! Останите... и чувајте ово ваше и наше тешко дјело... очувајте нам га, да нам га туђинац не разбије и не растепе!...

Капа му и батина испадеше из дрхтавих руку, а из ока котрљала му се дебела суза. Овог пута није требала ничија ријеч, да баци искру у барут: гануће, пробуђено старчевим ријечима, тражило је одушка, па је само по себи провалило у живо и искрено одушевљење. У трен се је ока нашло пред начелниковим столом до двадесет руку и све су тражиле његову десницу, да му је стисну чврсто, срдечно и топло.

И повици се орили:

— Живио начелник! Живио Дујам!

Сад је ушла у ватру и „галерија“, запљескала и бучним поклицима славила Дујма, Вијеће и старога Срићка, који се сада сред оне вреве опет широко и блажено смијешо.

Међутим се Содић узграјао :

— Комедијаши!... То сте ви сплели, да заслијепите ћораве, али не мене... Наћиће се, ко ће вам разбити рокове и учинити крај томе вашем недостојном пиру, причекајте! А сада ко је мој, ван из овог тора! Доље обзири! Нећемо више притајена мумљања; нека отворено тресне стријела!... Хоћете војску? — Имаћете је!

Сав црвен и запухан од бијеса и машући рукама као помамљен изиђе псујући на двор.

— Рекô сам ја: државни удар! — викну Бариша и шмигну за њим.

Све се је то изгубило у оном бучном одушевљењу, што је у непрекидну струјању прелазило из једног срца у друго, напунило дворану и раздрагало све живо у њој. Филинић помисли: — Ово је час! — и пришапну нешто Белинићу. Овај одобри главом у знак, да је разумио, те Филинић приступи к Дујму, прими га испод руке и позва, да изиђе с њиме часком напоље.

Дујму бијаше као да се обезумио. У ушима му тутњеле Содићеве пријетње, од којих можда он једини није пречуо ниједне. А давило га и то одушевљење, које му је у можђанима шкрипало као шкргут најкрвавије поруге. Заглушен, омамљен, не знајући ни сам право шта ради и говори, он се сасвим предао Филинићу, нека га води, куда хоће. Тако је и вани, на ходнику, с неразумијевањем буљио у њ и укочено, дрвено слушао, што му шапће.

— Знаш... — рече му Филинић у ухо, — како сам ти оно рекô доље на мору: Лудо чини ко туђу кућу диже, а своју раскопава. А ти си радио управо тако. У прво доба — — ајде, некако се то дало и тумачити, јер, како се оно вели, без жртве нема жетве. Али данас, данас то није више од потребе. Времена су се измијенила. Сада је наш свијет мали газда, па нека, враже, плаћа. Него што?! Само што на такве ствари наши људи радо не мисле. Они ће те славити, пљескаће ти и клицати колико хоћеш, али да ни ти не можеш живјети од саме ријечи бо-

жје, на то нико и не мисли. Нема друге: треба да их боцнеш, хоћеш ли да им што измузеш. А гдје ћеш згоднијег часа! Свијет угријан до ушију, дао би и себе сама, а камоли не би теби потписао оно неколико стотина фијорина плате. Зато сам те, човјече, извукао и пустио Белинићу нека с Вијећем уреди, — Гле! Чујеш ли, како пљешћу? То ће рећи, да пристају... Па наравно, зашто не би пристали? Ето, и врата нам отварају... Готово је!.. Уђимо Хајде. Мичи се.

Дујам још увијек буљаше у њ с оним тупим изражајем неразумијевања на лицу. Можда му је од свега онога Филинићева говора и сијевнуло штогод у души, но то бијаше као и одсјев жишка, што се у мраку за час појави, да одмах затим умине.

Као што се без отпора дао извести из дворане, тако је сада покорно, готово несвјесно улазио у њу. Нови пљесак поздравља га на улазу и опет се према њему пружале руке, да му честитају. А ступио преда њ и стари Срићко:

— Шиор, на мене је Бог навалио тешку покору, ову голу старост моју, али — хвала му буди! Још ми није ускратио сунца... Мене је, шиор, то сунце данас подмладило, а срце ми све некако игра, као у онај наш давни дан, кад смо оно објавали нашем свијету, да смо сада и ми своји. Свијетле ли славе, милени Боже! Пола сам шуме сасјекао и наложио такав огањ, да му је врх, како су оно новине рекле, лизао облаке... А тако хоћу да буде и вечерас. Наше брдо ће дати знак...

Док се иза тих ријечи око Дујма орило клицање, дотле се у њему ломило срце. Пред собом није видио никога осим оног клонулог старца, у коме је можда посљедњи пут запламтила давна, света ватра. Гледао га је, тога свога старога суборца и пријатеља поштењака — и груд му није више могла да издржи... Обје руке положи на старчева рамена и изусту као да се душа од њега дијели:

— Срићко!..

Сагну се нада њ и проплака тужно и горко.

Многе је тај приказ дирнуо, па су своје ганућу дали одушка новим и заносним поклицима. Било је близу подне и свијет се у дворани почео да разилази. Изиђоше и они: Дујам и Срићко. У ходнику чекали их Балдо и Јадре.

— Жив био, стриче Срићко! Лијепо је било, заиста... — кликну Балдо и потрепта га по рамену.

— Јеси ли чуо? — окрену се старац Јадру. — Да је било на твоју, ја бих сада чучао у Коњском, и Бог би знао, како би се оно свршило.

— Е, али када ми је шиор Балдо разложио, како је управо потребно да дођете... залети се Јадре неспретно и махом се прекину као ошинут Балдовим мрким погледом.

Али Дујму је већ било синило пред очима. Руке му пале као одсјечене, жилама му пројури мраз, срце се стисло, стисли се зуби и он се опрости готово без ријечи и удаћи се хладан, дрвен, покуњен. Тужно изненађен гледаше за њим стари Срићко с оним својим широким, добростивим и покорним осмјехом на угаслим, беззубним устима...

XIX.

Небо је мрко: тек за час провирила би с њега по која звијезда, да као блеђан, нујан осмјех суморне ноћи угасне наскоро негдје у дубинама. Али планина више Ловрана царује још над мирним, успаваним водама морским одразујући у њиховим лијеним таласићима црвени пламен својих кријесова, што јој се у дугачком округу попут диадема савише око гордога чела и тјемена. Већ о „Здравој Марији“ засјало Коњско, а засјала и друга околна брда. Но како је расла ноћ, тако је падао и пламен: слабио, савијао се, и гаснуо. По која искра, по који нагли и брзо угасли одсјев — и више ништа. Мало потраја и планина потамње сва. Запах паљевине, што би га од часа до часа доносила горска струја тек је потсјећао да је малоприје негдје буктао огањ.

Далеким се брдима одазивало и мјесто, али све некако неодлучно и као преко воље. Освијетлила се

по која кућа и по гдјекоји прозор, али сви се ти ријетки пламичци некако бојажљиво обзиру око себе и као да се питају:

— Ама је ли то слава? Је ли то расвјета?

То се питао и свијет, што се те вечери разлио улицама. Дигао се и Содић с Баришом и дружбом те се отискоше мјестом да броје свијеће.

— Тридесет лојених угарака — и то да је расвјета!

— Фунерал! Фунерал!... кикотао се Содић тараући злурадо руке.

— Ама управо *фунерал* — повлади Бариша, склопи руке, па забугари као поп на погребу: „Поми-луј ме Боже!„

А било је и других шала на рачун те тужне расвјете.

— Сваке вечери каква нова слава, и проблем наше мјесне расвјете биће ријешен.

— Само нека то буде нешто свечаније. Овако још увијек требаш Диогенов фењер, да ти помогне пронаћи свијеће по прозорима.

Филинић да побјесни. Случајно натрапа на Белинића, па га сав узрујан повуче за капут и узе да ломата рукама:

— Какви *фиаско!*... Они луди Срићко!... У лијепу ли нас је кашу увалио. Цијели се град смије.

Белинић се испријечи, подигну обје песнице, па ће придушено:

— Говорио сам ја, да би те комедије морало бити доста. И рекô сам: — Утукли смо ону губу, успјели смо, што нам више треба? Боље мировати, рекох, него тјерати овакве луде параде јер, рекох, досјети ли се свијет, оде све по врагу. Да, али ти и они Балдо скочили сте на мене као на пса и залајали: — Што? Мировати? Којешта! Гризи ђавла, докле само можеш, а нипошто мировати! И још сте рекли, да ће то бити наш барометар, да ћемо тако виђети, колико нас има. Колико свијећа, говорили сте, толико глава — за нас. То да је као сунце... Но да — а сада бројите...

Филинић дигну главу и погледа у тамне прозоре околних кућа.

— Ипак је гадан тај наш свијет, Тамо у дворани чинило се растопиће га од превелике љубави... док послије двије три уре нема ни сламице, да му је у славу запали. Нема више народа!

Белинић се насмија.

— А да шта је оно у дворани било но слама! А слама кô слама. Потпалиш — букне, пухнеш, — оде пламен и пепео. А знаш ли ти, да ме је у ово послије подне можда десетак њих питало, ко је данас био у Вијећу смјешнији: они старкеља с оно продике, или ми што смо га онако побожно слушали? Па то је и наравно: не живимо ми више у вријеме Јелачића бана!

Након станке примјети Филинић, као да себи говори:

— Ипак сам држао, да је пријатељ Дујам, како бих реко, нешто популарнији.

— Пријатељ Дујам има што и заслужује. Он је од оних људи, који не знаду право погодити час, кад треба да кажу: с Богом народе! Ти људи мисле да су вјечни, несврзиви и ненадокнадиви, па ако њих нема, да ће одма отићи к врагу брод и барка.

— Ипак си се данас и ти натезао за њ.

— Јесам, али то нека захвали Содићу...

Ноћ је била тиха, па је у њој јасно озвањао смијех, граја и галама свијета, што се тискао улицама.

— Нећу да ме виде, — трже се Белинић. — Добра ноћ!

Пошао и Филинић.

— Заман, нема више народа!... загунђа кроз зубе и закрену у улицу, гдје му је била кућа.

— Све стријеле!... заропће он видећи да му је кућа тамна, а оставио ју је сву лијепо расвијетљену, на сваком прозору по двије свијеће.

— Ту су капеланови прсти! Но сад ћу ја мало да видим ко је овдје господар ја или онај жутокљунац!..

Међутим он није имао када да то види, јер је госпа Улија, чим јој је ступио пред очи, сасула на

њ толику ватру, да је сиромашак још дуго у кревету слао до ђавола и опћину и начелника и расвјету и сву проклету политику.

...Свјетлије бијаше у гопође Тонке. На кући јој ни педља сјене. Сви прозори пуни свијећа и разнобојних лампиона. Туда пролази највише чељади; неки се и заустављају, да госпођи честитају како је то лијепо удесила.

Дошла и Олга са сестром и малом Цвијетом. Капетаница их весело дочека, поведе у кућу и подвори. Разговор се, као што бијаше и наравно, кретао око догађаја данашњег дана. Капетан Јуре, стари поморац, чупаве, сиве косе и браде, црномањаст и окошт, десио се јутрос случајно на „галерији“, па све чуо и видио. А знао човјек и приповједати, те је домаћица слушајући га не једанпут потегла рукав према рамену и показујући другом руком гô лакат говорила:

— Хоћете ли вјеровати? Мене још и сада подилазе срси... Добри, стари Срићко!

— Но да, стари је исказао, што је свима нама било у памети. А говорио је, ваља рећи, као да чита. Евала му! А, Петре?! — подигну капетан Јуре очи на сина.

Петар, коме је мисао била као отсутна, тргну се нагло и проусти:

— Свакако... свакако...

И заћута. Тон, којим је то изговорио, одјекну живо у дјевојчиној души. Она подиже главу и погледи им се састаше. Трајало је то само један час, али и тај тренутни блијесак бијаше довољан њеном женском оку, да у свом муњевном лету ухватч немирну сјену, што се повлачила негдје дубоко иза младићевих стиснутих зеница. Како јој је душа пуна била бриге ради оца, јави се у њој мисао: — Можда ће он знати штогод?...

У ње је из дана у дан расла жеља, да раскине копрену, у коју јој је отац обавио тајну своје туге. Данас, у часу, кад се је стари начелник вратио из Вијећа кући, та је жеља постигла свој врхунац. Олга

је већ отприје знала, шта се одиграло у Вијећу, па је сва сретна и блажена ишчекивала тренутак, да загрли свога драгога слављеника први пут након толико времена да види у његовим очима нешто среће и спокојнога задовољства. Кад тамо, он се вратио сав потиштен, као човјек погођен у срце. У лицу блијед, а очи му упале још дубље, усне се непрестано грчиле а руке тресле. Код обједа не окуси ничег, него се нагло дигао и отишао у своју собу. Ниједи јој је поглед тражио разјашњења у Балда. Он је међутим и даље мирно јео, и тек у неке рече:

— Биће, да га је потресло...

Изрекао је то немарно и тако сухо, да је то дјевојку управо немило узбудило. И тргло се нешто у њој, и од тога јој наједном постаде мучно и очи јој заблисташе од суза. Кад није више могла да издржи, диже се и замаче у своју одају, гдје је остала све до вечере.

Са сусједних прозора заблистале у ноћи прве свијеће. Готово у исти мах дође по њу Марија с малом Цвијетом и позва је, да изиђу видјети ту нову славу старога оца. Олга ју је слиједила муче и не свјесно; гдјегдје би пролазећи измеђ свјетине ухватила по коју подругљиву, али јој није досезала ни тражила смисла. Тако дођоше до госпође Тонке, гдје су и стале. Ни пријатељски разговор, ни хвале, којима јој стара госпођа обасипаше оца — ништа није могло да растјера мрак, што се накупио на души ојађене дјевојке. Оно пак у Петрову погледу и гласу још јој и повећа немир и нестрпљивост.

У неке се јави мала Цвијета.

— А гђе је тата? Идимо тражити тату...

Она је то понављала без прекида и никако да је примире. Није било друге, већ устати и изићи.

— Да их мало пропратимо? — окрену се Тонка сину. — Успут ћемо виђети, како гори...

Изиђоше.

— Поздравите ми Дујма и реците му, да му се радујем — довикну за њима капетан Јуре,

Први су ишли Олга и Петар. Дјевојка је нешто поспјешила корак, да што даље одмакну од сестре и госпође Тонке. Побрза и он.

— Хоће да ми што напомене о мајци, — помисли, па да је претече, проговори љупко и њежно.

— Пуно ти, дугујем, Олго, што си ми примирила мајку.

Они су једно другом говорили ти од дјетињства и премда јој се тај мали остатак недужне дјетиње интимности у првашње дане чинио посве природан, у овај јој мах од тога задрхта срце и мало се збуни. Међутим то не потраја дуго; младићева ријеч пробуди у њој неку нарочиту позорност и занимање

Он настави:

— Тражио сам прилику да ти захвалим и честитам, како си оно вјештачки сплела. Како ти моја стара вјерује у све оно! Лаж је ружна, али оваке великодушне неистине имаду увијек у себи нешто добро и благо које све прашта

Петар говораше с много топлине.

— Ја сам јој, — говорила је Олга, — казивала о доброти и милости божјој и доказивала сам јој...

Он је прекиде са смијешком.

— Испричала је она мени све, што си јој рекла. Али ипак не би било упалило, да ниси у то умијешала и оне неке невидљиве, „више велечасне“, за које добро знаш, да не би онако говорили... Него сад је свеједно, она је смирена, а то је главно. Била је заиста права мука гледати је, како се у себи гризе, како плаче и очајава... Често ми се чинило и бојао сам се, да би, јадница, могла помјерити памећу — и тај се страх забио у мене тако чврсто, да сам се једном чак био одлучио да јој учиним по вољи и да одем у сјемениште.

— А зашто ниси пошо?... упита она тихо, па се збуни и оборивши главу ушути.

Он не одговори одмах. Ненадана забуна младе дјевојке није му избјегла; шта више, она је и у њему узбудила тренутну збуњеност и срце му устала-

сала чувством неког слатког немира. Застаде један тренут па настави:

— Како да ти кажем? Ето, нисам хтио једно зло да разбијам другим, зацијело већим... Рећићу ти, да ја себе не сматрам ни особито добрим ни особито рђавим човјеком, већ онако нечим просјечним, што се можда још некако даде подносити у свијету. Али видиш, да сам којим случајем отишао у сјемениште, био бих, држим, изишао из њега пуно гори, ако не и посве пропао.

— Петре? — оте се дјевојци глас пријекора.

— Ево просуди: Ја идем онамо с назорима, који су сасвим противни онима, што се ондје исповједају, и долазим у прилику, да се или прилагодим или опрем. Учиним ли ово забациће они мене, — прилагодим ли се забацићу се ја као човјек — сâм. А то би се понављало и послије, и мени не би на посљетку остало друго, ван да са себе збацам часно рухо или да занијечем и погазим оно, што је у мени најбоље. У првом случају дигло би се друштво на мене као на звијер, у другом био бих принуђен, да сам себе презрем... Какав би то био живот? Какав бих ја то био човјек? Пропао живот, пропао и човјек.

— И поп Фране је пошао, па ипак... — примјети дјевојка не подигавши очи са земље.

— Поп Фране је пошао, јер га је онамо нешто звало... Па и времена су оно била другачија. Кад је поп Фране имао да изиђе из сјеменишта, наш му је велики бискуп дао свој благослов и рекао му: — Иди, синко, и кад доспијеш у своје село нека су ти препоручени они биједни црвићи, наши убоги људи. Дигни ми их свјетлости и очувај их домовини! Иди, синко, нека те Бог прати!... Те су ријечи, Олга, рађале прве, одушевљене, народне мученике, народне оце и добротворе, као што је и наш стари поп Фране. Али данас се у сјемеништима другачије збори, па се и другачије ради. А тај нам рад не доноси ништа добра. Неко ново ропство спушта се на измучену народну душу.

Ишла је упоредо с њим сва замишљена, несвјесно се уклањајући пролазницима, што су око њих бучили. Дуго су шутили. Она је без прекида слиједила своју мисао, док њему око срца постајаше све некако чудније и туробније.

Она се огласи прва:

— Зло неће бити тако велико, док се још не види. . .

Лагашак осмјех освијетли његово бледуњаво лице:

— Ни црва не видиш, док подгриза стабло. Тисућљетње ропство опасало је, истина, наше народно тијело леденом кором, испод које се све укрутило, али се бар и од трулости очувало. Подунуо сад топлији вјетар и ледена кора узела да попушта и наше се народно тијело под њом омекшало и отанчало. . . Сад се већ и раствара. Има још доста здравога у нас, али и пуно трула. А црв гризе све дубље и дубље. . .

— Зашто се не прегне да се зло спријечи, Петре?

— Не мичу се они, који су први звани. Они се не мичу, а не даду ни другима да зарежу у рану. На развој наше свијести и прилика гледају оним истим очима, као и прије четрдесет и више година, те пуштају, да иде све старим, како они мисле, већ за сва времена одређеним током. А ја држим, да у тој упорности имаду личне таштине свој немали удио. Они веле: — То је наше дјело, а такво нека и остане. Дирати у њ не дамо.

Дјевојка га слушаше са све већим ззнимањем.

— Јеси ли када говорио о томе с мојим оцем?

— прекину га она изненада.

— Јесам. Он зна, да сам и писао о томе, — оте се њему нехотице.

— Ах, . . . ти си и писао? . . .

Олга ушути. Њој се причини, да је извукла нит, која ће јој можда показати пут у сплет очевих загонетних брига.

— Ти си и писао дакле? — понови она понешто узбуђено.

Петар видје и осјети, да натраг више не може, па ма колико га болило, те настави отворено:

— Вријеме је, да се старо тијело продрма, да с њега отпане што је штетно и неваљало. А што сам онђе натукнуо, било је искрено и истинито. Дотакао сам се нашег застоја, нереди и тромости, која нас је обузела. Осудио сам тај кобни дријемеж, осудио сам и оне, који нас овако траљаво и немоћно воде...

— Оцу се то на жао дало, наравно... — примјети она на око још доста мирно.

Мјесто одговора Петар јој изнесе свој разговор с начелником у уреду.

— Требало је поштеђети старца... — рече она готово пријекорно. — Старима је живот много отео... Мир — то је њихово посљедње добро. Грехота је дирати у њ!...

Петар осјети жалац пријекора, и би му мучно. Него, чим је опет прихватио ријеч, глас му поново зазвуча сигуран и миран:

— Из тебе, Олга, проговара срце, оно исто срце, које те је потакло, да се заузмеш за спокојност моје мајке. И чиниће ти се нелијепо, можда и окрутно, што ја свако узвраћам теби... Вјеруј: другачије не бих могао, јер се ту не ради о мојем већ о туђем добру.

Олга стаде, па ће као увријеђена:

— По том, мој се је отац о нешто огријешио?... Он је нешто скривио! Али шта?. То ми још ниси рекао.

Петар није хтио да ражалости дјевојке, зато му је тај разговор постао одједном неугодан и неприличан. Већ је смишљао, како би га наврнуо на друго, али га она претече:

— Или је то моме оцу плата за оно, што је све учинио за наше људе, што их је подигао својом муком и својом добротом?

Гласови се Марије и Тонке приближавали. Петар и Олга убрзаше кораке.

— Јест, — прихвати Петар — он нас је дигао, али права свјетлост и права истина крију се у много већим висинама... К тим висинама требало би да

су управљени наши погледи, наше мисли, сви наши душевни и тјелесни напори. А то се у нас не чини.

— И томе је кривац мој отац?

— Нехотични кривац, Олга. Кад је оно сломио непријатеља, држао је, да је тим докрајчио не само своју мисију, већ и закључио дјело нашега народнога покрета. Отуда нехај и оно млитавило, у коме се полако изједамо и трошимо. Тужна је ова сусталост, што нам притиска очи и душу, смртоносан је мрак, који нам и опет пријети... И ево још час, и ми ћемо бити предани на милост и немилост ономе, који је већ ту... који још једино вреба на праву згоду... Олга, — болно ће младић, — знаш ли, шта хоће од нас да учине? Црно робље, бесвјесну војску, која би имала да чува расклиману столицу римских бискупа као што је већ било у прошлости и...

Ту му се глас прекиде и прели у нешто туробно и мукло. У то доприје до њих подгругљиво Баришино бугарење: „Помилуј ме Боже!“

Она нагну ухо, па запита:

— Какво је ово пјевање?

Петар не одговори. Међутим оно се бугарење све већма приближавало, а примицали су се и Содићеви људи, њихов смијех, њихове шале, из којих је дјевојка убрзо разабрала све.

— Ово се они ругају... рече с трепетом у гласу.

Подигне очи к прозорима, заокружи погледом уоколо, и у глави јој би одједном хладно. Као за ругло свјетлuczала се гдје-гдје по која блиједа свјећица, док су на другој страни цијели низови кућа били обавијени суморном тмушом. А повици се и уједљиве досјетке крижали у ноћи и одјекивали грохотом и грајом.

— Зашто ово? — задрхта она.

А како је он ћутао, побуни се у њој душа, те ће сва узрујана:

— Ја видим... Сви сте се сложили против њега... И оптужујете га, али заман. Има нешто, што ће до вијека свједочити за њ, његов живот...

Она стаде, окрену се нагло и зовну:

— Марија!

А окрену се и он и проговори љупко, али и мирно:

— Његов је живот минуо, а наш се истом рађа.

Будућност нас брине, Олга!

— Ево нас! — јави се Марија изблиза.

— Отац је сâм... Пођимо...

Оца је нашла у гостињској, у наслоњачу, Главу, спустио на страну а и руке му као обамрле пале. Сав скутрен и завучен у себе, једва је замијетио њезине кораке. С трудом подиже главу, блиједу и клонулу, па се опет закопа у мисли.

— Је ли већ уљегао Балдо? — биле су прве Маријине ријечи.

При помену тога имена он сав устрепта, полугасле му се оче заискре наглим, оштрим погледом и неко чудно руменило проби му упале образе. Не добивши одговора, Марија се с дјететом помало удаљи па, обазријевши се још једном на старца, слеже раменима и замаче у покрајну одају.

Старац неко вријеме гледаше за њом, а потом узе да прислушкује гласове, што допираху извана. У једаред се јави гласом, који као да је долазио из неке дубоке пећине:

— Чујеш ли, Олга, како се ругају?...

Тражила је ријеч утјехе, али је није нашла. Лагано се спусти до њега на кољена, ови му руку око врата, загрли га и топло, пољуби. Час су остали тако без ријечи, без даха. Потом провали јецање, навалише сузе, уздаси, ријеч по ријеч све једна милија, врућа од друге.

Само она најтежа остала је негдје као угушена у грлу...

XX.

На „капеланији“ нема ни трага свјетлости; све је у њој тамно. Но у велике би се варао, ко би помислио, да у кући нема никога живога. Има: ено иза оног отвореног прозора шчучуњио се на ониском шкању капелан и све прислушкује и све се напреже, да му не би која измакла. Лица му није видјети у

мраку, али нагли пламичци, што му из часа у час просијевају из очију, одају јасно, да се у његовој нутрини нешто живо премеће.

Ужива. Већ види, како његов час долази, како се његово царство примиче. Још једна етапа, сасвим прелазна, и његова ће моћ синути онаква, као што је он већ одавно себи замишља. Све од дана, кад му се објавила међу хладним семинарским зидинама... Натјеран малодушношћу у сјемениште, у прво вријеме није никако могао да се снађе; долазиле му грубе мисли, мучило га неспокојство и грижња за покопаним животом. Било је часова, кад би био најволио сврћи са себе ону црну хаљу и утећи у свијет, па било куд. Међутим од те га намисли одврати поближе познанство с неким Словенцем, клериком у трећој години. Танак, сух и угласт био је тај клерик: чинило се од једне је кости саздан. Још му је тврђи био изражај лица: нешто неумољиво и мрко лежало на њему и застирало му очи, у којима су буктали пламови... На први поглед човјек немио, а чинило се и неприступачан. У сјеменишту није имао пријатеља: држао се по страни, понајвише је сам шетао по башти оком упиљеним у даљину. Знало се, да је био питомац Језуита, па се на то и одбијала она његова суморност и тврдоћа. Будући капелан није се могао отети дојму, што га је млади „Језуит“ — како су га у сјеменишту сви звали — будио у њему. Да није можда и он незадовољан са својом судбином? — нападне га једном згодом мисао, и обузет неким неодређеним саучешћем, одлучи да му се приближи. Био сјајан дан, прољетни, сама раскош. Сунце се већ смирује, планина се под њим сва топи у злату, да га што свечаније дочека. Срели се негдје на крају врта, на осами, далеко од вреве доконих клерика. Над главама им живо шумориле крошње дрвећа, и капелан, сједећи сада у мраку своје „капеланије“, сјети се, како му се причинило, да оно струје сокови, што их околна стабла тјерају из својих корјенова. А и пријек, изван зидина сјеменишних, бризгало је све од снаге и бујне распојасане младости, јер се све уоколо

орило од урнебеса једре и обијесне помаме, тако да му се некако сам од себе отео уздах:

— Лијеп је свијет и... живот...

„Језуит“ га погледа:

— Ви, чини се, као да нисте задовољни... — проусти и отвори на њ сву ватру свога пламеног погледа.

— Ја бих рекао, да није ни вама... боље.

Језуит се насмија. Некако чудно грчиле му се усне, ваљда зато, што нису биле вичне смијеху.

— Ви се варате, — прихвати он. — Ја сам посве задовољан. И срећан сам...

— Тако осамљен и замишљен?

— Да, али отуда не слиједи, да сам и незадовољан. Ја волим осаму просто зато, што ми она даје више него ово наше друштво. Ви пак не идете ни осамљени ни замишљени, па ипак не можете рећи, да сте задовољни и срећни. Није ли?

— Не одговарате? — па то је и разумљиво, — настави Језуит с нешто ироније. Ви сте овамо дошли, сва је прилика, не по својој најбољој вољи, већ можда натјерани приликама живота. Пали сте овамо с очајном мисли, да силазите живи у мрачан гроб... — С Богом свијете! — клицали сте, с Богом животе! уздисали сте жалећи за некаквим сломљеним идеалима, за некаквим закопаним надама и тако у напредак. Је ли било тако?... Мишљење до темеља погрешно. Живот је борба, то су нас већ и у школи учили говорити на изуст. Према томе: док има борбе има и живота. Гдје те борбе нема, треба је створити, па ето живота. Ви ме можда не схваћате?

— Схваћам вас сасвим. Тек једно не докучујем: сврху тој борби...

— Не докучујете? — заинтачи Језуит падајући у све већи занос. — Да вас ко сада запита, која је ваша мисао за будућност и како је ви у себи предочујете — ви бисте од прилике одговорили овако: „Кад ме зареде послаће ме у које село, гдје ћу вјернике путити на добро, учити их, да се љубе, да један другоме праштају, да се узајамно тјеше и помажу, у ријеч: да ћете

радити и поучавати према науци божанског Спаситеља. А ипак то није доста. Путити кога на добро, учити га да љуби, да прашта, у највише је случајева посао узалудан, ако немаш силе, којом ћеш га принудити, да те слуша. Ту силу треба пак да ми себи сами извојштимо...

Сав се запалио, и што је даље говорио, то се будућем капелану чинило, као да све некуда више расте: — Било је доба, кад смо ми ту силу имали. Судбоносни свјетски догађаји отеше нам је. На нама је, да је изнова задобијемо. Вријеме је ванредно згодно. Знаност, која нас је хтјела истиснути, копрца се у кризи. Свијет се од ње одвраћа, јер му није одговорила на оно, што је питао. Ми пак имадемо у рукама оружје дивно, непредобиво. Њиме ћемо војевати за спас душа, и тим умножити војску наших вјерних. Њиховом ћемо се помоћи дочепати земаљске власти, која је опет нужна да се очува наша духовна. А биће лијепа та успостава наше духовне власти, која ће у своме крилу обухватити и све друге земаљске! Како ли ће бити малена, сићушна и незнатна ова национална натезања, што данас свијет толико занимају, спрам величајности наше будуће славе и моћи! Радите на том, да та голема моћ засине што прије на светом брду Ватикану, то нека је наш задатак, велик, сјајан, непоредив... У том нека је наша борба, у том наш живот!...

Будућем се капелану чињаше, да из тих ријечи, као и из цијеле појаве бојовног „Језуита“, а нарочито из пламеног му ока, силази на њ нешто тајанствено, јако, неодољиво, што га је све већма обузимало, док га није једнога дана иза једног сличног разговора тако занијело, да га је, сав овладан њиме и раздраган, ухватио за руку и, стискајући му је чврсто, ускликнуо:

— Ви ми враћате мој душевни мир, смисао за живот, хвала вам, од срца вам хвала!

Било му је, као да су му се у онај мах отвориле очи, и као да је већ видио своје лијепо мјесто под сунцем. Већ је онда знао, да то његово мјесто неће бити никаква аскетска ћелија патничкога самотног

одрицања, већ да ће бити бијела и бучна кула звонара, с које ће он неограничено владати над душама и тијелима. Та није ли „Језуит“ казао, да ће духовне власти обухватити и оне земаљске? — И неће ли, — умовао је будући капелан — мој положај бити куд и камо угоднији него ли у лаика? Лаик, ако хоће да се држи над масом, мора непрестано да измишља и ствара нове формуле, док мени не треба друго, но да се држим већ утрвеног колосјека: мало олтар, мало исповједаоница — и свијет ће бити мој!..

У часу, док су се вани, у ноћи, гасиле посљедње, преријетке свијеће капелан је, још увијек шћућурен на своме мјесту, мислио, да то већ и није тако далеко. Основа је већ готова: најприје ће требати очистити „тор“ и макнути пастира, који у својој старачкој ограничености није вриједан да схвати, како више пута у стварању оријашке, католичке империје може еванђеоска доброта бити већма на путу него ли отровно сиктање најотровније либералне гује. О томе је он већ и разговарао с бискупом, који му је обећао сву своју помоћ и потпору. Иза тога доћиће на ред опћина. Тим прије и лакше, што су јој ево већ и темељи сасвим уздрмани. Оно неколико ревних и биготних женица, а међу њима и нећака самога Вениера... приправиће њему пут и онамо, куда не би сâм никако могао да доспије. Међутим, везати се он неће ни уз кога. Буду ли прилике тражиле, да стане уз Содића — превагнуће уз њега. Покаже ли се, да ће бити упутније, ако пружи своју руку другој страни — пружиће је, јер главно је циљ, то ће рећи: власт у опћини. Када се пак и тога докопа, биће му лако отрести се и оне либералне гује, Петра Меденића, коме он не може много шта да опрости, а биће у првом реду и то, што се тај мрски човјек, мјесто црном семинарском јухом, можда већ опија слатким медом најсочнијих усана, што их је ријетко која мајка родила.

...Још је неко те ноћи бројио по прозорима свијеће. Талијан Вениер. Прислоњен о прозор своје лијепе „палацине“, грађене на невеликој узвисини мало

повише града, гледаше негдашњи главар у ону вајну „расвјету“ и хваташе пожудно сваки глас, сваки повик наперен против давнога такмаца. Извана налијетао на њ хладан ноћни вјетрић и потресао му од старости ослабљене кости. Али он тога не осјећа, већ се чврсто држи прозора и таји готово дах, да му не би измакло, шта се доље говори и догађа... Жуто му се лице накривило на злуради смијешак, а дрхтаве усне шапутале као на одјек Баришину бугарењу:

— Dies irae! Dies irae!¹⁾

Пошто је доље у граду умукао и посљедњи глас и утрнула задња свијећа, стари се Вениер подиже, затвори прозор и лаган, помлађен повуче се у кут до свога стола. Широка, зелен заслон на лампи бацише обилну сјену на зидове, о којима су висиле слике јунака из доба талијанског устанка. Стари су то портрети: вријеме их истрошило, на мјестима и изглодало, али староме је Вениеру преугодно у њиховој близини, прожетој дахом увијек свјеже и замамљиве легенде... Чудно играју старцу на сљепоочницама, испод ноћне свилене капе, она два бијела чуперка, а чудно му се некако смијешило и оно његово fino, патрициско, већ сасвим испито лице. С неким блаженим изражајем у очима заокружи погледом по старим портретима, и био час, кад га неки особити занос тако обузе, да му се причини, као да му се и она давна лица испод свог сјајног свијетлог круга тихо смијеше.

— Никада нисам губио вјере, — промумља стари Талијанац, гледајући у причом обасјану прилику „оца“ Гарибалдија, — никада!

Пред њим на столу лежала омашна, у сребро укоришена књига: — негов дневник. Он га отвори: на првој, већ пожућелој страници великим је бројкама убиљежена година 1866. На наредним, исто тако нажутим страницама, слиједе ситним, већ изблијеђелим писмом оцртани познати догађаји оне го-

1) Католичка црквена пјесма: „Дан гњева“.

дине, између којих су из старе хартије још и ноћас као искре врцале мукле жеље, тешко притајена радост, занос, неисказано поуздање и велике наде. Тако је то ишло дан по дан све до 20. јула, који је свијету обзнанио Персанов пораз. — *Attenderemo!*¹⁾ била је једина ријеч, што је под тим даном у дневнику написана била. Пролазиле године, и он чекао пун вјере и наде... И кад му оно пред петнаест година отеше власт и разбише странку, он је у свој дневник забиљежио само ово: — *Non desperare!*²⁾ И није очајавао, а у томе као да га бодријаху и његови „мртви и ниједи пријатељи“.

На старом торњу одбијала поноћ. Стари Вениер неко је вријеме прислушкивао ноћну јеку муклих, металних звукова, па се, као под нечијим невидљивим потицајем, маши пера и на чистој, пожућелој страници дневника написа дрхтавом руком:

— *L'ora suona!*³⁾...

XXI.

Сјутрадан сретне Филинић Балда на тргу, заустави га па се подругну:

— Алај смо се синоћ прославили!... Јесмо, Бога ми!

— Прошло и то, сад барем знамо на чему смо, — одговори Балдо живо, готово весело.

То његово задовољство не бијаше претворно. Он је на јучерашње догађаје гледао чувством неког особитог расположења. Годило му је, што је стари опет заузео првашње мјесто у опћини и што је уз то доживио и оно нешто разочарања. Тако се ето једним ударом получило двоје: тајна се сачувала и за неко вријеме заштитила, а њему, Балду, и нехотице дала се задовољштина за увреде, што му их је Дујам посљедњих дана сипао у образ.

1) „Причекаћемо!“

2) „Не очајавати!“

3) „Час звони!“

Филинић помисли, да се Балдо шали, па ће на-пола смркнуто:

— Свеједно! Немамо чиме да се дичимо. У Содићеву је табору све... а далеко му није ни капелан. Ја то знам... Мени је то повјерио неко, што... хм!

При ономе хм! Филинић некако загонетно завину гласом и носом. Балдо је имао доста муке, да се уздржи од смијеха. Она Филинићева тајанственост била му је наиме и сувишна и смијешна, јер није било нимало трудно погодити, да онај загонетни „неко“ не бијаше нико други, него главом сама госпођа Улија. Она се је три пута у мјесецу исповиједала, к миси је полазила сваки дан, јављала је у „Гласник“ своја сновиђења, даривала и китила олтаре свјежим цвијећем и другим уресом, свесрдно се заузимала за установљење конгрегације „Маријиних кћери“; у једну ријеч: госпођа Улија бијаше капеланово десно око, једина у мјесту, која је могла рачунати на његову повјерљивост. Подрашкан радозналошћу натукну Балдо:

— Биће, да вам је још штогод напоменуо онај... неко.

И опет узвину Филинић носом онако значајно, у чврстој намјери, да ће задржати тајну. Но та је тајна међутим све већма јуришала на грло и ено, прије него ли се право и опомену, провали му на уста:

— Содић је већ био тамо... У њега, у капелана.

— А? ушчуди се Балдо.

Филинић шаком у чело, па ће љут на себе, што му се оно измакло:

— Муко божја, ако дозна!...

— Не бојте се! А што капелан?

— Вели — али да ме нисте одали, — вели, да ће мало премислити и до који дан одлучити.

Балдо диже обрве и узе да преврће очима:

— Што? Капелан с њиме у један табор? Са Содићем, с човјеком, који не позна Бога, него када га треба псовати, који...

— Све му је то набројила моја... онај неко. И рекла му је: — Они луторан, који бјежи од цркве,

као ђаво од тамјана, он да се бори за свету и Богу драгу ствар?

— А капелан!

— А што ја знам? Нешто да је напоменуо, да сврха и средство...

— Биће, да сврха посвећује средство...

— Тако некако. Него обрнуће он њега већ. Ево моје главе, не будемо ли прије шест мјесеци чули Содића гдје клечећи на „кору“ скрушено пјева „Кирие и Кресте елеисон“... И зафратрио би се Содић, кад би тим могао да утуче искрњега свога. Него знате ли, што ја мислим?

Балдо га погледа.

— Ја мислим, — настави Филинић, — да смо још на вријеме да претечемо ону кугу и...

— Хм!

— Све би то могла да удеси она, — рецимо моја жена... Фини је у ње нос. Прави „дипломатски“. Па њу капелан цијени, ви знате она му је у цркви и печена и фригана. Било би заиста добро, да о том размишљамо. Капелан има моћ—велику моћ...

— Е, па размислићемо, — рече Балдо и тиме се разговором сврши.

Оставши сам Балдо се од срда насмија.

— Виђи ти њега, старога лукавца, мене хоће да обмами.

Сјети се, како се Филинић често тужио, да га жена нагони, нека се приближи капелану. Имао је сиромаш због тога доста покорне и жестоких окршаја али се није дао, како би оно сâм рекао. „под ноге“, јер му је то бранила његова мушка самосвијест. Осим тога, цијело је мјесто било пуно свакојаких досјетака, што их је у своје вријеме и на рачун попова побрао по свијету и на ужас госпође Улије управо немилосно сипао међу људе. Свијет се, дашто, смијао, а жене се пола у шали, пола у збиљи крстиле и говориле: — Какав фрамасун! — Што би сада тај свијет, да га види, гдје иде руке под руку с капеланом? Сви би на њ! — Какова шепртља! Но свим би друкчије било, да цијела странка пође на

ону, капеланову страну. Рекао би: куда брод туда и барка, а страначка дисциплина нада све! — И тада било би све у реду: имао би свој лијепи мир, а његова недосљедност своје оправдање.

Све је то погађао Балдо. Опет се насмија, а онда, размисливши мало, рече у себи:

— Уосталом ђаво не спава... За сваки случај добро је имати у мору и једно такво уже...

XXII.

У то стиже из Трста глас, да је поп Фране стављен у мир, а управитељем жупе именован капелан. Та је вијест изненадила цијело мјесто, а донекле је неочекивано дошла и самоме попу Франу. Он је под дојмом оног бискуповог писма био до душе замолио умировљење, али није ни помишљао, да ће му молбу уважити, и то још овако нагло.

— Чини се, као да су једва сачекали...

Кад се свијет мало разабрао од првога чуда, удари у разна наклапања. Једни су искрено жалили, а други држали се равнодушно велећи, да је поп Фране доста служио, па је ред да старац отпочине. Капеланови људи говорили јасно и гласно, да је доба, те је дао мјеста другоме, и полазили један за другим. да новоме управитељу изразе своје честитке Содић је у знак весеља извјесио на својој кући огромну заставу и довикивао људима на улици:

— Живио наш нови жупник!

И тај је поклик имао своје значење. Жупљани су од давине имали право да сами бирају свога жупника, а Содић, човјек проницав, хтио је да оним покликом потсјети новог управитеља жупе на ону: рука руку...

Дан затим била је недјеља, Црква пуна свијета, што се окупио, да чују посљедњу поздравну ријеч старога жупника. Дошао и Дујам. Прислонио се о средњи камени ступ, што дијели мању лађу од главне. Сиједа му је коса неуредно пала низа сљепоочице, лице зарасло и упало, а он сâм се јоште већма погурио и стиснуо. Уморне му и угасле очи поникнуле,

као да траже излаз из нечега. што га са свих страна захватило и сапело. Мало подаље у клупи поклекла Олга. Ублијеђело јој лице одише тугом и нутарњом бољом. А управо је предивна у оној својој безутјешној жалости, с уснама сложеним на молитву и — на сузу. . .

Дошао и млади Меденић. Стао до главних врата па се и он загледао испред себе замишљено, мрачно. Покадшто би дигао очи и полако их спустио на милу дјевојку, што обавита оном мутним велом своје њежне сјете није ни осјетила његову близину. Потом би му поглед пао на онај камени ступ, на сломљену појаву старога Дујма, коме је он, како она рече, отео мир и спокојство. Од оне вјечери није је видио више: не излази, ваљда га се наумице клони. А ипак држи, да оном згодом није превршио ни у чему, да је говорио само оно што му је казивала душа, искрено и отворено слиједећи глас своје савјести и дужности. Не зна она, не зна лијепа и мила дјевица, колико је њега стајало муке и боли, док се одлучио, да ма и прикривено иступи против старога свога вође! Не зна она, како је он у души увјерен о златном поштењу сиједога јој оца, о његовој неизрецивој доброти, о неизмјерној цијени давних његових жртава и за народно буђење непролазних дјела! Не, на те његове осјећаје она неће и не може да се обазре, она води рачуна само о неугодностима, што их у души њезина оца изазивље нови покрет, носилац нових мисли ширих видика; вјесник бујнијег живота и вјечитог напретка. А тај покрет, који је својим тихим, готово нечујним радом и лаганим али и постојаним учењем већ досада засадио прве клице нових борба — његово је, Петрово дјело. Олга то зна и то му она неће опростити никада.

— Старачки мир, то је старцима једино добро. Грехота је дирати у њ...“, тако је некако рекла оне ноћи. У тим је ријечима сва њежност и милота њене добре душе, у њима је и његова осуда. Али с друге стране и народно се тијело више и сувише отромило, његов је распад неизбјежив, не посегне ли се на ври-

јеме за ножем. А он, Петар, осјећа у себи позив лијечника. Тај је осјећај у њему тако јак, да га пригушити не би могао, јер му је превише захватио у крв и живот...

Свијет се око њега тискао и гласно жаморио као у каквој дворани прије представе. Прошла је мимо њ и Мимица оргуљашица, оцвала, од природе слабачна цура, но Петар се не сјећаше, да ју је икада видио овако блиједу. То су примјетили и други.

— Жали за попом Франом, — прошапта неко, — јер зна, да јој ни с ким неће бити онако као с њиме. Дobar јој је био...

— Изучио ју. Плаћао јој учитеља — па она може данас да храни и себе и мајку.

— А ко зна, хоће ли бити по вољи „новоме“?

Наједном утихну све. Попут црне сјене прошло је мимо главно лице, „нови“ управитељ, хладан, готово леден. Поклекао на оба кољена, сагнуо главу, прекрстио се, устао и уљегао у огромну клупу на десно, гдје се и укрутио као тврд и непомичан кип. Готово у исти мах зацвили звонце и зајечаше оргуље: нујни им се глас прели посвећеним простором увлачећи се у душе окупљена народа и треперећи у њима дрхтајима неке чудне и необјашњиве туге.

А к олтару божјем крочи старац — поп Фране. Ступа чврсто и одлучно као да хоће показати свијету: — Видите ме, како сам још чио, а они ме ипак отправише... И глас му звучи јасан и свјеж кад оно запјева: „Слава у вишњих Богу!“ — да црква заори као у давне дане, кад га још и срце и грло носило. Ма да је све то било у живој опреци с оним његовим сједилама, око којих је као у вијенцу играла ситна, сунчаним зрацима позлаћена прашина, ипак се у тишини храма чуо многи глас истинског удивљења:

— Гле ти нашега попа Франа!

Иза отпјеваног еванђеља окрену се старац народу и узе да проповиједа. Ријеч му је као и прије текла звучна, јасна, одлучна. Говорио је по слову еванђеља: „О добром сјемени..“ Домаћин неки посијао само добро сјеме, а кад ниче усјев показа се

и кукољ. Хоћеш ли да идемо да га почупамо? — рекоше слуге домаћину. А господар рече: Не, да не би чупајући кукољ почупали заједно с њиме и пшеницу. Ту је поп Фране подигао глас: — А не чупајте ни ви, браћо, јер као што год има вукова и у јагњећој кожи, тако може бити и пшенице, која није пшеница, а може бити и кукоља, који није кукољ. И ја вам, браћо, данас за посљедњи пут велим оно, што сам вам говорио толико и толико пута: љубите се јер је само у љубави највеће добро, најљепша срећа, најбољи живот: у љубави је сâм Бог. Коли о ли вас има ту, што сам вас привео светоме крсту, млађане учио божанској вјери, одрасле ујединио у светом закону? А колико ли бијаше оних, којима сам на крајњој ури удијелио благослов утјехе и оних, што сам их повео к вјечноме починку? И гдје сам само могао, било над живим или над мртвим, моја су уста увијек говорила, а срце зазивало само љубав: љубав према Богу и ближњима... Учио сам вас, да праштате и непријатељима, али сам вас у свакој згоди упућивао, да њихових неправда не подносите, јер су неправде немиле Господу. То је било моје дјело у многим годинама мога живљења међу вама, и ја велим пред Богом и свијетом, да је моја савјест чиста, и што сам по својим слабим силама урадио — урадио сам, јер је то воља божја и јер сам вас љубио, јер вас љубим и јер ћу вас љубити, док ми ово моје старачко срце не усахне...

Глас му се прекиде и изгуби у јецању, што је на посљедње његове ријечи застењао црквом. Поп се Фране окрете олтару и запјева: — „Вјерујем...“ Али то није био више онај глас отприје, онај звучни, јасни и одлучни глас, већ слабачак, испрекидан, придушен дрхтај сломљене и утучене душе.

Онако испрекидано, подушено и дрхтаво одазваше му се и оргуље, а с њима и танки, дјечији гласићи, што су се већ на крају прве китице нагло прекинули, некуда изгубили, као да не могу више да слиједе ону вихорну бујицу звукова што се сада из свију регистара и цијеви под прстима блиједе оргуљашице

кидали и залијећући се под сводове мрачнога храма одбијали и ломили, па као дубок, болан јецај падали на сабране, од тешког дојма жупникових ријечи погружене душе.

Али то не потраја дуго. Мукли очај, што је дотле са оргуља безутјешно хујао, узе да попушта и да се слијева у два три мекана гласа, из којих канда дрхти жица човјечијега грла. Понекад је тај глас био крупан и врло дубок, и чинило се, као да излази испод оних дебелих плоча, под којима леже кости давно умрлих покојника. Од тога гласа све су жилице трепериле, као прожете мразом некога тајанственога страха. Онда би се опет умекшао, утањιο и пјевајући необично мило, лагано и љупко силазио је као суза до најскровитијих страна срца, до самога дна, гдје су чуване успомене све од најњежнијег дјетињства. И као што се живот многих, што су у овај мах били у цркви, онамо од дјетињства, кретао око доброга жупника, тако су се и сада и њихове за час оживљеле успомене врзле око олтара, као да и оне пјевају, што је било и што се више никада неће да врати... И кад посљедња блага успомена угасну у акорду, што је под дрхтавим прстима надахнуте оргуљашице болю зајечао, старинском се црквом усталаса вал горке тјескобне туге, што је већ полако замирала у нијемим уздасима и грчевитом плачу.

И Дујму заплакала душа:

— Он, поп Фране, завршио двију дично, а ја морам још да се борим и Бог зна, какав ћу из тога да изиђем...

А плакала је и Олга; у тужним јој се сузама, као у бисерним зрнцима, одразивале двије бијеле уморне главе: очева и она старога пријатеља жупника. Осјећала је и близину његову, Петрову, и није могла да се уздржи, да га јеланпут не погледа кришом, испод ока. Причини јој се и он врло потресен, као потиштен...

И сав окупљени свијет бијаше дубоко дирнут, па и они, што ни лако ни радо не пуштају чувствима,

да им овладају срцем и живцима, и они се питаху:
— Откуда наједном блиједој Мимици моћ, да
јој и оргуље под прстима плачу?

Сви су били гануги, сви, осим новог управитеља, што је горе код олтара на старинској, омашним резбаријама украшеној клупи сједио сâм, с тврдим погледом упртим у књигу, равнодушан и бездушан за све, што се око њега збивало. Непомичан, као леден, стиснуо се у свом куту. За читаве мисе није се на њему макла ниједна црта. Тек при крају старчеве проповиједи минула му преко намрштена чела сјенка нестрпљивости, али се махом изгубила у блијеску пламених му очију.

Свршила миса, свијет журио из цркве, да вани, на тргу, измијени своје дојмове. Изишао и Петар и нашао се, а да ни сâм не зна како, у кругу неких својих младих пријатеља и „истомишљеника“. Био је ту и онај Зване Барић из Кука, што је као прави „луторан“, по казивању старога Томаша, приповиједао лудој млађарији о некаквом чудном постанку свијета и човјека. Вудар је тај младенац, смионог погледа, а за чудо преумиљеног, мало не дјетињег личног профила. Руковавши се с пријатељем рече:

— Лијепо је наш стари говорио данас. Мени се чињаше, као да слушам лабуда што у нашој цркви пјева своју задњу пјесму љубави и доброте.

У то се на главним црквеним вратима указа доброћудна појава старога жупника. С топлим осмјехом на уснама отпоздрављао је народ, који се до њега тискао тражећи да му стисне руку. Био је ту и Дујам, а била и Олга, која доброга старога пријатеља обујми свега оним својим милим и слатким оком. И Петру се причини, да је доиста у тај мах излазила из стародревне цркве љубав, а што је иза ње остало хладно је и мраморно као и лице младога управитеља жупе.

Дошао старац и до групе младих људи. Они поскидали шешире, па ће у један глас:

— Живио наш поп Фране!

— Ајде, *галиоши*, доста тога, доста! — Ама видиш их! — бранио се старац. Но младост ударила у јаче покликe, а како су се у исти мах придружили и други, то се старац, сав збуњен, једва уклонио оним „напасницима“ и изгубио између раздраганогa народа.

У то зазвони и на „другу мису“. Барић се јави.

— Треба да чујемо и друго звоно: „програмни говор“ нашега новогa.

Уљегоше. Црква се опет напуни свијетом. До ступа, о који час прије бијаше прислоњен Дујам, окупило се мало друштванце: Филинић, Балдо и Белинић. Мало подаље устобочио се Седић с Баришом. Поглед му је пркосан, изазован, као да хоће рећи: — Ту смо ми сада газде!

Започела миса. Кад бијаше иза еванђеља, попе се млади управитељ жупе на проповједаоницу и узе да бесједи. И он говораше о добром сјемени, о кукољу, али другачије. Он, вели, има велику моћ. Да у овај час сађу на земљу св. Јосип и Богородица, они не би имали моћи, што је он има, јер он има власт отпуштати гријехе, што они немају. Тако је он постављен од Бога, да кукољ, једва што се покаже, ишчупа, он је позван и да сатре непријатеља, врага, који тај кукољ сије. А то ће и учинити. Његово ће будно око продирати свуда: од скровитог огњишта до царског вијећа... Гдјегод се што смишља, ради и послује, свуда ће досезати његова рука. Он је, вели, постављен од Бога и цркве своје, да бдије над човјеком, да уходи за сваким његовим покретом, за сваким његовим кораком, било то под његовим крском или вани на јавном мјесту, тичало се то његова вањскогa или унутрашњег живота. Он ће, вели, влашћу, што му је од Бога дана, радити на том, да сатре сваку мисао што би могла помутити поредак утврђен заповијестима свете мајке цркве, он ће у клици таманити сјеме криве знаности и назорâ, који су у противности са науком свете цркве...

— Виђи ти њега! — насмија се Барић.

А насмијали се и други, што у неких вјерника, нарочито у госпе Улије, изазва гласно мрмљање.

Нови управитељ закључи своју бојовну проповијед позивајући све вјернике, да се под заставом Светога Оца нађу сви удружени у братовштинама, што се већ оснивају, и у разним другим удругама, „тим чврстим бедемима против навале фрамасунске заразе“.

— Амен! — промрмља Барић и упути се вратима. Млади људи пођоше за њим.

— Ко би рекао! Наш капелан! — огласи се неко из групе, коме је можда синила у души она ноћ уочи његова поласка у сјемениште.

— Он је своју рекао, — јави се опет Барић, — а сад је на нама, да и ми засучемо рукаве. Држим да је и вријеме. А, Петре?

Петар размишљаше. Он знадијаше добро, да засукати рукаве значи заћи у бој, који ће народу, сусталом од прве, тешке војне, донијети многе муке и страдања, трвења и разочарања. Та га је помисао болила, премда је у другу руку био увјерен, да је такав бој потребан развоју. А потребан ће бити тај бој и за очување тешко постигнуте слободе... Има она доста непријатеља, а душмани су јој и они, у име којих је данас с проповједанице говорио народу домаћи син. Па тај је бој и неизбјежив: њега је малоприје навијестио нови управитељ. Он је њих, заточнике напретка, јавно изазвао и сад борбу треба прихватити. Не прихватите ли је сада, док је доба, то ће непријатељске силе порастати, а побједа ће бити тежа и немогућа. На посљетку рече Петар:

— Требаће да се састанемо и поразговарамо...

И опет се напунио трг. Међу пуком, што је излазио из цркве, разна мишљења. Многи повлађивали попу:

— И право је зборио. Откад ово млађарије неће да зна за Бога, све зло на нас. Ево и љетос нас је туча потукла, — испријечи се стари Томаш између хрпе, која му је одобравала.

— Тако је, — дизали се гласови. — А болести? Заразе? Поплаве? Прст божји! — није друге. Откуд

би оволико зло на нас, да није оних погана тамо? Памтите ли ви, људи, да је када тако било?

— Ама никада. Све то некако редом иде. Једноме благо, другоме дијете; прави помор.

— А неродица? Суша?

— Све прст божји, све, — упаде и опет Томаш. Али ће већ томе стати на крај наш нови управитељ, хоће. Он је то и обећао и завјерио се. Да, а ми сви с њиме, сви до једнога! А, Лука!

Лука, човјек у годинама, али још јак и снажан, као да га је литица родила, пљуну на земљу па ће:

— Нуто, а што ћу ја? Па! то што и ви, мада ми се и неће. Има „католичко друшто“ мене на рабошу за сто фуната галице, па је и право, да док не платим, нема фајде дизати нос...

— Ама ну да! За кмета увијек зло. Или дугујеш попу или Талијану — никада да можеш рећи: — моја воља!... — дометну некакав ниски, искривљени старкеља жваћући ријеч по ријеч.

На супротној страни трга заори клицање. Пролазио нови управитељ, па га Содић и његови људи поздрављали.

— Живио наш жупник!

Неколико се капа и шешира на тај глас дигло у вис:

— Живио!

Из групе младих људи чу се по неки звиждук, али га на час надглуши појачано клицање: — Живио! Нови је управитељ журио низ трг и одздрављао, особито Содићу и његовим људима. С осмјехом на уснама гледаше Филинић на те „љубежљивости“, и у неке шапну Балду:

— Ама, *алеанца*, брате!

Часком пошуту, па ће и опет:

— Ајде, Балдо, да им је разбијемо. Једна ријеч моје жене...

— Виђећемо, виђећемо! — замисли се Балдо и оде.

XXIII.

Кад се мало иза тога врати кући, нађе Балдо на своме столу писмо, што му га, како рекоше, до-

нио послужник управитеља друштва „Südstrand“. Размота писмо немарно, готово преко воље, знајући већ унапријед што ће у њему да нађе И заиста није се преварио. Нијемац му напомињаше, како је већ крајње вријеме, да се нешто уради... Друштво је, вели, спремно на највеће жртве, само да се већ једном „макне с мртве тачке“ и докопа гробља. Осим обећане провизије њему, Балду, друштво ће, покаже ли се потреба да се „подмаже“ који вијећник, ставити и за то на располагање извјесну своту. Балду сијевнуше очи. — Ево, помисли, згоде, да прикрије оно празнине у опћини и да се још понешто и откине...

Прилике су и онако постајале све замршеније и тамније. У кући су односи били до душе сношљивији, јер се је стари бојао, да не би његова мезимица штогод наслутила, но иначе, гдје би се год њих двојица састала на саму, ту би опет провалила обична забадања, приговори, пријетње. Једнога дана дошло међу њима и до већег окршаја. Начелник није хтио да му потпише мјесечне признанице, док му не исплати половицу плате на рачун подмирења оне срамоте...

— Па ти имаш своју плату, откидај одатле... — наљути се Балдо.

— Ја немам никакве плате...

— А да шта је оно, што су ти изгласали?

— Ја нећу да примим. Нисам никада служио опћину за новац, јеси л' чуо... И да ми више ниси доходио с тиме.

— То је лудо!

— А оно твоје? Како ли се пак оно зове?

— Ти хоћеш и опет?

— Док не подмириш...

— А ко ће да храни кућу? Оно петоро шесторо уста?

— Свеједно!

И није било друге, него да положи половицу плате и да преда кључеве благајне, које је одсада стари увијек уза се носио. Балдо стискаше зубе и

гуташе свој бијес, не знајући како би се ископрцао из те „проклете каше“.

И као да све то није доста, ето и новог управитеља жупе, гдје непрестано мути. Па и Содић рогобори уоколо ударајући, као што то обично чине све опозиције на свијету, на лудо разбацавање народнога добра „без рачуна и крачуна“.

Оно о „рачуну и крачуну“ засад је обична фраза, али како ђаво не спава — могло би се десити, да изазван оваквим нападајима који од вијећника затражи преглед благајничких рачуна, па шта онда? Хтио је већ приликом оног окршаја, да на то упозори таста, али му је овај већ прије одбрусио, нека му више не долази са својим петљанијама и измишљотинама.

— Сваки пут када ланеш — слажеш, а ја луд, стотину пута луд, што сам ти и досада вјеровао. Нећу више, па да ми и с истином дођеш...

И тако није он више пред њим спомињао ни Содића ни његове хајке. Међутим једне недјеље, после мисе, окупио Содић око себе на тргу неколико сељака, па узе да пуца на опћинску управу жешће него икада. Да пошкакљи још и ону жилицу, што је у свих опћинара, а нарочито у сељака, најосјетљивија, можда је десет пута заинтачио:

— А зашто нам та господа већ једном не прикажу своје рачуне? Знате ли ви — обрати се најближем сељаку, што је према њему извалио своја широка уста, — знате ли ви, куда иде новац, што га ви откидате себи од уста и дајете опћини? Знате ли то ви? — обраћа се једном по једном, — а како су они сви шутили и климајући главом погледивали један другога, нађе се ту неки младић, некакав Содићев рођак, па узе да кријешти:

— Тати су они и лупежи, сви, од начелника па до...

Не доврши, јер се у тај мах наша на његову лицу шака Петра Меденића, који је онуда пролазио управо у часу, кад паде она тешка увреда.

— Ово теби, мрско клеветало, а добиће свој дио и сваки други, који се дрзне, као и ти, да напада туђе поштење...

Пошто је први часак забуне минуо, испријечи се опет Содић и онај његов рођак, и учини као да ће навалити на Петра, али у то прискочише неки његови пријатељи, и, након краткотрајне гужве, све се сврши прилично мирно.

Но глас о шамару, што га је млади Меденић прилијепио ономе Содићеву рођаку, допро је и до Дујма и Олге. Њу најприје порази то, што се у мјесту уопће нашао неко, да њеном оцу добаци онакву увреду, али како је с тим долазила у везу и Петрова геста, би јој у исти мах и некако лакше. Дујам напротив остаде под дојмом оне вијести сав скршен, као ошинут. Онај блијесак енергије, којом се ономадне у уреду одупро своме зету, опет угасну и он се сада наново кидаше у себи тражећи излаза и спаса.

Балдо погађаше, шта се збива у тастовој души, па одлучи да се тим његовим расположењем користи за своје даљње циљеве.

Онога је дана код ручка владала још суморнија потиштеност и мучнија шутња. Марија одмах послѣје јела узе дијете за руку и замаче у своју собу. За њом устаде и Олга. Погледом пуним страха погледа оца, блиједо се осмјехну и изиђе. Дујам дуго гледаше за њом, потом се изненада трже, скрену своје страшно измршавјело лице к Балду, избечи у њега очи, што су му у задње доба још дубље утекле под чело, за звјера уоколо неким шупљим, плашљивим погледом и застења. Обузе га очај, и он се у својој неизрецивој узбуђености душио у муклим оптужбама, што су му се сада кидале из душе.

— Враже паклени!.. Не боли ли те душа видјети је онакову?! — Моје дијете!.. моје...

Није њему било тешко погодити, каква је оно мука, што му кћер издире. Оне ноћи, док му се доље око куће вијало ругло и брука, дјевојка му сва расплакана износила цијели разговор, што га је мало прије имала с Петром и поновила све његове оптужбе. Говорила је, тако се бар њему чињаше, као да из ње нешто мртво тужи, нарочито из оног њеног крајњег јецаја:

— Зашто, зашто он тако?..

А Дујам, који је знао да оне младићеве опћените оптужбе посве ишчезавају пред оним, што у његовој сопственој нутрини бјесни и хара, умјесто да каже: — Не, дијете моје, није он кривац!.. он, тај њежни отац, пушташе је, да о младићу и унапријед онако мисли... Но, а шта је иначе и могао да чини? Да са свом оном грубом истином изиђе преда њу? Пред њену мекану и њежну душу? — Никако! Али и послије бесаних ноћи још увијек јечаше њему у ушима онај њен очајан пријекор:

— Зашто, зашто он тако?!..

И њему је као да зна, шта се у оном муклом и дрхтавом питању све крије. Сабирајући у себи неке ситне нити и сјећања, он је пред своје склопљене очи дозивао неке минуле слике: гледао је њу малену и насмијану, хватало јој ријечи и погледе, уходио за њеним честим посјетама у госпође Тонке... и сва та и разна друга запажања натјерала га на питање: — Да није љубав?... И тиме се на његову душу свалило нешто ново, и њему се оно тамо, у што је уплетен, причини још црњим, злокобнијим. — И дође му да проплаче од муке и бијеса.

А тако бијаше и у овај мах: гледајући за изашлом ојађеном дјевојком, није могао да се уздржи, а да се опет не искали на узрочнику свих својих мука и зала. Балдо је то сматрао обичним изљевом старчеве срџбе, па сасвим мирно и хладно припомену:

— Сад се ради о другом, важнијем...

— Зар опет каква пљачка?

Балдо настави мирно, као да није ништа чуо:

— Она ћушка, тамо на тргу, могла би имати посљедица... Ствар ће, без сумње, доћи на суд, а како се ради о управи — о теби...

— А о теби? — зграну се старац.

— И о мени...

— Плати што си украо, па нека тужи ко хоће...

— Сад не могу, али уз једну малу помоћ...

— Чију?

— Твоју... Ево прочитај!

Учини, да ће му пружити писмо, што му га је писао Нијемац, али га Дујам одби. По натпису „Südstrand“, што је био на омоту, погађао је о чему се ради.

— Већ сам ти неколико пута рекао, да ми не доходиш с тиме... — ошину га он крвавим погледом.

Балдо настави још увијек мирно:

— Требало би ипак доказати свијету, да чини лудо, што се опире продаји. Мртви треба да уступају мјесто живима, на томе и постоји свијет. Тако је свуда, па би морало да буде и у нас. Па то на крају крајева траже и интереси опћине и града. Није ли грехота, да оно мртво поље стоји ондје пусто бесплодно, запуштено? Не би ли тисућу пута паметније било, да се прометне у живо и весело стјецциште страна и отмена свијета, који ће...

— ...газити по костима наших пређа, као и ти по овој старости мојој — улети Дујам жестоко, као да је нешто прсло у њему.

— За оно мртве земље, — настави Балдо не промијенивши гласа ни изражаја, — опћина би примила коју стотину хиљада фиорина... Замисли, што би се тим новцем могло све да уради. Чудеса!

— Шути! — прекиде га старац. — Зар ти није доста, што од живих немам мира? Хоћеш, да ме још и мртви гоне.

Балдо махну руком:

— Бајке! Зашто умиру људи? Зато, да не буду на путу живима. У кратко: Нијемци нуде за гробље огромну своту, а мени за моје посредовање толико...

— Шути! велим ти...

— ...колико је нужно, да се оно надокнади...

— Шути! Шути!...

— Али зар не видиш, да је већ коса дошла до камена? Содић тражи рачуне, његови нас људи називљу лоповима.

— Тебе...

— Све нас. И ено: као да га је сâм Бог послао, долази онај Нијемац...

— Не дам! Не дам! Не дам!

Балдо скочи, узаврије, па ће тврдо, готово суровх:

— Е, а ти се измотавај како знаш! Али не заборава да враг већ долази по своје. Нека само капелан прихвати руку, што му је Содић пружа и ти си готов. Ни Бог те не спасе...

— Разбојниче! — запјенише се Дујму уста.

— Гониће и мене, знам ја то, али њима је до твоје главе, а не до моје.

Старац уприје у њ свој укочен, застрт, изгубљен поглед. Потамњело му, земљано лице доби у исти мах неки непомични, мртвачки вид.

— Сотоно!... промуца једва чујно.

Балдо се побоја, да би могло да наступи што горе, зато и не хтједе више да уједа, Пусту да прође неколико тренутака, потом прихвати лагано, блаже:

— Ето: кад се год између нас поведе ријеч о тој проклетој ствари, сваки пут загазимо у нове грубости и обједе. А то, Бога ми, не води ничему! Напротив; нас управо нагоне прилике, да се што прије споразумимо и одлучимо, што нам је чинити. Рекао сам: што прије, а морао бих да кажем: одмах, док не буде прекасно...

Дујам се стресе и рече гласом храпавим и тамним:

— Гробља не дам.

Спусти се опет на столицу и тако оста непомичан разваљених уста и очију. Балдо ублажи још више глас, да старцу дирне још и ону најтању његову жицу.

— Мисли на кћер. Мир њезине душе, њезино здравље, сва њезина будућност — зар све то не заслужује куд и камо веће жртве, него што би био један твој формални пристанак на продају оног старог робља? Промисли!

— Ја сам промислио, не дам!

— Твоја воља! Силити те нећу. Али на нешто требаће ипак да се одлучиш. Видиш и сâм, да се овако даље не може.

И учини да ће отићи. Међутим оне двије ријечи што их је набацио о Олги, већ су у старца почеле да дјелују. . . Мир, здравље, њена будућност, све је

то на кџци, и он је већ види саму, напуштену без љубави, без ослонца. А и на кога да се ослони? На њега, оца кукавца, који се непрестано боји, да ће у извјесни час терет грубе срамоте, што је на њему, претегнути и оборити га, да се никада више не придигне? На ову мисао у њему се за час усколеба отпор, што је прије мало времена био избио из његових ријечи и већ је у себи почео мало да попушта, но уједаред устаде нагло и, као да се од нечега брани, — узмакну за корак натраг и заинтачи:

— Не дам!

Но глас му није више звучао онако оштро, тврдо и окосито. И опет му дође пред очи дијете, очајно, сломљено под оним истим теретом, што и њега самога тишти, те прибравши оно неколико својих раскиданих мисли настави, као да оправдава оно своје непопуштање.

— И ја знам, да оно гробље неће остати онакво до вијека, но да је први изиђем с оним приједлогом то не бих могао никако... Колики ме већ сада гледају попријеко. А што би тек онда? Каменовали би ме..

— Не би, — дочека Балдо истим оним ублаженим тоном. — Неки би између њих мало пробундали, а онда би опет умукли. Знам их ја... Уосталом из њих не проговарају никада никакви виши, осјећајни разлози... Рачунције су они па мисле: у близини има доста земље, наше приватно власништво. Зашто да то не покупују Нијемци? Ето, шта је њима на срцу, а не оно неколико раздробљених костију, о којима пјевају... Па још нешто: има у Вијећу и таквих, који немају никакве земље на продају, па ће вољети да опћина добије, него ли можда који од њихових сусједа. И сâм знаш, што може завист...

У овим Балдовим ријечима опет је несвјесно превладала она цинична прирођена му жица. Старац се од тога као убоден потресе и проговори у неколико наврата:

— Никако! Никако! Никако! Да је ту по сриједи само корист опћине и града, ајде! Али то је због тебе...

— Реци због нас, — примјети сухо Балдо.

Старца подиђоше мразни срси. Њему се причини, као да је на тврдом, дрско накривљеном зетовом лицу опет прочитао ону његову одвратну обједу: — Сви смо јели...

— Да то она чује? — сијевну му мозгом, и још се већма покуњи.

Балдо се спреми на одлазак.

— Најзад — натукну с неком усиљеном равнодушношћу, — није речено да се баш гробље мора да прода. Ако ти знаш који другачији пут, тим боље, али на нешто треба да се одлучиш. Овако се даље не може. Они ће се сложити и отпухнуће те као перо, па што онда?

Како је Дујам, тресући главом од узбуђености, показивао, да ће из њега опет провалити срџба, пресјече га зет:

— За обједи биће и послије времена... Сад треба да се ради... Згода је добра, Содић се нуди капелану, но овај се још чува. Има их који веле да би најволио с тобом, а то је и схватљиво: једно што си на власти, а друго што уживаш доста угледа, нарочито вани, изван опћине...

— Опет каква засједа! Кад ћеш већ једном престати да ме напастујеш?

— Нема ту ни засједе ни напастовања. Нужда...

— Е па онда, како долазиш ти, да ме везујеш с капеланом, кад знаш да се нас двојица не слажемо?

— Па политика не би била политика, кад се не би све могуће крајности дотицале. Обазри се само мало по свијету, и виђећеш, како се у политичким водама сви па и најсупротнији вјетрови слажу, да потјерају лађу напријед. Кад је по сриједи такозвано јавно добро, може и најжешћи тамњан да се увлачи у ноздрве и најцрњег врага — и све ће бити да не може љепше. Формулу је лако наћи: опћа развратност, што преотимље све већега маха, неки екстремни назори, јаз између старих, здравих обичаја и садашњих — све те и толике друге ствари, које, како се оно вели, растачу наше народно тијело, силе сва-

кога родољуба, да узнастоји, како би се што тјешње привезао уз свету матер цркву и с њоме радио упоредо у сврху, да се зло искоријени... и тако даље и тако даље. Неколико таквих ријечи, и ево моје главе, ако ти не буду одговарали и они, који у то и не вјерују... Наш је свијет чувствен, убрзо плане, али је и практичан, те радо нагиње већини.

Дујам га није слушао, али му је мисао несвјесно слиједила пут, што су га утирале зетове ријечи. Он је дубоко осјећао, да је сасвим сам против толиких сила, што непријатељски вребају на њ. И што је већма о томе размишљао, то му је јасније постајало, да у тој усамљености неће моћи дуго да устраје. Али на кога да се ослони? Млади, Петрове присталице, малобројни, поп Фране немоћан, а тако и онај Белинић и Филинић; у њих је и онако одувијек било много више ријечи него дјела. Најидеалније било би за њ, да се прислони уз цркву. Тако је он радио већ отприје, нешто по традицији, а нешто по склоности, па некако би и најволио, да се у том правцу настави... Е, да је ту као и прије стари поп Фране! Но сада заповиједа благодане други, нови управитељ. Није, да су њих двојица, начелник и капелан, непријатељи, али нису ни један другоме близу. Кад се сусретну, поздраве се, али хладно, као да се једва познају. С друге стране односи између њега и попа Франа и сада су још најтоплији и најсрдачнији, што никако не може да буде по вољи капелану, одлучном његовом противнику.

Те су се мисли ломиле у Дујмовој глави, и што се више напрезао да их прикрије, оне су му јаче избијале на очи, међу оне најтање наборе на челу и око усана, тако да није Балду измакао ни један, ма и најситнији трзај старчеве душе. Али како је хтио да се гради невјештим, закључи нагло:

— Ја сам своју рекао, а ти промисли... Содић и капелан удружени чинили би хрид, о коју би се ти с оно неколико твојих малодушних присталица лако разбио. Тога је мишљења и Филинић. Заправо

ово и нису моје ријечи, већ његове, а ти, ако не вјерујеш, питај па да видиш...

Оставивши старога да се и даље бори са својим тешким мислима, изађе да потражи Филинића. Нађе га на мору.

— Реците госпођи Улији, нека намјести своје дипломатске батерије!

— А? Ви мислите, да ће Дујам заиста...

— Стално...

— Красно! — весело ће Филинић. — Алај ће се Содић пјенити...

XXIV.

Госпођа Улија је учинила, што је највише могла. Да послужи „светој ствари“, отишла је већ сјутрадан к новом управитељу жупе и — пробила лед. Али капелан није хтио да се залети.

— У оваквим стварима, вели, не ваља наглити. Ја сам вољан, да с господином начелником засада само преговарам. Ево му и рок: осам дана. Господину је начелнику просто, да се у то вријеме потруди до мене, да претресемо и углавимо увјете, на којима ће почивати наш савез.

Балда то раздражи. Прије свега добаци он Филинићу, тај капелан није још тако велики господин, да би старци начелници морали пред њим да пригибају шије. У другу руку види се, да је рђав политик, кад не зна, да овакве људе, какав је његов таст, треба прије заплести, а тек онда прописивати им увјете.

Пред старим говорио ја друкчије.

— Капелан те, вели, поздравља. Каже, да би те рад виђети код себе, у стану, да оно углавите...

— Што да углавимо?

— Хтио сам рећи: да измијените мисли, да се споразумите... што ли?

Дујам обори главу и не одговори.

— Жели, да би то што прије било... рецимо у осам дана. Нуде му се, знаш, други... па хоће да се одлучи...

Старац ћуташе и сада.

Балдо оде задовољан, што је прошло овако глатко и без буре. Међутим новом се управитељу журило, да и иначе покаже своју песницу. Узео и да „уређује“. Тако је већ отпустио старога звонара Кека, премда је кривица била не на старцу, већ на зету му Јардашу. Кекова је на име кћи Луце, жена иначе тиха и побожна, приповиједала неком приликом мужу, шта ју је неки језуит питао на исповијести, а брбљави Јардаш одмах с тим на пазар. Приповијест бјеше понешто папрена, па се свијет „Под јелшама“ у велике забављао... Дознао за то управитељ, и стари је Кеко морао своје мјесто предати постолару Вицићу, о коме се говорило да је већ и прије био капеланов „поузданик“ или, како су неки говорили, доушник.

Пограбио се и с „Нестором“ школника — са седамдесетогодишњим учитељем Ивулићем. Њега је капелан имао већ давно на зубу. Доњушио Вицић, да стари Ивулић једе понекад у петак месо, па се с мјеста пожурio, да то „велечасноме“ јави. „Велечасни“ прекорио учитеља, на што му старац одреза:

— Ја сам се свога вијека напустио доста...

Поп се угризе за језик, али не одговори. Кад је, поставши управитељем, дошао први пут у школу, стао је пред дјецу и проговорио уздигнутим гласом:

— Ружан је обичај у овој школи што ученици и ученице гледају једни у друге... То не смије бити! Тежак је то гријех, а тешко ће бити и ономе, кога затечем...

На ту се оштру ријеч дјеца у први мах као скаменила, а потом мало да не праснуше у смијех. Кад је затим капелан изашао, а уљегао учитељ и позвао на таблу неког чупавог дерана, мале врагсљице као бајаги да се не огријеше о капеланову забрану, застријеше себи прегачицама очи, па све нешто дашћу, као да се гуше. Старцу додијало па ће оштро:

— Нуто памети! А што ви то! Да вас опалим — а?

Дјевојчице спустише прегачице, и дјетиња им лица засјала драгим, стидљивим осмјехом. Испрва се огласи једна, за њом друга, па више њих у један глас, да на душак надробе учитељу, што им је мало-

прије казао „велечасни“. Учитељ скупи намрачене сиједе обрве, па ће махнувши руком:

— Ајде! Господин се је с вама само нашалио...

Вицићев дјечарац, ученик у посљедњој години, дојави то оцу, а отац капелану. Поп се ражљути, па кад сутрадан нађе учитеља на улици, окосне се на њ:

— Ви ми у школи рушите углед.

— А ви мени кварите дјецу.

— О том ће имати да суде ваше старјешине.

— Не бојим се.

Управитељ се окрену сав узрујан и оде.

Његову је свемоћ осјетила и Ружа Болићева. Та је иначе доста ваљана дјевојка имала незаконито дијете, па јој с тога управитељ није дао у цркву. Прекјуче, на сам благодан Мајке Божје, дочека је на црквеним вратима нови звонар Вицић па је отјера:

— Док је на теби срамота нећеш у цркву. То ти поручује наш „господин“.

Цура поблијеђе, па се као укопана загледа у звонара. Свијет се купио око ње: неки промрмљали, неки одобрили, али сви ушутили, кад је Ружа, разабравши се, одсјекла:

— Нека! Бог ће ме чути и одавлен.

Тако је нови управитељ мало помало задирао у живот својих жупљана. Спремао се он да у њ засијече још дубље, али зато је и требало, да се што прије докопа власти на опћини. Ту би имала да му помогне дипломација госпе Улије или пак ко други, на прилику, Содих. Он би волио Дујма, јер му се чини слабији и подеснији за изигравање. Међутим био Содих или Дујам, он се неће ни с ким везати прије него ли задобије јемство, да ће неки његови главни увјети бити испуњени. У томе пролазили дани, но Дујма нема и нема. Нови управитељ постајао све нестрпљивији, па је на посљетку том своме нерасположењу дао одушка у исповједоници пред госпођом Улијом.

— Лијепо сте оно удесили, баш лијепо...

— Будите без бриге, велечасни... Доћиће он, доћи... вићећете... увјеравала га старица кривећи

старачке усне и преврћући побожно оне своје упале, широким колобарима окружене очи. На повратку кући навали на мужа и заповједи му, да смјеста оде Дујму и да га одмах натјера к „велечасноме“. — Нека каже: да или не!... да знамо на чему смо. Филинић оде равно Дујму у стан. Није околишио, већ му је најцрњим бојама оцртао „ситуацију“ и изјавио, ако овај споразум пропадне, нека на њега више не рачуна. Онда ће се сасвим повући.

— Нека враг носи политику и онога, ко ју је створио!

Оставши сам, Дујам се опет укрути у својој пустој беспомоћности.

Сјутрадан минуће рок, а он се никако неможе да одлучи га пође новоме управитељу. Неповјерење, што га је већ отприје носио у себи против капелана, још се појачало након некидашњег догађаја с учитељем и с оном јадном Ружом Болићевом. С грозом питао се Дујам:

— Нашто ме ово нагоне? Да под старост будем његовим сукривцем? Да на својуг лаву навучем још и веће омразе?

Дујам, који се никако није могао да откине од прошлости, није до душе схваћао ни Петра, свога тајника, док му је оно говорио о неким новим струјама: тежњама и борбама, али ово, што ради тај капелан, мрско му је и одвратно. Он помишљаше: куда би био доспио народ, да су му такви били први његови препородитељи? А свијет није био ни онда бољи, него је данас. Што хоће дакле тај човјек? Ту му паде на памет, шта му је оно рекао тајник показујући на звоник:

— Ви не видите зло, али ја га већ гледам, како плете своје црне мреже...

— Хоће да ме заплету... — стењаше старац. — Нећете! Доста је једне срамоте...

Али капелан ће се сјединити с његовим душманима, па ће сложено сви ударити на њ, отети му опћину, одузети једину прилику, да полагано изравна оно недјело. То га и опет узбуди и он узе да се ко-

леба, док се на посљетку не увјери, да треба испити и ту чашу.

— Без моје приволе неће се и онако на опћини ништа мијењати. — јави се из његове нутрине потајни неки глас. Он га прихвати и проусти: — Ја ћу већ знати, да спријечим зло...

То га донекле примири, али уза све то још се није могао да упути управитељу. Нешто га задржавало. Требало му времена, да окупља силе за тај тежак и одсудан корак: ко зна, можда ће баш у посљедњи час синути каква друга боља мисао, какав нови, часнији излаз!.. Па ево: дошао Филинић и својим трпким, готово грубим наступом оборио у прах и посљедњу наду, затомио и задњи траг неодлучности.

Кад је било сјутрадан послије мисе, Дујам се (с каквим срцем!) упути у управитељев стан. Капелан га дочека важно, достојанствено, с двије три хладне поздравне ријечи.

Поведе га у одају. Простор тијесан и једноставан: кревет, орман с неколико књига, па сто с двије три столице, то му је читав намјештај. Понуди му мјесто, а сâм се посади према њему.

— Држао сам, да нећете доћи... — започе капелан пребацивши једну ногу преко друге. А у себи помишљаше: — Кад си дошао, знак је, да ти је под ногама вруће.

Дујам се осјети застиђен, као убоден сухим и самовласним тоном, којим је управитељ изговорио оне ријечи. То га потакну, да и он покаже нешто поноса, па ће, исправивши се као и у дане, кад му је душа била мирна:

— Размишљао сам — и да право кажем дуго сам се колебао. Међутим, помислих, ова ме посјета и онако неће везати ни нашто, па ме ништа не пријечи да саслушам ваше увјете...

— Свакако, свакако... — рече капелан уз лагашан, иронички смијешак. Потом припита истим гласом:

— Можемо ли започети?

— Изволите.

Управитељ жупе обори главу, загледа се у длане својих коштаних руку, затим прихвати, као да из њих чита:

— Требаће најприје, да ми дате једно мјесто у управи... То вам ваљда неће бити тешко...?

— И неће, — одговори Дујам хладно. — Откад смо завојштили на непријатеља, часно је свећенство било увијек уз нас, у првим редовима...

— Јест, а кад се непријатељ утукао, прво, што се урадило, било је, да се свећенству покажу врата...

— Сами су отишли. Ево попа Франа! Кад смо постали своји, он је, отклањајући част што смо му је нудили, изјавио пред свима нама: — Не, дјецо! Ја сам своју извршио, сада треба да се вратим цркви. Тамо је моје мјесто — ондје ћу ја молити за вас...

— Молитва је, истина, велик дар божји, али не ваља сметнути с ума, да је свећеник подједно и војник. Он мора да војује, да своје позиције ушчува и нове заузме, особито у ово наше доба, гдје је у неку чељад ушла некаква поама за разарањем вјере и јуришањем на цркву нашу. Него о томе послије. Мој би други увјет био, да се наша управа прочисти, да се из ње избаце елементи, који нам подгризају народ рушећи у њему вјеру и морал...

Дујам разабра, да циља на Петра Меденића. По-нешто се намршти и рече:

— Не знам на кога циљате... Ако је ријеч о Меденићу, морам рећи, да је он вриједан чиновник. Ко да га замијени?

Управитељ се осмјехну:

— Има и способнијих, па ни они нису ненадо-кнадиви...

У Дујма се јављао отпор. Учини му се, као да је уједаред стала између њега и тога капелана сви-јетла појава његове Олге и да га моли, да не попушта.

— Петар је, — рече након станке, — младић вриједан и добродушан. Не слажем се ни ја са сва-ком његовом, али знам, да још није ни једном ријечи затајио своје вјере. Па ни они, што су с њиме. Млади

су то људи, који неће да мјере сваки проналазак знаности мјерилом наших вјерских установа.

— Зар то није гријех? — оштро отресе капелан. Дујам остаде хладан.

— Знање није гријех, господине управитељу!

— О том ви не можете да судите...

— Опростите...

Капелан је очито губио стрпљење.

— Господине начелниче, — прихвати он, — да не губимо вријеме, реците ви мени онако у кратко: јесте ли ви вољни отпустити, и то без одгађања, вашег тајника, Петра Меденића?

— Је ли то ваш коначни увјет?

— Има их још. Ја ћу вам навести још само два важнија. Вама је ваљда познато, како већ дуље времена водим бригу, да овај народ очувам од опасне протувјерске заразе. С радошћу признајем, да то моје дјеловање није без успјеха; напротив, има села гдје је народ листом сав уз мене. На жалост има у стаду доста шугавих глава и тврдокорних отпорника. Ту окорјелу чељад ја хоћу да свладам. Ево им имена... Дујам прелети оком листу, што му је капелан пружаше и рече:

— Ови су ми људи сви познати.

— Знам. Има ту опћинских редара, лугара, цестара, а има опет и других, којима опћина даје разне погодности. С тим људима ја не бих могао да радим.

Дујму задрхта брада.

— Не заборавите, господине управитељу, да су тако до недавна поступали и наши душмани, и ми смо то приказивали народу као најодурније злодјело, грдно насиље, што вапи Богу... А сада ви хоћете...

— Не ја — него Бог... Треба разликовати!

Дујам отресе главом:

— Ови су се људи у наше вријеме борили против туђина. Многи су и страдали. К тому имаду дјеце, обитељ... Ја држим, да то Бог не тражи.

Капелана обузимала зловоља.

— Још имам једно да вам предложим, а ви промислите и одлучите.

Дујам ћуташе.

— То што сада долази, — прихвати капелан, — могуће је, да у први мах и не схватите, а не би било чудо, да вас и коликогод жацне, а можда и огорчи.

Набране се старчеве очи стиснуше. Капелан настави.

— Не знам, како ви судите, али држим, да је у ово посљедње доба оно, како бих рекао, пренапето, искључиво родољубље изгубило немало од свога пређашњег чара. Није ни чудо: осјећај домовинске љубави није Бог зна како прирођено и дубоко усађено чувство, нити је то какав, рецимо, особито јаки императив људске душе. Нема сумње, да нам је земља, гдје смо се родили, мила над све друге, и да је прилично схватљива мржња против оних, који раде, да нам је отму. И баш та мржња против туђинца била је заправо и језгра свега нашега дојакошњег родољубља. Као људождери подавали смо се том грубом пориву и држали смо, да највише воле домовину они, који највећма мрзе туђина. Мени је такво „родољубље“ мрско, јер се противи науци и вољи божјој. Ја сматрам цијели свијет, а по том и ову земљу, домовину свих људи, јер су сви људи за мене један народ, колико се, наравно, подвргавају заповјестима божјим и одредбама наше једине и праве цркве. И коликогод је мени мио мој брат, мој најближи рођак, толико ми је драго и инородно чељаде, само ако је задојено узвишеним начелима, што их исповиједа наша света црква.

Дујам се нестрпљиво трже. Сјетио се, како се капелан с Вениеровима лијепо гледа, и би му, као да му је нешто синило у глави.

— Ако сам вас добро разумио, рече, вама је данас свеједно: бити уз нашега човјека или уз туђина, који нас је до јуче затирао?

Управитељ одговори мирно и не макнувши се с мјеста:

— Јест! Тим више што је опасност тога затирања хвала Богу минула. Па и да није, ја као Христов свећеник морам стати само уз оне, који ће

сваки час бити спремни са мношвом да војују на непријатеље цркве и вјере. Ту ја не питам за њихов род и језик... Не превраћајте тако очима! — са смијешком ће капелан. — Неће потрајати дуго и ваши ће тајници и њихови помоћници чинити исто... само у другом смислу... И тако ће доћи вријеме, гдје су у нас неће зборити више ни о Дујмовим ни о Вениеровим људима, већ о католицима с једне и безвјерцима с друге стране.

Дујам га више не слушаше.

— Па што ви то тражите од мене? — запита сухо.

— Казаћу вам без околишења. Има у противном табору људи, цркви оданих, који једва чекају, да удружени с нама навалe на заједничке нам непријатеље.

— Ко су ти непријатељи?

— Треба ли да вам их напоменем? Изволите се обратити на нашега тајника. Он ће о томе знати за цијело штогод више...

— По томе бих ја морао и с туђином против својих...?

— Прије вјера, па народ.

Дујам устаде, а готово у исти мах диже се и капелан.

— Господине управитељу, — прихвати старац гласом, који је понешто дрхтао, — имате ли још што, да ми саопћите?

— Засада ништа више.

— И нека није! Јер ви сте, господине управитељу, мене љуто увриједили... И ја, ето, као да немам снаге, да вам узвратим, али једно вам велим: — Не знам, што ме још чека под ове моје старе дане... Али нека дође што хоће, нико ме неће моћи прекорити, да сам издао своју крв. Не, јер ако има са мношвом да се угаси све што сам када урадио за добро наших људи, нека се угаси! — али да ћу ја своју душу упрљати тим, што ви од мене тражите — то никада!

Капелан га хладно саслуша, наклони се и уз смијешак видљиве ироније проусти:

— Све зло на мене и на моју главу!

Па као да није ништа било, приђе к супротним вратима и викну:

— Пођите, Вицићу, капетану Содићу и реците му, да га чекам.

Дујам изиђе сав узрујан. ... Кад се вани напио свјетлости и зрака, би му лакше и он се понешто примири.

— На издају ме нагони...

Било је пред вече. Ваздух бијаше доста оштар. Дујам с тога побрза.

— Хеј, куда тако нагло? — очу се с покрајне улице глас.

Дујам се трже и с неком олакшицом у срцу кликну:

— Поп Фране!

Старци се руковаше.

— Тјерају ме, да се селим из „плованије“, а ја ето од прага до прага, да видим, има ли гдје какав кутић за мене.

— Па јеси ли што нашао?

— И јесам и нисам. Једно ми је претијесно, друго претамно — права покора. Тешко ти је то, кад си дуже у лоју. Никако ти се не да, да се извучеш, најмање под старост, кад желиш, да ти је све мече и мече. Не користи рећи: Попе Фране, стисни срце, још мало, па ће и четири даске бити превише... Него да те нешто питам: Чујем приповиједати, да хоћеш с њим, с мојим бившим капеланом... да већ и преговарате — тако нешто.

Дујам поцрвење, али у исти час махну руком и рече:

— С човјеком, који потиче на издајство? Не!

Узе старога попа испод руке, па као да осјећа потребу, да са срца свали некакав терет, додаде:

— Знаш ли, што он сада плете? Хоће да нас сложи с Вениером, да заједно навалимо на наш млађи свијет. А, Фране, је ли то памет?

Поп Фране саже раменима и раскрили руке.

У то стигоше пред жупнички дом.

— Не би ли, Дујме, мало к мени. Већ нисмо дуго били заједно.

Уљегоше у одају и посједаше за „хисторички стô“, под свјетлост оне големе лампе, што се са свода спушта на три дуга позлаћена ланца.

Поп се Фране накашља па поче:

— Је ли оно памет? — питао си ме доље. — А да зашто су они макнули мене, него ли зато, што нисам хтио под старе дане да погазим сав свој живот и све што сам када учио и учинио? Натуцали су они мени и код визитације и друкчије, како бих морао настојати да ујединим људе, били они овога или онога језика, јер то да тражи еванђеље. — Не велим, да не тражи, рекао сам ја, али то уједињење мора да почива само на узајамној љубави и безграничној искрености. Такво што наш би пук радо и лако пригрлио, јер има у њега немало примитивне простодушности и лаковјерности, док је инородни свијет лукавији и дволичнији, па би могао да нам и опет стане на врат и на душу. Пустите, рекао сам ја бискупу код посљедње визитације, нека друго вријеме поправи, што је прво скривило; дајте нашем пуку, да остане по страни, да се спасе својом снагом, да се освијести, па ће већ доћи вријеме, кад ће вам он сâм пружити руку и рећи: Ајде, по Богу браћо, будимо пријатељи!...

— Е да, па и онда ће наш човјек бити своме човјеку и први и најближи и најмилији — упаде Дујам.

Уједаред лупи поп Фране дланом по столу.

— Виђи оно женске! Пола је уре што смо овдје, а она... Марта! — викну у сав глас, — Марта!

Служавка уђе.

— А што чекате? — наљути се старац.

— Не замјерите! Не знам, гдје ми је глава... рече и нагло изиђе.

— Знаш, мучна је и она, — продужи поп Фране. Овдје нам је било лијепо. Били смо газде, а сада...

Зашути. Марта се врати, положи на стô бутиљу и чаше, па оде без ријечи, како је и дошла. Поп Фране наточи.

— Ајде, Дујме пиј!

Куцнуше се. Поп Фране сркну, остави чашу и настави:

— Веле: вјера је у опасности, на цркву ударају, лупају по свећенству... А ко је крив? Ја бих ти знао рећи... Него, доста! — боље шутјети... Наваљују на млађи свијет... А зашто? Јер тај млађи свијет хоће нешто да зна и неће, како се оно вели — да плете котац кô и отац. Пане која нова мисао, а они удри по безвјернику, који ју је изнио, чупај се с њиме по новинама, и ево ти и с једне и с друге стране кише оштрих грубих и жестоких рјечетина, потвора, подвала, и измишљотина... И то ми они зову: *ecclesia mititans!*...¹⁾

Дујам међутим спустио главу и чинило се, као да не слуша.

— А чему све то? — продужи поп Фране. — Није Бог дао човјеку ум, да му зарђа већ да га оштри, да се његовом помоћи диже, подмлађује, препорађа. А у нас, ја не бих то рекао вани, да ме ко чује — у нас је већ много што зарђало и отупило, па котачи стају и не дају се напријед.

— Па ту зарђалост осуђују већ и неки велики црквени умови, — припомену Дујам нагло, као да се тргао из неке дубоке замишљености.

— Јест! А што се млађих тиче, ако кадшто и преврше, не ваља одмах тољагом по њима, већ их лијепо упутити умним и паметним разлагањем. Нису они никакви Луцифери! Има у њих срца! Ево, мало-прије био је у мене твој тајник, Петар. Знао сам да је данас имао са својим пајдашима некакав састанак, и ја удри на њ: — Галијоте! Што сте то данас опет истресли на нас? — На вас само добро, велечасни, — весело ће угурсуз, па настави: — више је било говора о оној сироти, којој капелан не да у цркву. Укућани неће да је више држе од срамоте, па је изагнаше. Сад је она на улици с дјететом, а без помоћи. Ми смо на састанку сакупили ове паре. Ево вам их; — да јој их ми уручимо, рекло би се, да је

¹ „Борбена црква“.

то капелану под нос... А није... Но ето напасти!.. Што да урадим? Узео сам брата, паре, придодао нешто свога и предао оној несретници. Сад ће гракнути на мене и рећи: — Поп Фране подупире неморал!.. И тако никуд из тога шкрипца!.. Пиј!... Кликну старац видећи пријатеља како се покуњио.

Куцнуше се опет.

Од страдања посљедњих дана отањила Дујму крв, па га већ ова прва чаша разиграла. Доходило и њему, да се истужи, изјада. Већ му се отварало срце, и сва му је биједа хитила к језику као од жеље, да јој одлане. А како га је поп Фране непрестано нуткао да пије, тако је у њему све већма понестајало снаге, да повјерљиву ријеч удуши.

— Штогод дошло, — јави се он у неке, — ми ћемо попе Фране остати пријатељи. Ако и настрадам, ти ме, знам, презрети нећеш. Зла је срећа слијепа, као и смрт: гђе дохвати, тамо и обори, и човек је готав! —

Ту му се мисли стале да крижају, и кидају, а губиле свезу и ријечи, што се сада ређале, несувисле, смућене и чудне, а то све под ударом топлог вала, што му је сунуо у главу.

— Штогод дошло — заинтачи, — ја ћу рећи: Свладали ме, и ја запао у то... Не својом вољом. И ни сам, нека Бог суди. И рећићу: — Не вјерујете ли? — Ево ме: каменујте! И бијте и ударајте!... Живо!... Свеједно, кривац сам и слијепац и...

Поп Фране гледаше га у чуду и као у некакву страху. Дујму се разгорела глава. Он настави успаљујући се све већма:

— Штовање сте ми отели... вратите ми покој... Исцерили сте на мене зубе, загризли сте ми у срце... Гризите, ђаволи!... Не браним се... Што ћу сам против вас!... Ено грдне оне птичурине!... И она се враћа... И она хоће да кљује... Содићу! Твој је час: уживај! удри!...

Скочи нагло на ноге; очи му се, кржаве, сулудо избуљиле. Устао и поп Фране. Сав се упрепасти и пруживши спрам њега руке, завика:

— Дујме!

Али он га не слушаше.

— Ту сам вам, — завапи лупајући се шаком о прси. — Ево ме! — груну и зазвјера очима уокколо. — Пљуните! Али хватајте и њега — лупежа! Талијан му је био отац... Злодух га је родио, отровао му крв... Њега хватајте, њега, њега!

Изнеможе. Сруши се на столицу, главом клону на сто и зарида. Скамењен од чуда и грозе, стари се поп сав промијени у лицу. Кад се мало разабра, наже се нада њ и поче преплашено:

— Дујме! Дујме!

Дујам подиже главу, загледа се у њ стаклено као обезумљен, па постојавши неколико, дохвати суху и увелу пријатељеву руку, принесе је својим згрченим уснама и захука:

— Попе Фране, — оно — нешто ме смутило, видиш, — прости!...

Те ноћи није поп Фране могао никако да заспе! Памет му се непрестано ломила и губила у питању, коме није могао наћи одговора.

XXIV.

Кад Балдо чу, како се свршио разговор између старога и капелана, дође му, да се помами. У први час сву је кривњу свалио на старога, но кад га прекори, што није био попустљивији. Дујам остаде као од леда, не одговори му ни ријечи — први пут након толиких сукоба и натезања. Као да га је ударило нешто посред главе, он се замукао у некакав апатични мук, у неко камено мртвило. Тад је Балдо окренуо песницу на другу страну, против капелана. Помисли, да ће зацијело и попова окорјелост и непомирљивост бити нешто крива, што се оно разбило, те стаде мозгати, како би га присилио, да пристане на онај савез. У мјесту се још увијек говоркало о оним неким ноћним састанцима новог управитеља с Вениеровом нећакињом, и Балду сину уједаред у памет: да ми их је какогод затећи...

Три вечери узастопце вребао је и на зими и на киши у шумици ниже Вениерове виле, али без успјеха. Четврти дан сазнаде, да је капелан готово свакидашњи гост у Вениерових, да се у њих чешће задржава и до касне уре у ноћи и да је према томе шумица постала сасвим сувишна. Балдо није више знао коме свецу да се обрати.

Што је пак најгоре, млади се управитељ управо журио, да покаже своју снагу. Узверао се два или три пута на Брда, окупио око себе људе, запоповао им, па пошто их добро нави и с десна на лијево и с лијева на десно, даде им рочиште у некој од познатијих гостионица у граду. На тај, како га он назва, табор, похрлио и Содић, а повео и Баришу и цијелу своју дружину: „све саме вјери и цркви одане пријатеље и горљиве вјернике“, како је неколико дана затим писала „La Luce“, угледни полузванични, дијецезански лист. На скупштину дођоше и млађи. Њима се придружише и социјалисти, па је с тога дошло до сукоба. Али скупштина је са свим тим прошла на велико задовољство новог управитеља: она је забиљежила његов први, потпуни успјех. Оно што су ондје износили млади противници: Петар, Барић и други, о слободи савјести, о побједи напретка и истине, то је можда још највећма и придонијело оном његовом успјеху, јер се свијет управо снебивао над „дрским смионостима“, којима се млади људи разметали. Најжешће је грмио Содић.

— Нека ђаво носи вас и вашу слободу иа свјест и напредак. Ми ћемо остати какви смо: вјерни синови наше католичке и апостолске цркве, а вама, не будете ли мировали, разбићемо губице, и у море с вама као и с мачкама.

Навалили и други:

— Хоћете, да нам отмете вјеру!...

— Хоћете ли да губите душе, а ви губите своје...

— Погани!

— Товари!... истресе Бариша ријеч, што му прва налеће на уста,

Још право не дорече и већ се око њега сави клупко. Наста гужва, рвање, галама. Стоји вриска и запомагање женских; граја и борба мушких; ту паде псовка, тамо се обори шака, негдје зациликну стакло, тамо запраска дрво, одлети столица, па јекну јаук и стењање. У то се испе на сто онизак, исушен, нешто нагрбљен човјек, одјевен у радничко одијело са широким шеширом на глави, онај исти, што га је Балдо на своме походу у мајчино село видео да излази из крчме. Испријечио се човјек на столу, па закријештао, колико га је грло носило:

— Живила интернационала! Пролетарци удружите се! Доље капитализам!

Из сукоба изишло и неколико рањених, а међу њима и Петар Меденић. Столица га погодила таман у главу, наврла крв, и он се у час обезнанио. Капеланови људи климали главом и говорили:

— Нека му је! Бог је тако хтио!

Вијест о догађају пронесе се убрзо мјестом. У тили час цијели се Ловран нађе на улицама. Гласине се у један час развијеше, да је Петар смртно рањен, па чак да је већ и подлегао. Некаква страва ушла у мјесто ненавикло на крв. Људи се бојали дигнути глас! Тек некакво придушено мрморење, као поклопљено нечим тешким, дизало се из свјетине: чинило це, као да негдје дубоко под пећинама клокоће море.

Попут смртога хука одјекну тај шум у души Дујмове кћери. Без сузе, готово и без иједне жалне ријечи сруши се она оцу у наручје. Он не каза ништа. Из њених наглих и претрганих уздаха, из бледила на лицу, из дрхтаја младога јој тијела, разабра све што се у њеној души ломило.

— Можда није толико зло.... Идем до Тонке... Виђећу га... — умиривао је отац.

Усне су шутиле, али су јој лијепе, необично преплашене очи говориле захвалношћу. Дујам оде и домало се врати.

— Луди свијет! Од мухе ће начинити вола, — говорио он, као да се љути, а онамо му очито од-

лануло. — Невелика рана на глави, три четири дана починка, па ће опет бити добро.

Олги је долазило, да кликне од радости, али се уједаред сва смути, поникну застиђена и запаљена у лицу и руком притисну срце, што се у један час тако силно одало. Дујам погађаше откуда та забуна; једва примјетан осмјех, у ово посљедње доба тако риједак, налети му на усахле усне и он се полако повуче у своју собу.

Завали се на диван, покри дланима лице и занесе се у мисли. Било му је, као да се тек сада пробудио из оног мртвила, у које бијаше упао ономадне. Авети пустог раздора заиграле му пред мрачним погледом; у ушима му застења јецај, као глас мукла звона, што позивље на дјело грубога самоуништавања.

— Већ је и крв протекла, од домаће руке, наша народна крв... Расуло је ту, на дохвату!

Клонули му дух није могао да поднесе ту немилу визију. У њему овлада једна једина мисао: ријешити се свега!...

— Извући се из тога метежа, склонити се у кут, закопати се некамо, не гледати, не слушати ништа и — чекати смрт!...

Па ипак, да је у њега снаге, он би најволио пограбити све те људе за косе и стрести им мозак, да виде, куда све то води, у коју пропаст, у који бездан! Али силе у њега нема, нема ни срчаности, а чини му се, да је никада и не бијаше, па му сада некако чудно доходи, што је њега у оно прво доба довукло и догурало у прве, бојне редове.

— Ваше је вријеме прошло. Прошло у неповрат — одјекиваху му у глави оне Петрове ријечи. — Па и јест прошло. И ево, наступило друго, гдје му се треба уклонити свему: и људима и животу. Без муке неће ићи; имаће да прегази нешто, у што не може ни у духу да погледа, а да га у срцу не стегне. Продаја гробља — једини је излаз, другог не види. Излаз кукаван и низак; да се кроза њ провуче на поље, требаће да се савије добро, а можда и на земљу да полегне.

Он се од тога с грозом одвраћао као што се послѣје одвраћао и од оне сцене са старим Срићком и од оне посјете капелану, али као што га је и онда нешто невидљиво гурало низ брдо, тако га гура и сада. И он не може да стане, — јер како оно рече онај злотвор! — коса је дошла до камена, а капелан диже своја копља све више и све гадније пријети. Грозе се и други, а негдашњи „вјерни“ отпадају један за другим. Филинић се отуђио, Белинић као да је пропао у земљу — баш као кад брод тоне, а мишеви први поскачу у воду...

Што је до гробља, он зна, да ће се прије или послѣје продати, и зна, да би они, што ће сада најјаче устајати против продаје, одмах нашли формулу, која би све изравнала. И он ће морати да је тражи — ту формулу — да удешава и плете, а све против своје душе, која би, искрено говорећи, најволила, да гробље остане какво је и сада, нетакнуто и мирно. Ако већ има ко да загребе у оне кости, нека то буде ко други, кога оне хумке мање вежу. Али ено, Соудићеви и капеланови људи већ посежу за опћином, за оним књигама, за благајном, — па ако се све брзо не уреди, не изравна, брука ће пући и — —

Дујам се једним махом и сав згрожен трже од те мисли, и кад се сјутрадан Балдо спремао да изиђе, он га зовну к себи у собу и не погледавши га истресе:

— Пођи к Нијемцу! Тамо му је гробље. Нека му је проклето! И теби!...

И окрете му леђа. Балда то раздражи.

— Лако с Нијемцем. Али што ће Вијеће? Да си прије приволио, били би и они одобрили. Сада пак, откада све пуше у капеланов рог, ко ће да те слиједи? Ни Филинић неће да знаде више за тебе и замјера ти, што си прекинуо с попом.

Дујам плану:

— Кад је тако, а ти им одај, да си оробило благајну, па нека ти суде! Мени је већ преко мјере, и јао ако се то прелије, јао теби, заторна сотоно!

Балдо се окрену, залупи за собом врата и оде. Али већ иза вечере, кад остадоше часком сами, саопћи тасту, да му се „посрећило“ предобити неколико вијећника.

— Него требаће да се пожуриш, — надода — доклен когод не умијеша прсте...

И тако се три дана затим окупило Вијеће, да одлучи о продаји гробља.

Кад старац устаде у Вијећу, да подупре молбу страног друштва, срце ње у њему силно лупало, и њему се чињаше, као да се сваким ударцем обара на њ сва тежина часа.

— Још само ово искушење да претурим, и биће мир — соколио се сам у себи.

Говорио је дуго и усхићено, тражио ријечи, које иду к срцу и које подражују самосвијест. Започео је с омиљеним фразама:

— Принудили смо непријатеља на вјечито мировање, скршили смо његову физичку снагу, али душевна његова премаћ још увијек виси над нама, као успомена пуне подређености наше. Скршимо и њу, продужи уздигнутим гласом, сломимо и ту премаћ, и што не може да растјера луч просвјете, нека потамни сјај дивне и златне љепоте! Ви знате, господо вијећници, настави успаљујући се и нехотице, ви знате моју давну жељу, оно драго мјестанце доље крај мора, онај малени окрајак обале наше, што се тако мило смијешу и сунцу и мору.... Онај блажени предик нашега рођенога града, тихо оно и успомена пуно светиште, желио бих ја виђети окићено и овјенчано, прије него ли ме одбјегне свјетло очију и живота. Украсимо га споменицима љепоте, који ће свједочити о ведрини наших дубљих осјећаја, док ће се на зеленим кршњама окупљати птице небеске, да са својим цвркутањем буду њежним припјевом вјечној пјесми нашега мора...

Риједак, кратак и млак плесак попраати те ријечи. Дујам осјети, како му је срцем подишло нешто ледено, али се не смете. Били су ту још горани, на које је могао рачунати; требало је само да их за-

грије. И он се окрену њима и сретним обртом мисли пређе на њихове јаде и невоље. Горане је то погодило, и њему је од тога ријеч постајала снажнија и заноснија.

— Доба је. — викну он, — да се и том нашем малом пуку олакша бремене живота... Ми смо у том обећали у вријеме наших борба. На нама је сада, да задану ријеч искупимо.

Горани запљескаше живље, а њему се нагло откину приједлог, да се гробље прода... А да претекне олују, што се већ дизала, заврши:

— Продајмо, да помогнемо народу, да ојачамо нове нараштаје, који ће опасани другачијом снагом искупити временом не само онај сићушни педаљ наше земље већ и...

Више није могао. Заглушна вика, што је проломиласалу, прекиде му ријеч и он замукну.

— *Иншриганши!* — грмио Содић. — Нуди вам се мито и зато хоћете да продате. Искароти!

За њиме заредаше други:

— Ми нећемо на себе клетве наших мртвих!

— Нећемо, да им се дира у кости!

— Не дамо гробља!

— Оно ће бити наш перивој. Онуда ћемо се ми разговарати с нашим покојницима.

— А ми ћемо дотле по гудурама ломити вратове? — загрми један од горана.

— Нисте их сломили досада.

— Ни другим брђанима није боље.

А горани у један глас:

— Или сте ви од нас бољи! Нека се прода!

— Не дамо!

— Нек се гласује! Ми хоћемо!

Час је био одсудан. Дујам разабра, да му није губити времена. Сред заглушне буке понови свој приједлог. Неколико се руку диже... Он их преброја: један глас више... Горани запљескаше, други заурлаше, настаде пакао. Грозничавом руком дограби Дујам шешир, прогура се до врата и у час се изгуби.

Тај је његов бијег био пропраћен разним погрдама. Неко викну:

— Издајица!

Содић се дерао:

— Искарите!

Бариша потрча за Дујмом и на вратима добаци пријетећи му објема шакама:

— Чекај, враже стари! Какогод ти нашим мртвима тако ће и они теби!

Кад се мало иза тога вратио кући, Дујам уђе равно у своју собу, свуче се и леже. Било му је, као да га је неко избио: у ребрима осјећао бол, у рукама и ногама немоћ, сусталост и неку дрвенасту укоченост. На махове спададала га и некаква лагана несвјестица, неко сумртвило, а кад би му се чело нешто јаче разгорило, откинула би се из сухога грла и по гдјекоја ријеч тамна и бесмислена.

До узглавља му је Олга. Не скида с њега очи и не миче се. Ни ноћу га не оставља сама. На лицу јој је дуготрајно бдење усјекло дубоки траг, очи јој набухле и мутне. Но најгоре јој је, кад мора да слуша оне чудне, неповезане ријечи. Тако је било и прошле ноћи. У одаји било све тихо, тек је вани шумио вјетар... Старац се уједаред трже, очи му се зацаклише, ужаснуто му се лице згрчи:

— Ено их, долазе!..

Олга врисну; њезин глас прену га из мртвила, он је погледа дуго, као забленуто, па проусти стењући:

— Оно гробље. Лијепо наше гробље!...

Њу је болило, што јој је отац ради те продаје навукао на себе толику омразу, али то је она пред њим крила, шта више, у неке је покушала, да његово поступање и оправда.

— Наши покојници знаду, да вас на ту продају не нагони никоја друга мисао, осим да помогнете нашим људима и њиховој дјечи — говорила је она гласом топлим и пуним утјехе.

Тиме би га и не хотећи ранила и он би изновице западао у оно своје бунило.

За цијело то вријеме Балдо није ни приступио болесноме тасту. Међутим се Дујам полако опорављао и постајао све нестрпљивији. Кад се неколико дана иза тога диже, прва му мисао бјеше, да потражи зета.

Нађе га у гостињској и нападе с питањем:

— Гдје су новци?

— Нијемац ми је рекао да причекам два или три дана.

Дујам га оштро погледа, али Балдово лице бјеше потпуно мирно.

— А рекао ми је Нијемац још и то, да би право и по закону било, кад би ми и опћина одредила штогод... — надовеза он некако усиљено и као немарно.

Дујам учини као да ће га очима изгристи. У грлу му се крену нешто грубо, што га је грдно давило... Хтио да то избаци, али у задњи час прогута и ушути. Но зато му сав бијес и сва љутост провалише у очи, што су као исплавиле испод очница. Оштрим кретом руке показа му врата.

Балдо изиђе. Он је староме слагао. Новац је већ у њега: избројио му га Нијемац прије два дана. У њедрима га чува. Невелик свежањ, али притиска, гори, дражи и не да мира...

— Да је ово моје! — јави се у њему жеља већ у први мах, чим се дотакао оних банака.

Мисао је била тако замамљива, да није ни часком могао да јој се опре. Она га је заносила, отимала му сваку снагу, не дајући му на друго да мисли, мутила му поглед, запљускивала му крв и мозак неком опојном пожудом, која га је убрзо овладала сасвим.

— Да је ово моје!... враћала се она иста жеља и расла и све се већма увлачила у живце, увртала под тјеме, подјарујући му машту да копа, мозга и тражи начина, како би онај новац припао њему. Ту му наједном сину у главу: опћина. Најзад, он је нашао купца, па би право било, како је оно рекао Нијемац, да и она штогод одреди. Управо онолико, колико би дотекло, да се оно изравна. Неће бити тешко: главно

је предобити неколико вијећника, онако као обично: с неколико лијепих ријечи, а гдје не би ни то достало с мало „лоја“ — и котачи би ишли... Како се у њега често дешавало, да би га мисао, прије него што би у његовој глави добила одређен облик, сасвим освојила, тако је било и овај пут: тако је дошло да тасту натукне оно о „другој“ провизији...

Дујмов нијеми али и одлучни одговор не смете га, нити у њему поколеба ону мисао, што га је већ држала као у клијештима. Из часа у час опипао би банке, што су му се у њедра као упиле, па наједном заслијепљен ојачаном страсти одсјече у себи:

— Ја новац не дам! Нека се он ископрца како хоће. До ђавола он и његова тврдоглавост!

С том одлуком леже одмах иза вечере у кревет, али није никако могао да заспе. А није спавала ни Марија. Као у ноћи, кад је оно прогонила авет Балдовог недјела, тако је и сада тресла гроза од његове нове зле намјере. Своју страшну намисао открио јој је негдје у предвечерје. Од тога часа би јој као да јој се око срца савила крупна змија, па јој не да да одахне. Још јој је несносније ту у кревету сред ноћне тмице и тишине. А он лежи до ње миран, сасвим хладан и неосјетљив. Уједаред јој се у грудима нешто узбуди и она застења.

— Нечисти те куша. Не слиједи га, Балдо!

У другој би се прилици наљутио и одговорио оштро. Сада је тражио и износио разлоге и упуштао се у оправдања.

— Отац се је, — вели, — изиграо. Готов је, још мало па ће посве доиграти. С њиме ће наравно одзвонити и мени, а шта онда? Ја ти отворено велим, да ми не би остало друго, него коноп око врата, па нека иде све до ђавола. А шта би онда ти? Шта наше дијете?

Марија уздахну дубоко и не рече ништа. Он продужи:

— А њему ће бити лако. Ја сам му већ натукнуо нешто... Па ако не би дотекло, један потез пера и рачун је чист.

— Неће хтјети. . . рече она, а глас јој задрхта у тишини одаје.

— Хоће! А што је до нас, ја имам већ своју основу. Ја ћу отићи одовуд било камо, у који град, рецимо у Трст, или гдје друго. Отићићу сâм без тебе и дјетета, потајно. Два три дана послѣје тога питаће гдје сâм. Ти ћеш му онда одати све. Мала плачна сцена и. . .

— Балдо, — прекиде га она, — је нећу моћи. . . Отац ми је. . .

— Хоћеш — виђећеш! Новац треба да остане нама. Предати га, значило би пререзати себи жиле, а ја хоћу да живим, с тобом и с дјететом. . . Стари ће можда у први мах креснути штогод, грдиће ме и псовати, али ће се затим већ умирити, хоће. Пристао је у ово посљедње вријеме на много што; попустиће и сада. Ја ћу пак у граду отворити какав посао, школовати дијете и одгојити га на градску, нека зна, што је живот. Па и мени је већ до грла овог загушљивог зрака, ове сеоске мизерије. Ту више нема ништа, што би ме држало. Јуче ми је, ето, и мати поручила, да је све своје дала сусједу Томашу, а он да је обећао бринути се за њу. Шта да тражим ту? Чему да се надам? У град! У живот!

На те ријечи зазујала је и у њој нека нова жица. Њени су је звуци заносили и против њене воље, и ма колико јој се страшна чинила Балдова намјера, слика великог града толико је омами, да није налазила ријечи, којима би му се одупрла.

Након одуље шутње он се и опет јави :

— Крећем већ сјутра. У зору, да знаш.

Марија се стресе, али не каза ништа.

Он учини како је наумио: сјутрадан у зору покупи се и оде опрезно и тихо.

XXV.

Старом се начелнику журило, да са себе стресе јарам, што га не само тишти, него га и попуг усијана гвожђа жеже. Већ има и спремно писмо, којим моли Вијеће, да његову оставку прими до знања, тек би

хтио, да то што прије буде. Зато једва чека да му зет донесе новац, да већ једанпут изиђе из овог ужасног положаја. Некако му је чудно, што тај новац није већ положен... Нијемац је толико журио и наваљивао, да што прије добије ону земљу, зашто сада отеже с исплатом оне вајне... провизије? Да се није туђинац у посљедњи час предомислио? Да није све то удесио, да му се и он наруга? Или — да се ту и опет не крије штогод?

Можда је оне вечери двадесет пута прилазио прозору, да види, враћа ли му се зет, да може и опет с њиме повести разговор о оним парама, али све његово вребање било је безуспјешно. Оно кратко вријеме, што је трајала вечера, Балдо није ни часа престао да разговара с Олгом, а како се рано повукао, остао старац с оним својим мислима, бојазни и сумњама, што су се и за читаве бесане ноћи ломиле у његовој глави, прожимајући му кости нечим хладним, језовитим.

— Он те избјегава! — синило му у глави и да није била ноћ, био би с мјеста отишао ономе Нијемцу, да га пита шта је с новцем.

То је он учинио већ сјутра дан. Дошао је, вели, да се договоре за прекоп мртвачких костију и њихов пренос и укоп у ново гробље. Нијемац га радосно дочека. Чврсто му стискаше руку и захваљиваше му, што је друштву ишао на руку.

— Остало пак, — надовеза, — биће све како желите. Већ смо започели са радњама. Послао сам људе, да прекопавају. У осталом, ја сам вам то прије два дана поручио по вашем господину зету. То и оно друго... о исплати... Опћина може новац да дигне код свдашње банке...

— А провизија?... измаче се Дујму, и осјети како му у лице појури вал, час врео час мразан.

— Њу сам господину зету већ исплатио.

— Ви сте му је исплатили?

— Прије два дана... Господину начелнику није добро? — упита Нијемац мало изненађен јаким бледилом, што се уједаред просуло по начелникову лицу.

— Није ми ништа... — хукну Дујам, а зуби му се стискали. — Већ дуже времена осјећам... тако... Него по што сам оно дошао? Да, оне кости...

— Нека вас није брига Чуваћемо их као светињу... и са свим поштовањем пренијети у нови починак... — Одговори Нијемац с нешто ироније.

Дујам промрмља нешто на поздрав и оде.

— Die Kerlen!¹⁾... прогунђа за њим риђи дебељко, док му се лице кривило на израз злурадог презира.

Дан је био студен, сјеверњак нагонио снијежне облаке и убадао љуто, али Дујам не осјећаше тога. Њега је у жилама палило, као да у њима струји нешто усијано и пламено. На повратку кући залети се право у Маријину одају и нађе младу жену гдје плаче.

— Гдје ти је муж? Гдје је новац?

Она осјети на себи његов врући дах и би јој, као да је и у њу прешла некаква ватра и захватила јој главу и можђане.

— Оче, простите, простите!... — сруши се она преда њ на кољена и зајеца.

Груба му клетва провали из грла, обје се шаке дигоше над кћерину главу, готове да се оборе, али у тај му се мах заврти свијет, руке му клонуше, застења и сложи се на земљу. Марија врисну. У кући није било никога. Довуче се до оца, али он протегну руку и силом је одрину од себе.

— Да сте проклети! — рече, а уста му се запјенише.

Руком се упрѐ у под, главу оборио, а на запјењена му уста долазиле од часа до часа љуте ријечи. И она је остала клечећи на поду. Застрла рукама лице и јецаше и заклињаше га да опрости. С великим трудом придиже се старац.

— Камо се сакрио? — питаше стискајући немоћно песницу.

— Оче! Оче! молила она.

¹⁾ „Ниткови“.

— Ни да је ђаво у њему, утећи ми неће —
груну он. Стићиће га правда... удариће лопова, а
и тебе моја клетва. И не доходи ми више пред очи.
Ван из ове куће — ван!

Дотетура до врата и стењући изађе.

Мало се затим врну Олга и затече сестру сву
расплакану и очајну. Преплаши се и запита што јој је.
Марија јаукну, прихвати сестру за руку и повуче је
у кут одаје. Ту јој испрекидавим ријечима и јецањем
исприча све, што се у кући догодило од часа, кад
је први пут изашло оно недјело на јаву. Олгу изда-
вале ноге. Што је даље слушала, то се већма кру-
тила и каменила. Жилама јој се ледила крв, и при-
чини јој се као да је пред њом нешто пукло и от-
крило се, што јој је тако дуго тамно и загонетно било.

— И ти си све то пуштала? — крикну, чим је
мало дошла себи.

— Муж ми је —

— Ти?! — успламти дјевојка ухвативши се за главу

— Олго, ти не можеш да схватиш... — јецала
Марија.

— А твој отац?.. — упери Олга у њу два по-
гледа као два ножа.

— Камо је утекао? Говори! — викну она згра-
бивши је за руку.

— У Трст.

— И ти ћеш за њим?

— Морам.

— За онаквим нитковом?!

— Олга, и опет ти велим: ти не можеш да
схватиш. Отац је мом дјетету. Непустити га не могу
— не смијем...

— Не можеш? А ти, иди — иди с мјеста!

— И ти ме тјераш, Олго!...

— Иди! Иди!...

— Поћићу, али с каквим срцем! — Сузе јој
грунуше још јаче. Потрес је био силовит. Обухвати
сестру објема рукама око врата, па ће јој с пуно
боли и муке:

— Тебе је отац волио вазда више него мене. Предочи му све и моли га, нека прости!... Тебе ће чути. А оно нека му на опћини бришу... Много му дугују...

— Иди! — придушено ће Олга и учини, као да ће јој се истргнути из загрљаја.

Али је Марија не пушташе.

— Срце ме тјера, зато идем... Схватићеш то и ти — али послије...

Олга се нато сва смути... На очи јој ненадано навалише сузе, ухвати је грч плача и она болно протужи: — Мој убоги оче!

XXVI.

Вјетар је насртао све јаче, небо тамњело, нешто невољко и уморно увлачило се у прси, у живце, у душу. Олга се прислонила до прозора у гостињској и кроз мутна, знојна стакла гледа у туробан, зимњи дан, у сњежне далеке планине и у облаке, што се лијено мотају и гоне. Очима пуним суза, а срцем као омртвјелим од туге, гледа у духу сестру, како тјерана очевом клетвом бјежи у непознат крај, међу туђе, незнана људе, као што је непознат и живот, што је чека. Осјети се сама — и душа јој затужи за нечим, што јој је сада, разбуђено Бог зна чиме, доносила давна успомена.

Сјетила се мајке...

Попут прозирне сјене стала је далека, камена мати преда њу. Она је у својој узбуђеној машти гледала, каква је била у оне прве, кратке, већ давно минуле дане раног дјетињства. А била је лијепа: свијетла јој златна коса окружавала фино, бијело лице, нешто замишљено и готово увијек без осмјеха.

— Мајко!... мајчице!... шапну дјевојка и учини као да ће је сада обујмити рукама. Али је лице у мајке било хладно и мраморно, без изражаја и без љубави...

И визија мину, али дјевојци заструја срцем још живља жеља за мајком. Неисказно је чезнула за

њом, за њеном помоћи, за њеним ослоном и тужећи уздисала: — Зашто си нас оставила? . . .

У дубокој поћи губио се дан, кад је оно нестала нагло, ненадано. Отац је био мрачан, и на питање дјецe: Гдје је мати? — одговарао мукло: — Умрла је! — А тако говорили и други. Тек дуго затим сазнала је и она грубу истину: мати отишла с другим, непознатим човјеком; оставила оца и њих — своју дјецу.

— Хоће ли се вратити? — питала она често оца. А отац одговарао:

— Она није више наша . . . Не мисли на њу . . .

Али она је и послије мислила на њу; она је у својој души брижно чувала успомену на ону лијепу, плаву главу и чезнула за њом и чекала је. Али се мати није враћала. Можда више и не живи. Ах, да је она ту, све би јој простили, а она, Олга, пала би јој прва у наручје и молила би је и заклињала, да буде убогome оцу од помоћи . . . Суза јој се спусти низ лице, и још је с већом тугом гледала у облаке, што се мотаху и гонијаху.

Гледала је облаке, али их није видјела, јер јој сузна магла застирала вид. Тада јој уједаред нешто сину у глави, и као птица, што се на повратку у своје гнијездо хвата прве, познате гране, тако је и њезина мисао тражећи ослона силазила крилу госпође Тонке. Њој ће она све да повјери и биће јој онда зацијело лакше. А видјеће и њега — Петра. Дуго нису били заједно; све од оне вечери, кад јој је оца назвао кривцем, иако нехотичним. Њу је оно у велике ранило, као што су је растужиле и све оне друге његове алузије.

— Зашто је онако говорио? — питала се више пута у себи у данима суморним, кад би била најволила похрлити к њему, да се боље изјасни, оправда и рашчисти оно мутно, што се наједном између њих дигло.

— Зашто је онако говорио? питала се она и у овај мах.

Нешто свјетлости ули јој у помрачену душу мисао, да Петар не би био онако одрешито иступио у обрану њенога оца, да је ма само штогод слутио. Не би, зацијело! Но и та мисао убрзо ишчезе под ударом новог очајног питања:

— А шта ће пак сада, кад сазна?

Сва се згрози, у прсима јој замрије дах и она осјети још јачу потребу, да похита онамо, да му она прва искаже сву ону ужасну истину, сву ону мрску срамоту и... Но — а што онда? Ако се он на све то згади, па ако и он омрзне на оца и на њу?

Неко покуца на вратима. Она се трже и пође да отвори. Био Јошко, отјерани звонар, старац сухоњав, мајушан и пун бразда на обријаном лицу.

— Ово шаље наш господин — проговори и пружи према њој своју, поцрњелу, намежурану руку. Оно *наш*, нагласио је нешто јаче, да покаже, како још увијек не познаје другог „господина“, осим попа Франа.

— За оца? — упита она и узе писмо.

— За шиор Дујма, да. — Било их је више, можда којих двадесетак. Једно бијаше и за капелана, али ја сам нашем господину одсјекао: — Прије у јаму, него преко његова прага! И тако га је однијела Марта. И нека је! Ја не бих, ни за живу главу. Нека зна!

Старац гужваше неко вријеме у рукама капу, а потом полако рече:

— Ја знам, што би хтио наш господин, али боље би учинио, да се крсти вука. Јер оно су све прави вуци, као да су сад на из горе утекли... Познам ја њих... Содих... Има у њему више злоће, него у мору соли. Знате ли, што ми је одбрусио?... Реците ви попу Франу, да је касно послјије подне к миси, и што је у торби у торби је... И ако капелан и ја и други наши пријатељи и дођемо, нека нико не мисли, да ће нас купити чашом своје слатке „малвасије“. То ми је ето рекао. Па да се нашем господину не чудите, што позивље оваку чељад! Отрова, отрова дао бих ја њима, а не „малвасије“!

Окрену се и оде брундајући. Олга притвори за њим врата, те се упути очевој соби.

Дујам се закопао у свој наслоњач, главу објесио као обузет неком укочености. Лагано приступи Олга њему и трудећи се да своме гласу да што љупкији тон проусти:

— Ово је од попа Франа... Хоћете ли, да вам прочитам?

Тромо, као с неким великим трудом дизао старац главу, па се загледао у њу, као човјек, који очито не схваћа. Она понови питање:

— Прочитај! — отповрну мукло, а глава му и опет клону.

Она размота писмо:

Мој Дујме!

Сутра селим, али дотада још сам у старом дому газда. Вечерас дајем част: хоћу, да вас још једном видим у мојој драгој соби — за мојим „хисторичким“ столом. Хоћу да вас видим веселе и да вас, ако могуће сложим... Не чуди ми се, Дујме! Зрак је мутан: мирише по злу времену... Ти знаш: нос попа Франа ријетко вара. Још није прекасно. Да сте једни, вјеројатно је, да бисте и одолили, али овако: неко амо, неко тамо — очита пропаст. Ја сам о томе размишљао много, особито иза оне некидашње крваве бруке. И ево, рекох: већ се и мрцваре! Боже, што ли ће то бити? Помолих се, замислих се, и бануло ми онако у главу: то треба зближити, сложити, ујединити. Зато вас, ево, и позивљем све: и старе и младе. Доћиће Содић, доћиће и капелан и твој Петар — а дођи и ти. Теби тече ријеч лијепо и топло — па и ја ћу надробити штогод. Такнућемо их у живо срце, и ето слоге и мира, како га је добри Бог дао људима добре воље. Дођи!

Твој Поп Фране

Олга дочита и погледа у оца. Он се и опет увукао у себе и држао се, као да више не мисли ни на писмо ни на попа Франа.

— Ако пође, наћиће друштво, одлануће му, — помисли дјевојка, па рече:

— Биће весело у попа Франа...

Он не одговори. Пусту да прође неколико часака, па запита:

— Олго... они су ти зацијело рекли?..

Глас му zazвуча на мртво, тужно.

Олги задрхта срце. Мало застаде, као да се бори, па се наједном сруши до његових кољена, спусти на њих главу и заплака.

— Простите им оче!...

Он јој закопа дрхтаве прсте у мекану косу и, спустивши главу, ћуташе. Полако му се из угасла ока обори суза, па друга, трећа... А плакала је и она, и он није налазио ријечи, да је утјешу. Дуго су остали тако.

Кад она опет подиже очи, нехотице претрну видећи оца онако сломљена и очајна.

— А поравнати се оно мора, Олго... — изви се из његових усахлих усана глас, као да би кроз разпуклу жицу.

— Па поравнаћемо! Отпустићемо Луцу. Радићу сама... — јави се она гледајући га с неизмјерно пуно саучешћа.

— Сиротице моја!... — поглади је он по глави.

— А имамо и пријатеља. Помоћиће нам... рече она, и добри лик госпе Тонке сину пред њеним очима, што су сада засјале с поуздањем.

Он се тужно осмјехну.

— Јадни смо, Олго, ... — проусти у по гласа.

— Биће опет добро, срце ми каже. А ви, настави, пођите до попа Франа... биће вам лакше... Хоћете ли?

Он пошути тренутак. Као да размишља. Онда му нешто блесну у мозгу, уједаред се трже и рече:

— Ићићу...

У глави му је сазријевала још не сасвим одређена одлука: немирне су очи одавале унутарњу муку, али дјевојци је то измакло пажњи.

— Тако!... Ободри она сва радосна. — А ја ћу међутим до госпе Тонке... да нисам у кући сама... Тужно ми је без вас...

Живо га загрли па устаде и изиђе из собе.

Придигну се и он. Пружи ногу, али му се као укочила. И тијело му отешчало... у прсима га души, као да му их је нешто затрпало. С трудом се довуче до прозора. Отвори га, и причини му се, као да га је однекуда запахнуо дах чемпреса, дах ускопане земље и смрти. Помисли на гробље и у срцу осјети бол. Из даљине допирала хука мора, вјетар је јачао, а облаци се све живље и живље мотали у зраку, таман као и мисли у смућеној му глави. Куцнуло је оно одсудно: с дјелом треба на видјело, треба упријети прстом на злочинца... на злочинца и на себе — његова ортака...

— Ортак! ортак!... друкчије се то не крсти, шумјело му у души. Ти си му помогао, грмило у њему. Нисам знао... јављао се други пригушени глас, али би га у час надјачао онај први, снажнији, громкији: — То те не оправдава. Туђи су оно жуљеви, туђа мука: требало је пазити, гледати, чувати!..

С поља струјало оно нешто земљано, што је старца дражило још већма. Оптужбу за оптужбом гомилао против себе. Свему је крив он сâм; његов мрски немар, грешна попустљивост и слабоћа. На послијетку није више видио другога кривца осим себе. Балдо је био само оруђе, којим га је кушао ђаво.

— Крив сам, — ја једини! Нека суди правда!

Одмакну се, с прозора и лагано посрћући ушета се одајом. Случајно му паде око на писмо попа Франа:

— Ићићу... — рече и сав се предаде мисли, што је малоприје сазрела у њему. Поћиће, камо га зову, и исказати све: нека му суде!

Стаде, и пред очима му заиграла све она лица, што ће се домало окупити око жупникова стола. Биће тамо и Содих, биће и други. А они ће ухватити час и све искористити. Биће згражања, искреног и претворног огорчења, тврдих осуда, нека! Али њему ће бити лакше. Ова му је тајна на души као планина; он мора да је са себе одвали. Содих ће (чини му се, да га чује) тражити жандаре, затвор, бруку

и срамоту, — нека! Само да се то већ једном сврши! Све ће он, Дујам, навалити себи на врат, и што је његово и што није, — само да се сврши! А ономе другоме нека суди ко хоће: Бог или ђаво...

Мрак се спуштао, гомиле се сјена гониле у зраку и вукле у одају, док је сасвим не заокупише. Дујам помисли: час је да пође. Пригрну топлију кабаницу, тури на главу шешир, приђе полагано вратима и отвори их. И Олга се већ спремила да изиђе.

— Тако!... дочека га она с осмјехом, што га сама сложила на уморне усне. — А сад кренимо!

Вани је било студено и влажно. И мрачно и пусто. Од морске стране допирала мукла ломљава валова. Вјетар се диже и пробада све јаче. Олга је ишла сва у сјенама кућа, мимо које су пролазили. Поди-лазило ју немирно питање: Шта ће и госпођа Тонка, кад сазна?

Отац је ишао уз њу, сав згурен, и с трудом премећао ноге на склиским плочама неравна плочника.

Ено их већ на мјесту, гдје се улица раставља. Горњи огранак води у жупни дом, доњи госпођи Тонки. Стадоше. Уоколо нема никога.

— А сада све мисли из главе и — весело!... рече она обухвативши оца оним својим топлим погледом. Он је дохвати за руку и слиједећи ону своју мисао промуца:

— Олгице... можда ти и не знаш... али крив сам и ја... можда највише...

— Ево и опет!.. Тато!.. усплахири се она видећи како је нагло ублиједио и сав се стресао.

— Он је рекао: — Сви смо јели... А тако је и било. Ја сам њему и помогао... Помогло сам му својом немаром и лакомисленошћу. Крив сам. Требаће окајати...

Ово је посљедње изрекао као да за себе говори. Она се растужи.

— Тата, не жалостите ме, а не мучите ни себе! Неко је долазио. Старац се наже и пољуби кћер. Још држаше часком њену руку у својој, па кад се

пролазник приближи, он јој је стисну јаче и без рјечи се отрже од ње и удаљи.

У ње као да ће се распући срце. Учини, као да ће за њим, али се уздржа и дршћући по свем тијелу упути се госпођи Тонки.

Улицом, којом сада удари Дујам, владаше пун мрак. Била је пуста, сјетна и као гроб хладна с оним својим стијенама по страни, а мрким покровом над собом. На једном се мјесту тло дизало, и Дујму је од тога постајало све теже. Ноге му се тресле, силе га остављале; да не пане, дотетура до једног зида и држећи се једном руком за срце, а другом стружући као пијан човјек по стијенама вукао се полако и трудно. Нешто подаље, на крају улице, свјетлуцало се. Одонуд доходио жив жамор гласова. Чуле се и псовке:

— Ђаво им тресао кости и не дао им мира, као што га они не дају мртвима нашим!

Низ улицу силазио дјечарац.

— Што је оно тамо? — запита Дујам отежући.

— Тежак неки носио из гробља кости, па му се некако врећа отворила и све се просуло на земљу, — рече дјечарац и пође даље.

Старац осјети, као да му је нешто тупо грунуло у прси. Још се јаче приби уза зид и помало се шуљаше напријед уклањајући се погледима пролазника. До њега допиррле шале:

— Ево људи колика кост! Да није покојнога Худине!

— Не дотичи. Веле, да је био вукодлак.

На десно отварала се једна од покрајних улица: још тјешња, још црња. Дујам замаче у таму, да не види и не чује. Али она му је свјетлост још увијек пред очима. Све онако посрћући гледа пред собом оне кости, како се просипљу, згрћу у гомилу, како се врте, дижу, разлијећу на све стране и гле, камо која пане, тамо никне костур, гдје већи, гдје мањи. Сила их је: ено, већ се ухватили за руке и заиграли око њега и цере му се... И дугоња је један међу њима: Худина! Сав се тресе и ломи. Зуби му цво-

кућу, и као да режи на њ: — Овако ће ђаво и тебе трести! Он се притисну уза зид, па као човјек, кога нешто прогони, све окреће главу, звјера сулудим погледом уокколо, отвара уста, готов да завапи...

Како се довукао до жупног стана, не би знао рећи. Исто онако несвјесно бану у вежу, успе се уза стубе све опсједнут и прогоњен оним приказама. На врху стуба стаде. Не може даље. Хтио би да зове, али му грло пусти од себе само некакав хропац... Нагну се к зиду.

— Боже!

Из себе допиру гласови. Један надјачава све. Од тога гласа заигра му срце: — Содић, он је! Већ га види ту, између костура. И он се цери и показује на њ: — Удри лопова! урличе као да је бијес у њему: Удри лопова!

Нешто ледено проби му чело. И срце. Као да му се нечија мразна рука зарила у прси, па хоће да му га ишчупа. Већ га ево и трга... Скупи све оно сила, што му је још остало, одмакну се од зида, крочи преко прага, махну руком према Марти, која приђе, да види ко то улази, зањиха се, застења и груну лицем о под.

— Исусе! — врисну Марта ужаснута. — Људи божји, помозите! — узвика се она као без главе. Прискочи к вратима одаје, гдје је окупљено друштво, отвори их и хукну у буку, што је дизаше Содић својим грајањем:

— Господине!... За Бога!...

— Шта се догодило? — престрашено ће поп Фране угледавши је онако узбуђену и блиједу.

И не чекајући одговора истрча на ходник.

— Ко је? Шта је? — дрхташе поп Фране, док му око не паде на тле, гдје се као тешка громада пружио непомично тијело старога пријатеља

— Дујам! — завапи он и клону на кољена до старчеве главе.

За њим поустајаше и изиђоше на ходник сви, изим Содића и капелана, који, заокупљени живахним расправљањем, осташе у соби.

Међу првима изишао и Петар. Кад видје на тлима обзнањеног начелника, викну од чуда и грозе, па се наже нада њ трудећи се да помогне жупнику, који је гледао да старога пријатеља дозове свијести. А остали се тискаху околу преплашени, не знајући шта да ураде.

— Мртав!... рече уједаред жупник, подигнувши му сиједу главу.

Жупник склопи руке. То што му сада шапутаху усне, није била никаква научена молитва, већ то бијаше читава његова ојађена и разбољена душа. И стара та сиротна душа као да тужи за пријатељем, који ево, у једном часу, односи са собом један живот, једну мисао, једно доба...

...Кад је Олга негдје у исто доба ступила пред госпођу Тонку, добра се старица сва усплахирила видећи је онако очајну и уплакану. Не питајући ништа поведе је уза стубе у одају, посади је до себе на диван и узе да је мири.

Кроз плач исказа јој дјевојка сву очеву невољу, своју тугу и зебњу. Старица се снбиваше од чуда.

— Ма виђи! ма виђи! — понављаше. — Такав неваљалац!... Јадни наш Дујам! Па и ти небога! Страшно је то... Него ето: уредиће се већ некако...

— Ми смо сиромашни, а отац слаб, страх ме је... — рече Олга и грдна јој се слутња усели у душу.

— Ајде, не плачи и не жалости се! Неће на њему остати ни сјенка... На онаквом човјеку! Нешто ће се и у нас наћи, а друго у добрих људи. Хоће, виђећеш! Они Балдо! А ти си добро урадила, те си дошла. Дуго те није било... — продужи с осмјехом, — све тамо од оне расвјете. — Петар ми рече, да је то поради њега... Мисли, да те је увриједио. Да знаш, како му је жао!... А рекла бих ти и још нешто, него... ама нека ти сâм каже. Он ће то умјети и боље и љепше...

Вани одјекиваху гласови, најприје ријетки, па све чешћи, живљи. Старица приђе прозору. Отвори прозор и вал пренеражених, удушених гласова прели се у одају.

Олга није још разабрала ни једне ријечи, тек осјети, како ју је ненадно погодило нешто као слутња. Учини, да ће се дићи, кад се у исти мах отворише врата, и у одају бану Петар, сав дрхтећи и блијед на смрт.

Она још право и не чу, шта је рекао, а већ јој нестаде даха и одједном се укрути као леден камен.

...Свијест се враћала лагано, тужна се слика развијала још мучније, а када се приказала у потпуној жалости, небројене сузе залише блиједо и уморно лице младе сиротице.

До ње клечаше Петар и, држећи њену руку у својој, говорио је, што му је шаптала љубав.
